

การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของ
ชุมชนบ้านนาป่าหนาด อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (นิเทศศาสตร์และนวัตกรรม)
คณะนิเทศศาสตร์และนวัตกรรมการจัดการ
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

2563

การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของ
ชุมชนบ้านนาป่าหนาด อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

ภคพล รอบคอบ

คณะนิเทศศาสตร์และนวัตกรรมการจัดการ

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ศาสตราจารย์ พัทธนี เขยจรรยา)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาแล้วเห็นสมควรอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (นิเทศศาสตร์และนวัตกรรมการจัดการ)

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.อัศวิน เนตรโพธิ์แก้ว)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ พัทธนี เขยจรรยา)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ อวยพร พานิช)

..... คณบดี
(ศาสตราจารย์ ดร.ยุบล เบ็ญจรงค์กิจ)

_____/_____/_____

บทคัดย่อ

ชื่อวิทยานิพนธ์	การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมือง ของชุมชนบ้านนาป่าหนาด อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย
ชื่อผู้เขียน	นายภคพล รอบคอบ
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (นิเทศศาสตร์และนวัตกรรม)
ปีการศึกษา	2563

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 อำเภอเชียงคานจังหวัดเลย ศึกษาด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งประกอบด้วย การสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดการสนทนากลุ่ม รวมถึงการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม ด้วยวิธีการดังกล่าวนำมาใช้เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิซึ่งเป็นการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบด้วย ช่างทอผ้า กลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มผู้ใหญ่ รวมถึงกลุ่มคนรุ่นใหม่ในชุมชน

ผลการศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาพบว่า (1)ด้านผู้ส่งสาร พบว่า การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองใช้การบอกเล่าแบบปากต่อปากร่วมกับการสาธิตและการลงมือทำให้อุ และมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านการแสดงพื้นบ้าน (2)ด้านเนื้อหาสาร พบว่า เนื้อหาสารเน้นการให้สังเกตการณ์กระทำ การทำให้เห็นหรือการลงมือทำด้วยตนเอง (3)ด้านช่องทางการสื่อสาร พบว่า ช่องทางการสื่อสารเน้นไปที่การสื่อสารผ่านตัวบุคคล การสื่อสารแบบปากต่อปาก และการสื่อสารผ่านเสียงตามสายภายในชุมชน การสื่อสารผ่านไลน์แอฟพลิเคชั่น และการสื่อสารผ่านการจัดการประชุมเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ (4)ด้านผู้รับสาร พบว่า ผู้รับสารในชุมชนรับสารจากครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน ผู้นำชุมชนและการบอกต่อจากสมาชิกในชุมชน โดยร่วมกันอนุรักษ์วิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมให้อยู่ภายในชุมชนและยังโน้มน้าวลูกหลานร่วมกันเรียนรู้วิถีชีวิตดั้งเดิมให้ผสมกลมกลืนกับยุคสมัย

ผลการศึกษาการสืบสานการทอผ้าพื้นเมือง พบว่า ด้านการรับรู้คุณค่าและความหมายผ้าทอพื้นเมืองไทดำนั้นปราชญ์ชุมชนได้สะสมผ้าทอพื้นเมืองโบราณร่วมกับผ้าทอพื้นเมืองภายในชุมชน จนสามารถตั้งพิพิธภัณฑ์ผ้าไทดำเพื่อเก็บผ้าทอพื้นเมืองไว้ในชุมชน นำมาซึ่งการฟื้นฟูองค์ความรู้ที่หายไปเพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้และรู้คุณค่าผ้าทอพื้นเมืองซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้คนรุ่นใหม่รับช่วงต่อองค์ความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง ในขณะที่การจัดกิจกรรมการเรียนรู้การทอผ้าพื้นเมืองช่วยให้คนในชุมชนรู้จักถึงคุณค่าของผ้าทอพื้นเมืองไทดำและเพื่อกระตุ้นให้เด็กและเยาวชนหันกลับมาสนใจการทอผ้าพื้นเมืองอันเป็นเอกลักษณ์ชุมชน ส่วนด้านการรู้รักษาภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนนั้นพบว่าเด็กและเยาวชนในชุมชนมีความสนใจการทอผ้าพื้นเมืองลดลงจึงโน้มน้าวเด็ก

และเยาวชนในครอบครัวมาเรียนรู้การทอผ้าผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อปลูกฝังวัฒนธรรมท้องถิ่นให้กับเยาวชนและกระตุ้นให้คนในชุมชนมาสนใจการทอผ้าพื้นเมือง ส่วนกลุ่มคนรุ่นใหม่ให้ความเห็นว่าปัจจุบันเด็กให้ความสนใจที่จะสืบสานและรับช่วงต่อภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองลดน้อยลงเนื่องจากส่วนใหญ่ใช้เวลาในการเรียนภายนอกชุมชนและมองว่าผ้าทอพื้นเมืองไม่ทันสมัย ซึ่งการเรียนรู้การผลิตผ้าทอมือในชุมชนช่วยทำให้รู้จักชุมชนว่ามีเอกลักษณ์อะไรทำให้เกิดความภูมิใจชุมชนของตนเอง และมีความคิดที่จะสืบสานและรับช่วงต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นให้อยู่คู่กับชุมชนต่อไป

ABSTRACT

Title of Thesis	The Communication to Convey Wisdom and Preserving Traditional Fabric Weaving of Ban Na Pa Nat Community, Chiang Khan District, Loei Province
Author	Pacapon Robkob
Degree	Master of Arts (Communication Arts and Innovation)
Year	2020

This research aimed to study the communication to convey wisdom and Preserving Traditional Fabric Weaving of Ban Na Pa Nat Community Village, Moo.12, Chiang Khan District, Loei Province. The study of qualitative research methods consisted of in-depth interviews, Focus group discussion, and Non-participatory observation. The above method is used to collect primary data, which is field data collection. The key informants consisted of weavers, the elderly and adult groups, as well as including new generation in the community.

The research study has found that (1) The Sender found that communication for the transfer of local weaving wisdom by using word of mouth with the demonstration and action and knowledge is transferred through folk performances. (2) The content found that the substance content emphasizes on observing actions by showing or acting on your own (3) The Communication Channel found that communication channels focus on personal communication, word of mouth communication, and communication through Public Address System in Community. Communication through line applications

and Communication through conference for carrying out activities. (4) The Receiver found that recipients in the community receive messages from wisdom teachers, community sages, community leaders, and word-of-mouth community members by conserving their traditional way of life, culture, and persuading children to learn traditional way of life to integrate into the modern era.

The results of the study of local weaving practice found that perceiving the value and meaning of Tai Dam weaving, the community sage has collected ancient local weaving together with local weaving within the community until the Tai Dam Museum can be built to Keep local textiles in the community, leading to the restoration of knowledge that has been lost for the new generation to learn and appreciate the value of local weaving, which is local knowledge, allowing the new generation to take over the knowledge in order to carry on the knowledge of Local weaving. While organizing learning activities for local weaving to help people in the community recognize the value of Tai Dam weaving and encourage youth and new generation people to turn their attention to local weaving that is unique to the community. The preservation of the local weaving wisdom of the community, it was found that the youth and new generation in the community had less interest in local weaving, therefore leading the children and youth in the family to learn weaving through learning activities. Community to cultivate local culture for the youth and encourage people in the community to pay attention to local weaving, while the younger generation commented that children

nowadays take less interest in local weaving wisdom because most Take the time to study outside the community and see that the traditional woven fabrics are not modern.

The learning of the production of woven fabric helps to know the community how it is unique, resulting in the pride of the community and the idea of continuing and inheriting local knowledge to be with the community.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย สามารถดำเนินการจนประสบความสำเร็จลุล่วงโดยได้รับทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์จากงบประมาณแผ่นดินนั้น ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์พัชนี เขยจรรยา ที่กรุณารับเป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ทั้งยังช่วยชี้แนะแนวทางและให้ความช่วยเหลือในทุก ๆ ด้านรวมทั้งกำลังใจที่ท่านมอบให้ตลอดการทำวิทยานิพนธ์ นอกจากนี้ยังขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. อัครวิณ เนตรโพธิ์แก้ว และ รองศาสตราจารย์ อวยพร พานิช ที่ได้กรุณาสละเวลาเป็นประธานและกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ของข้าพเจ้า และขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ข้าพเจ้า

ขอขอบพระคุณ คุณแป้น ซ้อนเปี้ยยุ่ง ครูภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองแห่งชุมชนบ้านนาป่าหนาด คุณโสภา คุ่มคำ ประธานกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ที่กรุณาสละเวลาให้สัมภาษณ์อันเป็นข้อมูลสำคัญในการทำวิจัยนี้รวมถึงให้ความช่วยเหลือในทุก ๆ ด้านรวมทั้งการติดต่อประสานงานนัดหมายผู้นำชุมชนและผู้มีส่วนสำคัญในการถ่ายทอดภูมิปัญญาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 อีกทั้งให้ความเมตตาพาข้าพเจ้าเยี่ยมชมชุมชนและรับประทานอาหารท้องถิ่นร่วมกันสร้างความประทับใจให้แก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างมาก ขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกท่านที่กรุณาสละเวลาให้สัมภาษณ์ข้อมูลต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ท้ายที่สุดนี้ขอกราบขอบพระคุณมารดาและขอบคุณคู่ชีวิตของข้าพเจ้าที่สนับสนุนและเป็นกำลังใจสำคัญของข้าพเจ้าเสมอมา ขอขอบคุณพี่ชายทั้งสองที่สละเวลาร่วมเดินทางเพื่อเก็บข้อมูลกับข้าพเจ้า ขอขอบคุณเพื่อน ๆ นักศึกษานิเทศศาสตร์และนวัตกรรมการจัดการ รุ่น 12 ทุกท่านสำหรับมิตรภาพที่ดีและความช่วยเหลือต่าง ๆ ตลอดระยะเวลาการศึกษาที่ผ่านมาซึ่งจะอยู่ในใจของข้าพเจ้าอย่างไม่มีวันลืมเลือน

ภคพล รอบคอบ

สิงหาคม 2563

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
ABSTRACT	ค
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฅ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ที่มาและความสำคัญ	1
1.2 ปัญหาวิจัย	4
1.3 วัตถุประสงค์.....	5
1.4 ขอบเขตการวิจัย.....	5
1.5 นิยามศัพท์.....	5
1.6 กรอบแนวคิดการวิจัย.....	7
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	7
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัย	8
2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	8
2.1.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา.....	8
2.1.1.1 กระบวนทัศน์ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา	11
2.1.1.2 ทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา.....	15
2.1.1.3 ลักษณะของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา.....	23
2.1.1.4 การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน	24
2.1.1.5 สื่อบุคคลกับการพัฒนาชุมชน.....	29

2.1.2 แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	33
2.1.2.1 การถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญา.....	36
2.1.3 แนวทางการบริหารจัดการสื่อวัตถุพื้นบ้าน.....	39
2.1.4 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชน	46
2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	47
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	55
3.1 วิธีการวิจัยและกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย	55
3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	57
3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	60
3.4 การตรวจสอบข้อมูล	60
3.5 จริยธรรมในการวิจัย.....	60
3.5.1 การปกป้องความเป็นส่วนตัวและการรักษาความลับ.....	61
3.6 บทสรุป.....	62
บทที่ 4 บริบทชุมชน.....	64
4.1 ประวัติชุมชนไทดำบ้านนาป่าหนาดและสภาพทางภูมิศาสตร์.....	64
4.2 บ้านของชาวไทดำ	66
4.3 ภาษาของชาวไทดำ	67
4.4 การแต่งกายของชาวไทดำ	68
4.5 อาหารของชาวไทดำ.....	69
4.6 ประเพณีและพิธีที่สำคัญของชาวไทดำ	69
4.6.1 ประเพณีการเลือกคู่ครองและการแต่งงาน.....	70
4.6.2 ประเพณีวัยหนุ่ม	71
4.6.3 ประเพณีการตาย	71
4.6.4 พิธีแต่งงานหรือกินดองใหญ่.....	72

4.6.5	พิธีปิดตง	73
4.6.6	พิธีเสนาเรื่อน	73
4.7	บทสรุปบริบทชุมชน	74
บทที่ 5	ผลการศึกษา.....	75
5.1	ชุมชนบ้านนาป่าหนาด	75
5.1.1	แหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมไทดำชุมชนบ้านนาป่าหนาด.....	75
5.1.2	ชิ้นงานหาญเอกลักษณ์ผ้าทอมือของชุมชนไทดำบ้านนาป่าหนาด.....	77
5.1.3	ข้อมูลวิสาหกิจกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12.....	80
5.1.4	บทสรุป 84	
5.2	การถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองชุมชนบ้านนาป่าหนาด	85
5.2.1	การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด	86
5.2.1.1	บทบาทผู้ส่งสาร (Sender).....	86
5.2.1.2	เนื้อหาของสาร (Message).....	93
5.2.1.3	ช่องทางการสื่อสาร (Channel).....	93
5.2.1.4	บทบาทผู้รับสาร (Receiver).....	93
5.2.2	การสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด	96
5.2.2.1	การรู้คุณค่าและความหมายของผ้าทอพื้นเมืองไทดำ.....	97
5.2.2.2	การรู้รักษาภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด.....	102
บทที่ 6	สรุปและอภิปรายผล.....	106
6.1	สรุปผลการวิจัย	107
6.1.1	ผลการวิเคราะห์การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ตำบลเขาแก้ว อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย	
6.1.1.1	บริบทชุมชน	107

6.1.1.2 ผลการวิเคราะห์การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่า ขนาดหมู่ 12	108
6.1.1.3 ผลการวิเคราะห์การสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่า ขนาดหมู่ 12	109
6.2 การอภิปรายผล	110
6.2.1 กระบวนการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่า ขนาดหมู่ 12	110
6.2.2 กระบวนการสื่อสารเพื่อการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่า ขนาดหมู่ 12	116
6.3 ข้อเสนอแนะทั่วไป	120
บรรณานุกรม	121
ภาคผนวก	125
ภาคผนวก ก แนวคำถามการสัมภาษณ์เชิงลึกและสัมภาษณ์แบบกลุ่ม	126
ภาคผนวก ข รูปภาพเกี่ยวกับผ้าไทดำ	128
ประวัติผู้เขียน	142

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1.1	กรอบแนวคิดการวิจัย	7
ภาพที่ 2.1	แบบของ Lerner แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างการรู้หนังสือ.....	16
ภาพที่ 2.2	แบบจำลองกระบวนการยอมรับนวัตกรรม	17
ภาพที่ 2.3	แบบจำลองกระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม	19
ภาพที่ 2.4	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ในชุมชน : ปัจจัยสำคัญของการพัฒนา.....	23
ภาพที่ 2.5	แบบจำลองการสื่อสารด้วยกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม	26
ภาพที่ 2.6	สรุปประเด็นสำคัญแบบจำลองการสื่อสาร	27
ภาพที่ 2.7	สถานภาพของสื่อพื้นบ้านและกลยุทธ์การทำงาน	40
ภาพที่ 2.8	แนวทางการบริหารจัดการสื่อวัตถุ	41
ภาพที่ 2.9	แนวทางการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก.....	43
ภาพที่ 4.1	เส้นทางการย้ายถิ่นฐานของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาด	65
ภาพที่ 4.2	บ้านชาวไทดำ	66
ภาพที่ 4.3	อักษรพยัญชนะไทดำ	67
ภาพที่ 4.4	การแต่งกายของสตรีชาวไทดำ.....	69
ภาพที่ 4.5	การละเล่นโยนมะก๊อน.....	70
ภาพที่ 5.1	หมู่บ้านวัฒนธรรมไทดำ	76
ภาพที่ 5.2	ลานทอผ้า ศูนย์วัฒนธรรมไทดำบ้านนาป่าหนาดหมู่ 4	76
ภาพที่ 5.3	กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12.....	77
ภาพที่ 5.4	ซินนางหาญ	78

ภาพที่ 5.5 ผู้วิจัยและคุณยายแป้น ซ้อนเปียยุง..... 80

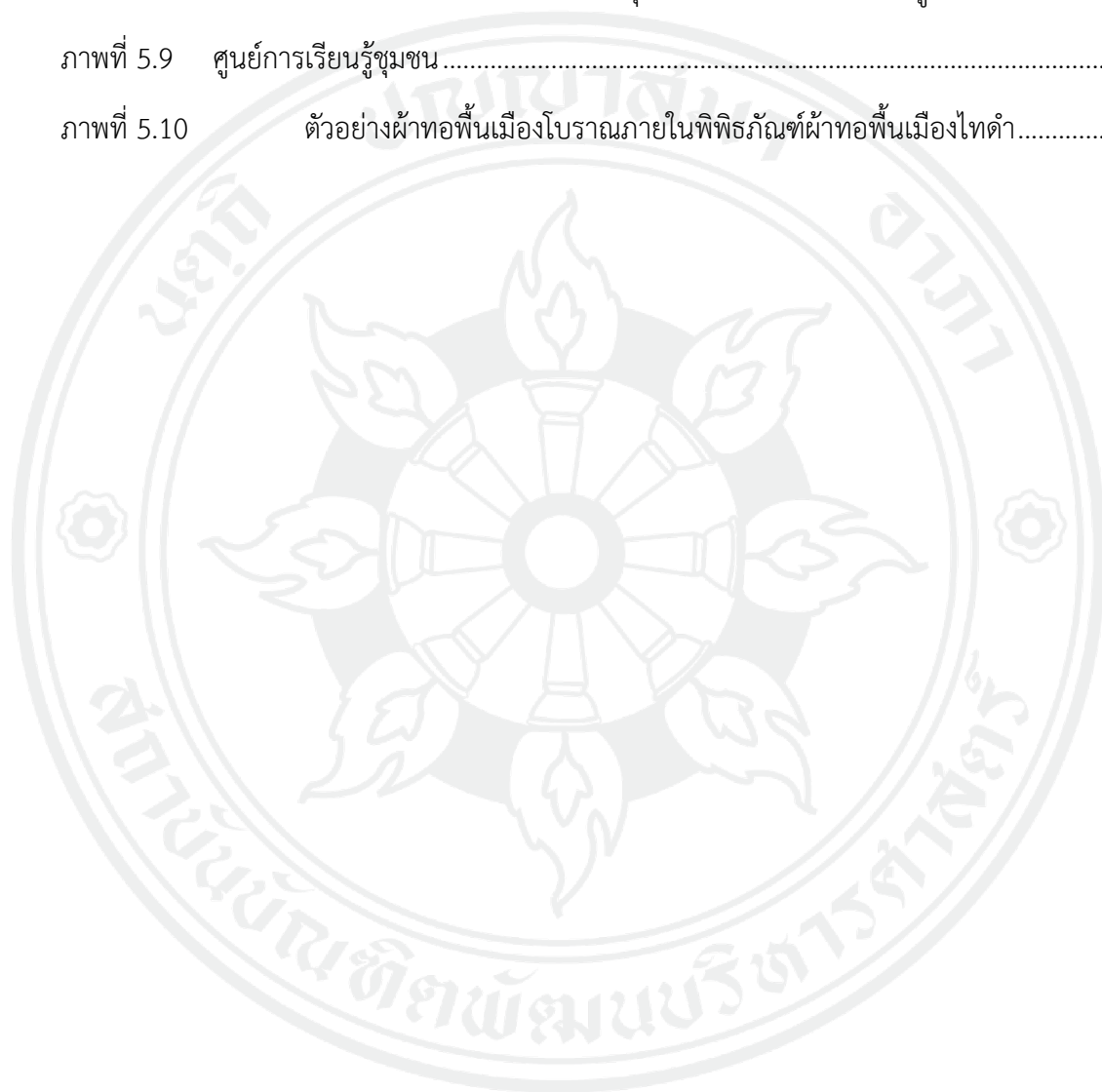
ภาพที่ 5.6 คุณยายแป้น ซ้อนเปียยุง ขณะทอผ้า..... 81

ภาพที่ 5.7 คุณโสภา คุ่มคำ ประธานกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาด 83

ภาพที่ 5.8 ช่างทอผ้าขณะสาธิตการทอผ้าภายในกลุ่มทอผ้าบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12..... 87

ภาพที่ 5.9 ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน..... 90

ภาพที่ 5.10 ตัวอย่างผ้าทอพื้นเมืองโบราณภายในพิพิธภัณฑ์ผ้าทอพื้นเมืองไทดำ..... 99

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

ผ้าทอ นับเป็นเครื่องนุ่งห่มที่เป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่ประกอบรวมกับ อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ในสังคมเกษตรกรรมทศวรรษเรือน จะมีการทอผ้าเพื่อใช้สอยภายในครอบครัว มีการถ่ายทอดให้กับสมาชิกของครอบครัวที่เป็นเพศหญิง ส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น (วัฒนธรรม จุฑะวิภาต, 2555, น. 1) ลวดลายที่ประณีตละเอียดละออเกิดจาก พัฒนาการตามประสบการณ์และระยะเวลาที่ปมเพาะความรู้ อีกทั้งยังสามารถสะท้อนวิถีชีวิต ความ เป็นอยู่ที่รวมกับวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีประจำท้องถิ่นผสมผสานออกมาเป็นลวดลายอย่าง กลมกลืน แสดงออกถึงภูมิปัญญาอันถือเป็นพลังทางวัฒนธรรมซึ่งนับเป็นอาวุธที่สำคัญเพื่อต่อสู้กับวิกฤติ เศรษฐกิจทุนนิยม การเสริมสร้างและทำนุบำรุงภูมิปัญญาอันเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคมให้มีความ สมบูรณ์เข้มแข็ง จะส่งผลถึงความมั่นคงของชุมชนและประเทศชาติ ซึ่งในปัจจุบันกระบวนการพัฒนา ประเทศกำลังพลิกผันจากการพัฒนากระแสหลักมาสู่การพัฒนากระแสพื้นบ้าน ซึ่งทำให้คำว่า ภูมิปัญญา ชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทยและการพึ่งพาตนเอง กลายเป็นคำนิยมกระบวนการพัฒนา ถึง เวลาแล้วที่ต้องหวนกลับไปมองคนบางกลุ่มที่ดำรงชีวิตตามวิถีชีวิตเดิมในอดีต มีชีวิตอยู่อย่างไม่มีปัญหา ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจและสังคม (เสรี พงษ์พิศ, 2536, น. 41)

กระบวนการทอผ้านับว่าเป็นอีกหนึ่งภูมิปัญญาที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง ในอดีตนั้นการ แบ่งแยกความเป็นหญิง - ชาย ถูกผูกติดกับบทบาทหน้าที่ที่สังคมได้กำหนดไว้ตามสถานภาพ เช่น งาน ทำอาหาร งานบ้าน งานทอผ้า คือ งานของผู้หญิง การเป็นหญิงตามวิถี ตามจารีตประเพณี จะต้อง มีคุณสมบัติตามที่สังคมหรือชุมชนวางกรอบไว้ (อารีวรรณ หัสติน, 2559, น. 75) เพราะฉะนั้นช่างทอผ้า ในอดีตจึงมีการถ่ายทอดกระบวนการทอผ้าจากแม่และยาย และเมื่อโตขึ้นต้องการเรียนรู้เรื่องการทอ ผ้าชนิดใดก็จะไปขอเรียนกับครูช่างทอผ้าชนิดนั้นโดยตรง องค์ความรู้ในกระบวนการทอผ้าเริ่มต้นจาก การคัดสรรวัตถุดิบ การย้อมเส้นใยด้วยสีธรรมชาติ วิธีการผูกและสร้างลวดลาย ในการทอผ้าเพื่อให้ เกิดลวดลายต่าง ๆ กระบวนการและขั้นตอนการทอผ้าล้วนเป็นองค์ความรู้ที่มีค่าของกลุ่มชนในการ เรียนรู้และสร้างสรรค์ความสวยงามของผ้าแต่ละผืนให้เกิดขึ้นตามแต่ละท้องถิ่นอันเป็นเอกลักษณ์ เฉพาะ (อรณิชา ทศตา และคณะ, 2560, น. 120) หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยมีการติดต่อ

กับชาติตะวันตกเพิ่มมากขึ้น การเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตกส่งผลกระทบต่อการใช้ผ้าทอในชีวิตประจำวันของคนไทย การตั้งโรงงานทอผ้าที่ผลิตด้วยเครื่องจักรที่ผลิตผ้าได้เป็นจำนวนมาก สีไม่ตก รวดเร็ว และราคาถูก ทำให้คนไทยหันไปนิยมผ้าเหล่านี้แทนผ้าทอมือ (วัฒน์ จุฑะวิภาต, 2555, น. 54) ประกอบกับความยากจนที่เกิดจากอาชีพเกษตรกรรม ทำให้คนไทยในชนบทละทิ้งอาชีพเกษตรกรรมหันมาทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม กระทั่งงานหัตถกรรมในชนบทที่ถูกทอดทิ้ง รวมถึงการทอผ้าที่ขาดผู้สืบทอดทำให้การทอผ้าพื้นบ้านอยู่ในสถานะเสี่ยงต่อการสูญหายและถูกลบเลือนไป

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงสนพระราชหฤทัยผ้าทอที่ผลิตขึ้นจากภูมิปัญญาที่แท้จริงของชาวบ้านและสั่งสมถ่ายทอดต่อ ๆ กันมา จากรุ่นสู่รุ่นมาเป็นเวลานาน ทรงจัดตั้งศูนย์รับซื้อผ้าทอจากชาวบ้าน เพื่อสนับสนุนให้ชาวบ้านทอผ้า และช่วยเหลือราษฎรให้มีรายได้นอกฤดูทำนา และยังทรงส่งเสริมให้ชาวบ้านทอผ้าเป็นอาชีพ โดยนำลวดลายต่าง ๆ ที่หายากมาให้ชาวบ้านทอขึ้นใหม่ รวมทั้งปรับปรุงรูปแบบและลวดลายใหม่ ๆ ให้ทันสมัยขึ้น ทำให้ชาวบ้านขายผ้าได้ราคาดีขึ้น ต่อมาโปรดให้จัดตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ เมื่อ พ.ศ. 2519 เพื่อเป็นที่รวบรวมศิลปหัตถกรรมต่าง ๆ รวมถึงผ้าทอทุกประเภท นับเป็นการอนุรักษ์ผ้าทออย่างเป็นระบบและเป็นการสร้างงานแก่ราษฎรในชนบท ให้สามารถยึดเป็นอาชีพเลี้ยงครอบครัว อันเป็นทางเลือกให้ราษฎรได้ทำงานที่ตนเองรักและได้อยู่กับครอบครัว ไม่ต้องเข้ามาในเมืองหลวง และเป็นการเดินตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในการช่วยให้คนไทยสามารถเลี้ยงตนเองได้อย่างยั่งยืนตามแนวพระราชดำริ “เศรษฐกิจพอเพียง”

อนึ่ง การเปลี่ยนแปลงของภูมิปัญญานั้น ส่วนใหญ่เป็นผลกระทบมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นสำคัญที่ทำให้การดำเนินชีวิตของคนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ และค่านิยมที่เปลี่ยนไป (อารีวรรณ หัสติน, 2559, น. 81) การจัดการความรู้ (Knowledge Management) จึงไม่ได้เป็นเรื่องที่แปลกใหม่หากแต่มีมาตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะในครอบครัวไทยที่มีการเรียนรู้ตามอริยาศัย พ่อแม่สอนลูก ปู่ย่า ตายาย ถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาให้แก่ลูกหลานในครอบครัว ซึ่งทำกันมาหลายชั่วอายุคน โดยใช้วิธีการต่าง ๆ ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีกระบวนการที่เป็นระบบแต่อย่างใด (รัฐนันท์ พงศ์วิริทธิ์ และกัญญาญจน์ ไชเออร์ส, 2557, น. 23) ซึ่งปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในด้านต่าง ๆ จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการจัดการความรู้ให้เป็นระบบทำให้เกิดศักยภาพภายในชุมชน การจัดการความรู้ในการยอมรับความรู้ทางการจัดการสารสนเทศ และรู้จักการประยุกต์ใช้ในการจัดการกระบวนการจัดการความรู้ ซึ่งการจัดการความรู้ไม่ใช่วัตถุที่สามารถจัดเก็บเป็นเจ้าของและเคลื่อนไหวได้เหมือนเครื่องมือหรือเอกสาร หากแต่แฝงอยู่ในทักษะ ความเข้าใจ และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน ซึ่งรวม

ประกอบกันจนกลายเป็นมิตินิยามที่หลากหลายนั่นเอง การจัดการกระบวนการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาเป็นส่วนหนึ่งในการสืบสานภูมิปัญญาไทยไม่ให้อายุหายไปกับการสูญหาย และยังเป็นการสร้างศักยภาพของชุมชนให้เข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน การนำลูกหลานในชุมชนมาฝึกฝนเพื่อสืบสานองค์ความรู้เป็นช่างรุ่นใหม่ช่วยให้ภูมิปัญญาไม่สูญหายไปกับกาลเวลา จึงเป็นที่มาของการศึกษาวิจัยเรื่อง การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เพื่อเป็นตัวอย่างและแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญา

การประกอบสร้างมิตินิยามหลากหลายนั่นเองทางวัฒนธรรมของอำเภอเชียงคานที่มีลักษณะเด่นทางกายภาพคือ เป็นที่ราบตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง โอบล้อมด้วยภูเขา และคนเชียงคานมีลักษณะพิเศษที่มีความเฉพาะตัว คนเชียงคานสืบเชื้อสายมาจากหลวงพระบาง มีวิถีชีวิตแบบไทดำ มีศิลปวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับล้านช้างผสมผสานกับคติความเชื่อของคนอีสาน สภาพเศรษฐกิจและสังคมเป็นแบบสังคมการค้าและสังคมเกษตรกรรม (อำภา บัวระภา, 2555-2556, น. 138) ในอดีตเชียงคานเป็นชุมชนการค้ามีการขนส่งสินค้าทางเรือ เพราะสามารถเดินทางติดต่อค้าขายทั้งฝั่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและจังหวัดใกล้เคียงได้อย่างสะดวก และยังเป็นท่าเรือต่อไปยังหนองคาย เพื่อเดินทางโดยรถไฟต่อไปยังกรุงเทพมหานคร เชียงคานในอดีตจึงเป็นศูนย์กลางธุรกิจการค้าในแถบนี้ ซึ่งการเป็นแหล่งการค้านี้เอง เป็นเหตุให้คนหลากหลายวัฒนธรรมมาพบกันและร่วมกันผสมผสานวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของคนเชียงคานที่ประกอบสร้างชุมชนอันแสดงออกผ่านวัฒนธรรม ประเพณีประจำท้องถิ่น รวมถึงการผลิตผ้าทอพื้นเมืองที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวควรค่าแก่การศึกษา อนุรักษ์และสืบสานให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของคนรุ่นหลัง

“ดินแดนสามวัฒนธรรม สูงล้ำภูเขาแก้ว เพริศแพร้วผ้าทอมือ เลื่องชื่อเกษตรอินทรีย์” คำขวัญประจำตำบลเขาแก้ว อันเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ซึ่งอยู่ไกลออกไปจากอำเภอเมืองเชียงคานราว 17 กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านเดียวในจังหวัดเลยที่ชาวบ้านมีเชื้อสายไทดำ เป็นศูนย์กลางผลิตผ้าทอมือพื้นเมืองที่สำคัญในจังหวัดเลย นิยมตั้งบ้านเรือนและอาศัยอยู่เป็นกลุ่มตามเส้นทางสายการสัญจร หรือเป็นหลังเตี้ยกลางพื้นที่เกษตรกรรม เส้นทางสายการสัญจรจะคดเคี้ยวไปตามกลุ่มบ้านเรือนและลักษณะภูมิประเทศ บ้านเป็นบ้านชั้นเดียวยกพื้นมีชานหน้าบ้าน (อำภา บัวระภา, 2555-2556, น. 135) และประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก เมื่อเสร็จจากภารกิจประจำวัน แม่บ้านก็ผลิตผ้าทอมือไว้ใช้สอยภายในครัวเรือน โดยการนำของผู้นำทางความคิดชุมชน และปราชญ์ชุมชน ชักชวนกลุ่มชาวบ้านที่ทอผ้าเป็นอยู่แล้วผลิตผ้าทอมือพื้นเมืองย้อมด้วยสีธรรมชาติที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม โดยศูนย์ศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เป็นผู้รับซื้อไว้ อีกทั้งยังผลิตเพื่อขายเป็นสินค้าแก่นักท่องเที่ยวผู้สนใจในผลิตภัณฑ์ชุมชน ปัจจุบันนอกจากการทอผ้าพื้นเมืองลวดลายอันเป็นเอกลักษณ์ชุมชนที่เรียกว่า “ซินนางหาญ” แล้ว ยังมีการประยุกต์ลวดลายให้เข้ากับวัฒนธรรมพื้นบ้าน ตลอดจน

แปรรูปเป็นสินค้าในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูป กระเป๋า ชุดผ้ารองจาน ปลอกหมอน ผ้าปูที่นอน เป็นต้น รวมถึงการพัฒนาตลาดผ้าทอพื้นเมืองผลิตส่งห้องเสื้อแบรนด์ “SIRIVANNAVARI” ใน สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา อีกด้วย และด้วยการสะสมผ้าโบราณของปราชญ์ชุมชนทำให้มีลายผ้าโบราณที่หายากเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดโครงการรื้อฟื้นลายผ้าโบราณกลับมาทำใหม่เพื่อเป็นการสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิมให้ดำรงอยู่สืบลูกหลาน

ความสำเร็จของชุมชนทอผ้าของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ในปัจจุบันเริ่มต้นขึ้นจากแนวคิดการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนโดยครุภูมิปัญญาที่รวบรวมญาติพี่น้องในครอบครัวรวมกลุ่มกันทอผ้าเพื่อเป็นสินค้าประจำชุมชน และจากการกลับมาบ้านเกิดของประธานกลุ่มทอผ้าคนปัจจุบัน หลังจากการประสบอุบัติเหตุของผู้นำครอบครัวที่ส่งผลกระทบต่อการค้างานซีพจากการทำงานในเมืองหลวง การหวนกลับสู่ชุมชนบ้านเกิด กลับสู่วัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเอง การเกษตร การทอผ้าของชุมชนไทดำ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยปฏิเสธว่าเขยไม่ทันสมัย ประกอบกับมารดาซึ่งเป็นครุภูมิปัญญาทอผ้าพื้นเมืองชุมชนไทดำ ทอผ้าใช้เองมาตลอดจึงเกิดความคิดที่จะฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิม ถ่ายทอดสืบสานสู่คนรุ่นต่อไปก่อนที่ภูมิปัญญาจะเลือนหาย และสานต่ออุดมการณ์ของครุภูมิปัญญาที่จะสร้างรายได้เข้าสู่ชุมชนอย่างยั่งยืน อีกทั้งผู้นำชุมชนให้ความสำคัญในการขับเคลื่อนและส่งเสริมโครงการทอผ้าพื้นเมืองไปสู่คนในชุมชน จนสามารถรวมกลุ่มจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ได้สำเร็จ ซึ่งนับเป็นการใช้สื่อบุคคลภายในชุมชนเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน การปลูกฝังเยาวชนภายในชุมชนให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ เกิดความรักในวัฒนธรรมของตนเอง สร้างการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของคนรุ่นใหม่ภายในชุมชน หากแต่การเรียนรู้การทอผ้าพื้นเมืองในแต่ละลวดลายจนเกิดความชำนาญและสามารถคิดค้นต่อยอดภูมิปัญญานั้นต้องใช้เวลาในการเรียนรู้และปฏิบัติตลอดจนผลกระทบทางความคิดเกี่ยวกับความทันสมัยซึ่งมาพร้อมกับเทคโนโลยีสารสนเทศ ส่งผลถึงทัศนคติของคนรุ่นใหม่ที่เกิดสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองลดลง ซึ่งชุมชนบ้านนาป่าหนาดเป็นเพียงหมู่บ้านเดียวในประเทศไทยที่เป็นแหล่งผลิตผ้าทอพื้นเมืองต้นฉบับไทดำจากเมืองชอลลาประเทศเวียดนามที่รู้จักในนาม “ซินนางหาญ” การลดลงของผู้สืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองอาจส่งผลกระทบต่อความสูญหายของภูมิปัญญาท้องถิ่น การให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมดั้งเดิมและภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนสู่เยาวชนคนรุ่นใหม่ ผ่านปราชญ์ชุมชนและผู้นำชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญที่ขับเคลื่อนและพัฒนาชุมชนสู่การพัฒนาอย่างมั่นคงและยั่งยืนสืบต่อไป

1.2 ปัญหาวิจัย

- 1) กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด เป็นอย่างไร

- 2) กระบวนการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด เป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด
- 2) เพื่อศึกษากระบวนการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด

1.4 ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตเชิงเนื้อหาและวิธีการศึกษา

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยเพื่อศึกษารูปแบบของการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า รวมถึงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในชุมชนต่าง ๆ เพื่อศึกษาแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาในชุมชน และเป็นการศึกษาโดยวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาบุคคลที่เป็นผู้นำทางความคิดของชุมชน (Opinion Leaders) และปราชญ์ชุมชน โดยวิเคราะห์ในประเด็นเกี่ยวกับการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนว่ามีลักษณะการดำเนินการอย่างไร และจะสามารถนำไปเป็นต้นแบบในการพัฒนารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับชุมชนอื่น ๆ ได้หรือไม่อย่างไร

ขอบเขตเชิงพื้นที่

ชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ตำบลเขาแก้ว อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย เป็นที่ตั้งของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ซึ่งเป็นแหล่งผลิตผ้าทอพื้นเมืองชาวไทดำ ซึ่งนอกจากเป็นการอนุรักษ์ผ้าทอมือไทดำโบราณที่หายากแล้ว ยังเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ให้คนในชุมชนได้เรียนรู้วัฒนธรรมไทดำ ภายในศูนย์การเรียนรู้จัดสร้างพิพิธภัณฑ์ผ้าทอไทดำ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวไทดำในอดีต อีกทั้งยังเป็นตัวอย่างผ้าที่มีลวดลายโบราณเพื่อประกอบการฟื้นฟูลวดลายดั้งเดิมการเพื่อสืบสานมิให้สูญหาย

1.5 นิยามศัพท์

การสื่อสาร หมายถึง กระบวนการถ่ายทอดข่าวสาร ข้อมูล ความรู้ ประสบการณ์ ความรู้สึก ความคิดเห็น ความต้องการจากผู้ส่งสารโดยผ่านสื่อต่าง ๆ ที่อาจเป็นการพูด การเขียน สัญลักษณ์อื่นใด การแสดงหรือการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ไปยังผู้รับสาร ซึ่งอาจจะใช้กระบวนการสื่อสารที่แตกต่างกันไปตามความเหมาะสม หรือความจำเป็นของตนเองและคู่สื่อสาร โดยมีวัตถุประสงค์ให้เกิดการรับรู้

ร่วมกันและมีปฏิริยาตอบสนองต่อกัน บริบททางการสื่อสารที่เหมาะสมเป็น ปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ การสื่อสารสัมฤทธิ์ผล

การถ่ายทอดภูมิปัญญา หมายถึง วิธีการที่ผู้ถ่ายทอดเป็นฝ่ายบอกเล่า อธิบาย หรือถ่ายทอด ความรู้และประสบการณ์สั่งสมของตนให้แก่ผู้รับการถ่ายทอดในรูปของคำพูด โดยผู้ถ่ายทอดจะต้อง เป็นฝ่ายเตรียมเนื้อหาที่จะพูด วิธีนี้ผู้ถ่ายทอดจะมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ให้ความรู้ ส่วนผู้รับการ ถ่ายทอดจะเป็นผู้รับฟังและจดจำความรู้หรือบันทึกสาระสำคัญต่าง ๆ ที่ได้รับฟังตามไปด้วย โดยสามารถแยกวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาได้ดังนี้

1) การสาธิต เป็นวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ผู้ถ่ายทอดแสดงหรือกระทำพร้อมกับการบอก หรือ อธิบายเพื่อให้ผู้รับการถ่ายทอดได้ประสบการณ์ตรงในเชิงรูปธรรม ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจวิธีการ ขั้นตอน และสามารถปฏิบัติได้ การสาธิตที่นิยมใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญา คือ การสาธิตวิธีการและ การสาธิตประกอบการบรรยาย

2) การปฏิบัติจริง เป็นวิธีการถ่ายทอดที่ผู้รับการถ่ายทอดลงมือกระทำจริงในสถานการณ์ที่เป็นอยู่จริง โดยผู้ถ่ายทอดเป็นผู้คอยแนะนำ ตรวจสอบและแก้ไข เพื่อให้กระบวนการปฏิบัติถูกต้อง ตามขั้นตอน และได้ผลงานตามที่ต้องการด้วยวิธีการนี้ผู้รับการถ่ายทอดจะได้เรียนรู้และสั่งสม ประสบการณ์ไปทีละเล็กละน้อย

3) วิธีถ่ายทอดโดยให้เรียนรู้จากสื่อด้วยตนเอง เป็นวิธีที่จัดเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ ภูมิปัญญาในรูปของสื่อประสมที่ เอื้อต่อการเรียนรู้และทำความเข้าใจด้วยตนเองมากที่สุด เช่น บทเรียนแบบโปรแกรม ศูนย์การเรียน คอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นต้น

4) วิธีถ่ายทอดโดยจัดในรูปของแหล่งเรียนรู้ เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่จัดเป็นแหล่ง เรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ ตลาดนัดภูมิปัญญา เป็นต้น โดยจัดเป็นแหล่ง สำหรับการเรียนรู้ ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เปิดกว้างสำหรับทุกคนเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ทุกเวลา การ ถ่ายทอดโดยวิธีนี้อาจรวมหมายถึงการใช้วิธีลายลักษณ์ในรูปของตำราต่าง ๆ ที่บันทึกไว้ด้วย

5) วิธีถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่อ เป็นวิธีที่ใช้การแสดงที่ชาวบ้านนิยมชมชอบ เป็นสื่อในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ทางภูมิปัญญา โดยที่ผู้รับการถ่ายทอดจะได้รับความเพลิดเพลิน ไปพร้อม ๆ กับการเรียนรู้

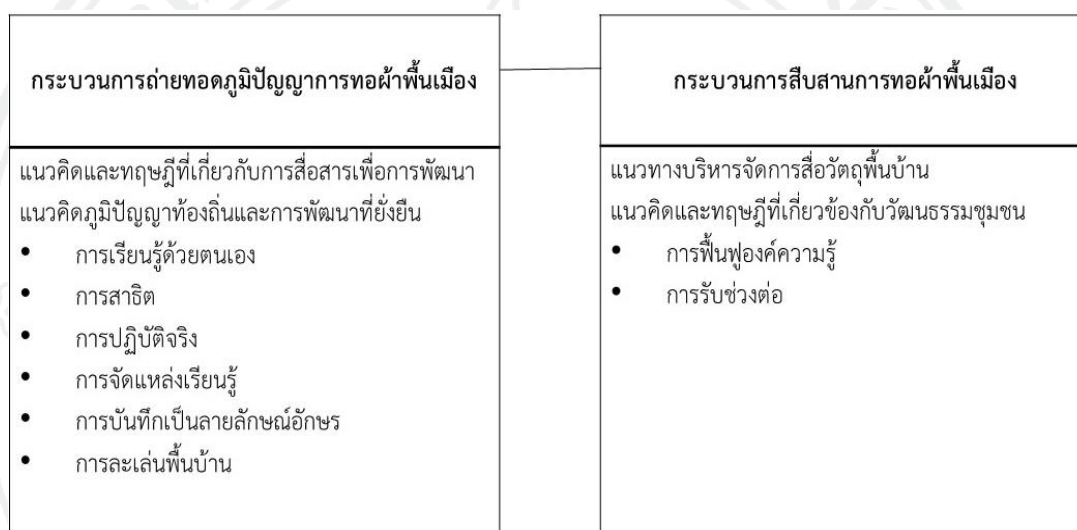
6) ถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยบันทึกองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ เช่น ตำราต่าง ๆ และในรูป ของสื่ออื่น ๆ เช่น วัสดุทัศนียภาพของวีซีดี/ดีวีดี เทปเสียง หรือแผ่นซีดีเสียง รวมถึงเว็บไซต์ เพื่อให้ คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้และสืบสานภูมิปัญญาต่อไป ไม่ให้สูญหาย

ภูมิปัญญาการทอผ้า หมายถึง องค์ความรู้ความสามารถในการทอผ้าของชุมชนบ้านนาป่า หนาด หมู่ 12 ที่เกิดจากการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ ได้รับการถ่ายทอดความรู้ต่อกันมา

การสืบสาน หมายถึง การสืบเนื่อง การฟื้นฟูองค์ความรู้เดิมที่หายไป เช่น ลวดลายมัดหมี่ในผ้าพื้นเมืองโบราณที่หาผู้ทอเป็นยาก หรือ ไม่มีผู้ใดทอเป็น เพื่อให้คนรุ่นหลังสืบสานภูมิปัญญาให้สูญหาย และรวมถึงการรับช่วงต่อขององค์ความรู้การทอผ้าพื้นเมืองของกลุ่มเยาวชนในชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่12 ตลอดจนบุคคลภายนอกชุมชนที่ให้ความสนใจต่อการทอผ้าพื้นเมือง

ผ้าพื้นเมือง หมายถึง ผ้าไทยพื้นบ้าน เป็นผ้าทอด้วยกี่หรือหูกพื้นบ้านตามกรรมวิธีที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ มักทอด้วยฝ้ายหรือไหม

1.6 กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ได้แนวทางการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่12
- 2) ได้แนวทางการส่งเสริมการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่12
- 3) ได้แนวทางในการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่12 อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่องการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

- 1) แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา
- 2) แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 3) แนวทางการบริหารจัดการสื่อวัตถุพื้นบ้าน
- 4) แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชน

2.1.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

การสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกิดขึ้นในกลุ่มประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งในทวีปเอเชีย แอฟริกาและลาตินอเมริกาในปี ค.ศ. 1960 ซึ่งนับเป็นยุคแรกในการนำแนวคิดการใช้ประโยชน์จากการสื่อสารเพื่อให้มีบทบาทในการสนับสนุนกลวิธีต่าง ๆ ในการพัฒนาประเทศ ในประเทศไทยได้เข้ามามีบทบาทในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ. 2504 (กำจร หลุยยะพงศ์, 2560, น. 28) โดยนักวิชาการได้ให้คำอธิบายและนิยามความหมายไว้อย่างหลากหลาย กล่าวคือ

เสถียร เขยประทับ (2525) ได้อธิบายเกี่ยวกับการพัฒนาว่ามีความหมายที่หลากหลายนับตั้งแต่ยุคแรก การพัฒนาจะเน้นการทำให้เป็นตะวันตก (Westernisation) การทำให้เป็นอุตสาหกรรม (Industrialisation) การเปลี่ยนแปลง (Change) การเจริญเติบโต (Growth) และการทำให้ทันสมัย (Modernisation) แต่คำดังกล่าวก็มีข้อถกเถียงกันว่าเป็นการดำเนินการจากผู้มีอำนาจ การดำเนินตามตะวันตก การเปลี่ยนแปลงที่เน้นเศรษฐกิจโดยมุ่งพัฒนาทางวัตถุ ดังนั้นการพัฒนาในความหมายใหม่จึงมักใช้คำว่า เดเวลลอปเม้นท์ (Development) หมายถึง การทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่ไม่น่าพอใจสู่สภาพที่น่าพอใจอย่างมีแผน และในช่วงหลังยังก้าวไปสู่

การให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วม ซึ่งสอดคล้องกับสภาพของสังคมประชาธิปไตย ความเสมอภาค เสรีภาพ และความยุติธรรม

Servaes (2003, p. 275) ได้ให้คำจำกัดความของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาว่าเป็นการ แบ่งปันความรู้เพื่อบรรลุถึงข้อยุติเกี่ยวกับการปฏิบัติโดยพิจารณาถึงความสนใจ ความต้องการ และขีดความสามารถของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นจึงเป็นกระบวนการสังคมอย่างหนึ่ง

เกศินี จุฑาวิจิตร (2548) ได้ให้ความหมายของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาไว้ว่า การสื่อสารเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการพัฒนาในทุกแง่มุมและทุกระดับ เปรียบได้กับเส้นใย ที่เชื่อมปัจเจกบุคคลและกลุ่มบุคคล เพื่อนำไปสู่การเป้าประสงค์ที่ร่วมกัน การสื่อสารแทรกอยู่ใน ทุกส่วนของการแพร่กระจายนวัตกรรมการพัฒนา นำไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมและบรรลุตาม เป้าหมายที่วางไว้ แม้ว่าเราจะพิจารณาการสื่อสารในฐานะที่เป็นเครื่องมือของการพัฒนา แต่เราก็ไม่ อาจมองการสื่อสารในฐานะที่เป็นปัจจัยโดด ๆ ได้ เพราะความในเป็นจริงนั้น ในแต่ละท้องถิ่นยังมี ปัจจัยอื่น ๆ ที่เราต้องใช้พิจารณาร่วมกัน อันประกอบด้วย ระบบวัฒนธรรม ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรในท้องถิ่น และเครือข่ายการสื่อสาร

สุรสิทธิ์ วิทยาธรัฐ (2549) ได้อธิบายเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา หมายความว่า การใช้ รูปแบบการสื่อสารทุกรูปแบบมาช่วยส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการพัฒนาประเทศไทยทั้ง ทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม

พนม คลี่ฉายา (2549) กล่าวถึงการสื่อสารเพื่อการพัฒนาว่าเป็นการใช้การสื่อสารเพื่อ เป้าหมายในการพัฒนา มุ่งเน้นการใช้การสื่อสารเพื่อให้เกิดการสร้าง ปรับเปลี่ยน รักษาความรู้ ทักษะคิดและพฤติกรรมของบุคคล เพื่อเป็นไปในทิศทางที่มุ่งหวัง อันนำไปสู่การพัฒนาบุคคล กลุ่มชุมชน สังคมและประเทศ

ปัญญिता ชัยสนิหและคณะ (2554) ได้อธิบายเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา นั้น หมายความว่า การใช้กระบวนการสื่อสารทุกรูปแบบเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความรู้ ความคิด เจตคติและ พฤติกรรมอันจะนำไปสู่การดำรงอยู่ในสภาพที่ดีขึ้น

บุญเลิศ ศุภดิolk (2558) ให้ความหมายเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนาว่า เป็น กระบวนการสื่อสารของมนุษย์ซึ่งมีโครงสร้าง องค์ประกอบ และหน้าที่ ซึ่ง “หน้าที่” (Function) ของ การสื่อสารเพื่อการพัฒนา มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงสังคมในทาง ที่ดีขึ้น อาจกล่าวได้ว่า การสื่อสารเพื่อการพัฒนา เป็นการประยุกต์การสื่อสารเพื่อประโยชน์ต่อการ พัฒนาในด้านต่าง ๆ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีทฤษฎี กลยุทธ์ การวิจัยและการวางแผนที่เหมาะสมตาม ความต้องการของแต่ละสังคมซึ่งอาจแตกต่างกันไปจากการสื่อสารทั่วไป

กัจจกร หลุยยะพงศ์ (2560) ได้กล่าวถึงการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชนไว้ว่า เป็นการใช้การ สื่อสารเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน โดยพิจารณาถึงบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารในการพัฒนา

ชุมชน ในความหมายของพื้นที่ เชิงพื้นที่/กายภาพหรือภูมิศาสตร์ ที่มองชุมชนเป็นการรวมตัวกันของ ผู้คนบนพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรืออาณาเขตในช่วงเวลาหนึ่งและคนในพื้นที่ที่มีความผูกพันกันบางอย่าง โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางเครือญาติจึงทำให้เกิดการรวมตัวกัน ซึ่งได้แก่ ชุมชนชนบทหรือชุมชน ท้องถิ่น และชุมชนเมืองเป็นหลัก โดยในช่วงหลังจากปี พ.ศ. 2540 มีการเกิดขึ้นของแนวคิดชุมชน แบบใหม่ คือ ชุมชนในจิตใจ ที่เน้นการรวมตัวกันของผู้คนที่ไม่ได้อยู่บนพื้นที่เดียวกัน เช่น ชุมชน จส.100, กลุ่มแฟนคลับ เป็นต้น และชุมชนออนไลน์ โดยรวมตัวกันในระบบอินเทอร์เน็ตหรือออนไลน์ ไม่เคยพบเจอกัน ไร้พื้นที่จริง รวมตัวกันบนความต้องการบางอย่าง จากการเกิดชุมชนใหม่นี้ส่งผลให้ การสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชนขยายความหมายไปสู่ชุมชนแบบใหม่ดังกล่าวด้วย

จากการให้ความหมายของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การสื่อสารเพื่อการพัฒนา คือ กระบวนการสื่อสารในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ที่มีวัตถุประสงค์มุ่งเน้น ให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลง เกิดการปรับเปลี่ยน ทั้งทางด้านความคิด ความเชื่อ ทศนคติและ พฤติกรรมที่จะนำไปสู่การพัฒนาในทุกระดับของสังคม ซึ่งการพัฒนานั้นควรมีลักษณะของการพัฒนา ดังต่อไปนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2558)

1) ประเภทของการเปลี่ยนแปลงนั้นยึดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการวางแผน (Planned Change) มากกว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ดังที่พบได้จากการกำหนด แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

2) ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมักเกิดจากสภาพที่ไม่น่าพึงพอใจและนำไปสู่การ วางแผนเพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามต้องการ ทั้งนี้ ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรในวัยแรงงาน การศึกษาที่สูงขึ้น การเปลี่ยนโครงสร้าง เศรษฐกิจ การเมืองในลักษณะประชาธิปไตย การพัฒนาด้านสุขภาวะของประชาชน

3) ผลของการเปลี่ยนแปลงมองได้สามทิศทาง ได้แก่ ทิศทางแรกทำให้ดีขึ้น ทิศทางที่สอง ทำให้เลวลง กล่าวคือ ยิ่งพัฒนายิ่งด้อยพัฒนา เช่น ตัวเลขรายได้ที่เพิ่มขึ้นแต่กลับมีหนี้สินมากขึ้น และ ทิศทางสุดท้ายคือไม่เกิดการเปลี่ยนแปลง และยังอาจมองได้อีกว่าการพัฒนานั้นมีผลคุ้มค่าด้วยหรือไม่ โดยหากเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

4) เป้าหมายของการพัฒนาจำแนกได้ทั้งเป้าหมายด้านวัตถุ หรือเป้าหมายด้านจิตใจหรือ ศีลธรรม โดยมักจะเป็นเป้าหมายของการพัฒนาในปัจจุบัน แตกต่างจากในอดีตที่เน้นการพัฒนาด้าน วัตถุหรือทำตามตะวันตก การมีไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ

5) เนื่องจากสังคมมีหลายมิติ การพัฒนาก็สามารถมีได้หลายมิติเช่นกัน โดยอาจจำแนกได้ทั้ง เศรษฐกิจ การเมือง สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม

6) วิธีการเปลี่ยนแปลงมีได้ทั้งการใช้อำนาจจากส่วนกลางซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาในอดีต รวมถึงประเทศที่เน้นอำนาจนิยม ตรงกันข้ามกับการริเริ่มจากส่วนล่างหรือภาคประชาชนให้มีส่วนร่วม

แนวทางสุดท้าย คือ การเน้นการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย ทั้งส่วนกลางและภาคประชาชนร่วมมือกัน โดยในปัจจุบันเริ่มเป็นแนวทางดังกล่าวเพราะใช้ประโยชน์จากพลังของทั้งภายนอกและภายใน ประสานกัน

7) แหล่งที่มาของทรัพยากรของการพัฒนาอาจมาได้ทั้งจากภายในและภายนอก ในอดีต แหล่งทรัพยากรมักมาจากการกู้ยืมหรือเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศ ที่ส่งผลต่อปัญหาหนี้สินและการ กู้ยืมที่เพิ่มขึ้น

8) กระทบทัศน์ของการพัฒนาอันหมายถึงแนวคิดหรือทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังวิธิตดการ พัฒนา สามารถแบ่งได้เป็นสี่กระทบทัศน์ คือ กระทบทัศน์การพัฒนาความทันสมัยเน้นการดำเนิน ตามโลกเสรีนิยม กระทบทัศน์การพัฒนาแนวสังคมนิยมจะเน้นการดำเนินการตามประเทศสังคมนิยม กระทบทัศน์การพัฒนาแนวฟิงฟิง โดยเป็นแนวคิดในกลุ่มประเทศอเมริกาใต้หรือละตินอเมริกาที่ตั้ง คำถามถึงการครอบงำจากโลกตะวันตกต่อโลกที่สาม และกระทบทัศน์การพัฒนาทางเลือก ซึ่งจะเน้น การให้ความสำคัญต่อปัจจัยภายในประเทศ คุณค่าของแต่ละสังคมและวัฒนธรรมในการพัฒนา ด้วยตนเอง

2.1.1.1 กระทบทัศน์ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

การศึกษากระทบทัศน์ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา มุ่งศึกษาสาระสำคัญเกี่ยวกับ กระทบทัศน์การพัฒนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจากการดำเนินงานด้านการพัฒนาที่ผ่านมา นับตั้งแต่ราวทศวรรษ ที่ 1960 เราสามารถที่จะแบ่งกระทบทัศน์ในการพัฒนาได้เป็น 3 ยุคใหญ่ (Singhal & Stapitanond, 1996) ได้แก่

1) กระทบทัศน์การพัฒนาชุมชนกระแสหลัก (Dominant Paradigm)

กระทบทัศน์การพัฒนาชุมชนกระแสหลักเป็นกระทบทัศน์การพัฒนาที่ เน้นเรื่องการพัฒนาประเทศโลกที่สาม ให้มีความทันสมัยแบบตะวันตก หรือที่นักวิชาการเรียกว่า กระทบทัศน์ความทันสมัย (Modernisation) โดยถือกำเนิดในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ภายใต้ การนำของสหรัฐอเมริกาที่ชนะสงคราม ซึ่งต้องการให้ประเทศในแถบยุโรปที่ได้รับผลกระทบจาก สงครามให้มีความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และแผ่เงาด้วยการต่อต้านอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ที่เริ่ม ก่อตัวขึ้น เพื่อไม่ให้ประเทศเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงเป็นประเทศสังคมนิยม หลังจากยุโรปประสบ ความสำเร็จในการพัฒนา สหรัฐ จึงขยายแนวทางการพัฒนาดังกล่าวสู่ทั่วโลก โดยเฉพาะในโลกที่สาม หรือประเทศที่ด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนาในช่วงทศวรรษที่ 1950-1960 (กำจร หลุยยะพงศ์, 2560, น. 9) ซึ่ง Servaes ได้ประมวลคุณลักษณะสำคัญของกระทบทัศน์การพัฒนาชุมชนกระแสหลัก ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2543, น. 18)

1.1) การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคมอย่างเป็นเส้นตรง มีความก้าวหน้าแบบขั้นบันได (Unilinear) กล่าวคือ เมื่อการพัฒนาเกิดแล้วมีแต่ก้าวไปข้างหน้า ไม่มีกระบวนการย้อนกลับ (Irreversible)

1.2) การพัฒนาหมายถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง (Structural Differentiation) และการทำหน้าที่ใหม่ๆ ของสถาบันสังคม (Functional Specialization)

1.3) การพัฒนาเป็นกระบวนการที่มีเป้าหมาย เพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) ด้วยการใช้เทคโนโลยีที่ลงทุนสูง (Capital-intensive Technology)

1.4) การวางแผนดำเนินการพัฒนานั้น ต้องอาศัยการวางแผนจากส่วนกลาง (Centralized Planning) และกระบวนการพัฒนาทั้งหมดสามารถแบ่งออกได้เป็นขั้นๆ อย่างชัดเจน

1.5) สาเหตุของความด้อยพัฒนานั้น มาจากปัจจัยภายใน (Endogenous factor) เช่น การไม่รู้หนังสือ การขาดทักษะในการทำงานของประชากร ดังนั้นการพัฒนาจำเป็นต้องนำเอาปัจจัยจากภายนอก เช่น เงินทุน เทคโนโลยีที่ทันสมัย เข้ามาช่วยสนับสนุนให้เกิดความก้าวหน้าและทันสมัยในสังคม

อย่างไรก็ตามหลังจากที่ประเทศในโลกที่สามได้นำแนวคิดของกระบวนการพัฒนากระแสหลักไปใช้ กลับพบว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้นไม่เป็นไปตามที่คาดไว้ โดยการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้ถูกแบ่งสรรอย่างยุติธรรม ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ถึงแม้จะพบว่าในสังคมจะมี “ความทันสมัย” เช่น มีถนน ไฟฟ้า น้ำประปา แต่ยังไม่มีการ “พัฒนา” สถาบันต่าง ๆ ทางสังคมติดตามมา เช่น ปัญหาการล่มสลายของ สังคมชนบท หรือสถาบันครอบครัวมีความคลอนแคลน ท่ามกลางปรากฏการณ์เหล่านี้จึงทำให้กระบวนการพัฒนาแบบกระแสหลักได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ในหลายประเด็น เช่น เป็นกระบวนการที่ยึดเอากรอบของชาติใดชาติหนึ่งเป็นศูนย์กลาง โดยมองข้ามความแตกต่างที่หลากหลายระหว่างประเทศต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นทรัพยากรธรรมชาติ หรือวัฒนธรรมรวมถึงเป็นการใช้กรอบวิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม (Binary Oppositions) ที่มองว่าสิ่งที่ประเทศที่พัฒนาแล้ว (ประเทศที่ทันสมัย) มีอยู่เป็นที่ดีทั้งหมด ส่วนสิ่งที่ประเทศด้อยพัฒนามีอยู่นั้นล้วนเป็นสิ่งที่ไร้ค่าทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังได้ให้ความสนใจแต่มิติเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว และยังเป็น การสนใจเพียงมิติเชิงปริมาณเท่านั้น จึงทำให้เกิดความสนใจแต่เพียงอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและรายได้ประชาชาติ โดยไม่ได้ใส่ใจกับคุณภาพชีวิตของประชาชน (กาญจนา แก้วเทพ, 2543)

2) กระบวนทัศน์การพัฒนาชุมชนแนวพึ่งพิง (Dependency Paradigm)

กระบวนการพัฒนาชุมชนแนวฟุ้งฟิงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในทวีปอเมริกาใต้ ซึ่งเข้าไปที่ปัญหาการด้อยพัฒนาอาจมิใช่ปัจจัยภายในประเทศแต่กลับกลายเป็นปัจจัยภายนอกประเทศ โดยสังเกตผลพวงจากการพัฒนาตามแบบสหรัฐอเมริกาหรือกระบวนการพัฒนาชุมชนกระแสหลักที่แม้ยังพัฒนากลับก่อให้เกิดปัญหาการฟุ้งฟิงและยิ่งด้อยพัฒนา (กัจจร หลุยยะพงศ์, 2560, น. 14) กระบวนการพัฒนาชุมชนแนวฟุ้งฟิงมีเนื้อหาที่ต่อต้านกระบวนการพัฒนาชุมชนกระแสหลัก เพราะเชื่อว่า แนวคิดการพัฒนาแบบบนลงล่าง (Top-down Approach) นั้นเป็นกลไกในการพัฒนาความสัมพันธ์ที่เน้นการฟุ้งฟิงระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศที่ด้อยพัฒนา ซึ่งความด้อยพัฒนาของประเทศด้อยพัฒนาเกิดจากการขึ้นตรงต่อประเทศพัฒนาที่เป็นศูนย์กลาง การเป็นเมืองบริวาร หรือเป็นเพียงประเทศชายขอบ (Peripheral State) จึงไม่มีโอกาสพัฒนาตนเองเนื่องจากต้องตอบสนองประเทศโลกที่หนึ่ง และผลที่เกิดขึ้นตามมาคือการดูดซับเอาทรัพยากร รวมถึงความมั่งคั่งจากประเทศด้อยพัฒนาไปเลี้ยงประเทศที่พัฒนา

ภายใต้การพัฒนาตามแนวตะวันตกนั้น ได้แฝงไว้ซึ่งอำนาจที่จะครอบครองมีอำนาจเหนือประเทศที่ด้อยกว่า ขณะเดียวกันก็พยายามปกป้องพรรคพวกหรือคนของประเทศตน (กุลสิรา กฤตวรกาญจน์, 2551, น. 53) เช่น ในกรณีของอเมริกาที่หากอยากได้สินค้าของประเทศที่มีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ก็จะให้ประเทศนั้น เปิดประเทศและค้าขายอย่างเสรี ไม่มีการตั้งกำแพงภาษี แต่หากประเทศนั้น ขอส่งสินค้าอื่นที่เป็นสินค้าแข่งกับสินค้าของสหรัฐที่ผลิตได้เองก็จะมีข้ออ้าง และปกป้องมากมายเป็นต้น ซึ่งกระบวนการครอบงำจากโลกตะวันตกไม่ใช่เพียงแต่ครอบงำทรัพยากรเท่านั้น หากยังครอบงำไปถึงมิติด้านการสื่อสารและวัฒนธรรมด้วย จากเหตุนี้ โลกที่หนึ่งจึงเป็นโลกที่กำหนดสินค้าทางวัฒนธรรม สื่อ เผยแพร่และครอบงำให้กับโลกที่สาม ตั้งแต่ตัวเทคโนโลยีการสื่อสาร ตัวสื่อ เนื้อหาในสื่อ และวิธีปฏิบัติต่าง ๆ เช่น ทักษะการผลิตข่าว สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่โลกตะวันตกส่งเข้าไปยังโลกที่สามและทำให้โลกที่สามยอมรับโดยปริยายจนกลายเป็นจักรวรรดินิยมทางความคิด (กัจจร หลุยยะพงศ์, 2560, น. 15)

ดังนั้นหากประเทศด้อยพัฒนายังคงใช้แนวคิดการพัฒนาแบบกระบวนการพัฒนาชุมชนกระแสหลักอยู่ก็ ไม่มีทางที่ประเทศจะสามารถพัฒนาขึ้นมาได้ ซึ่งการที่ประเทศด้อยพัฒนาจะสามารถพัฒนาได้นั้นจำเป็นที่จะต้องตัดขาดตัวเองจากประเทศศูนย์กลาง ซึ่งก็คือประเทศที่พัฒนาแล้ว รวมทั้งออกมาจากเศรษฐกิจระบบตลาดโลกและต้องมียุทธศาสตร์พึ่งพิงตนเอง (Self-reliance) ให้มากที่สุด อย่างไรก็ตามกระบวนการพัฒนาชุมชนแบบฟุ้งฟิงก็ได้รับการวิจารณ์ว่าเป็นการมองข้ามอุปสรรคในการพัฒนาที่มาจากปัจจัยภายใน เช่น ปัญหาการเมืองภายในประเทศ ปัญหาการคอร์รัปชันของเจ้าหน้าที่รัฐ เนื่องจากกระบวนการนี้เชื่อว่าอุปสรรคที่สำคัญต่อการพัฒนาประเทศเกิดจากปัจจัยภายนอก ซึ่งได้แก่การเอารัดเอาเปรียบจากประเทศศูนย์กลางนั่นเอง ทั้งที่ในความจริงแล้วปัจจัยภายในเหล่านี้ล้วนสามารถส่งผลกระทบต่อการพัฒนาทั้งสิ้น

3) กระบวนทัศน์การพัฒนาชุมชนกระแสทางเลือก (Alternative Development Paradigm)

กระบวนทัศน์การพัฒนาชุมชนกระแสทางเลือกนี้เป็นกระบวนทัศน์ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1980 โดยได้เสนอทางเลือกสำหรับการพัฒนาในหลากหลายมิติ ด้านแรก คือ การก้าวไปสู่การให้ความสำคัญของผู้คน เน้นบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของตนเอง และยังเน้นการเสริมพลัง (Empowerment) ให้ผู้คนเป็นผู้พัฒนาด้วยตนเอง ด้านที่สอง คือ การมอง “ชุมชน” เป็นบ่อเกิดของการพัฒนา ให้ความสนใจในการใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเป็นรากฐานในการแก้ไขปัญหาชุมชน ด้านที่สาม เป็นการขยายประเด็นไปสู่สิ่งแวดล้อม เนื่องจากการพัฒนาในยุคอดีตได้ทำลายไปมาก ซึ่งการขยายไปสู่สิ่งแวดล้อมทำให้ได้รับการขนานนามว่าเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) เพราะเป็นการมองทั้ง คน ชุมชน และบริบทหรือสิ่งแวดล้อมไปควบคู่กัน ซึ่งการพัฒนาแบบยั่งยืน มุ่งเน้นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของปัจจุบัน โดยไม่กระทบต่อความต้องการของคนในอนาคต จึงต้องใช้ทรัพยากรอย่างระมัดระวัง การใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ประหยัดพลังงาน และเน้นการมีส่วนร่วม (กำจร หลุยยะพงศ์, 2560)

กระบวนทัศน์การพัฒนาชุมชนกระแสทางเลือกไม่เชื่อว่าการพัฒนาจะมีสูตรสำเร็จเพียงสูตรเดียวดังที่สองกระบวนทัศน์แรกเชื่อ แต่กลับเชื่อว่าในแต่ละสังคมต่างก็มีแนวคิดในการพัฒนาที่หลากหลายไม่เหมือนกัน โดยกระบวนทัศน์นี้จะลด ลักษณะ “ที่เป็นสากล” (Universalistic) ของแนวคิดการพัฒนาให้น้อยลง แต่จะเพิ่มสัดส่วนของลักษณะ “ที่เป็นท้องถิ่น” (Localistic) ให้มากขึ้น นั่นหมายความว่าบางสังคมอาจจะถือเอาความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมาย ในขณะที่บางสังคมอาจจะกำหนดเอาการมีชีวิตแบบพอเพียงเป็นเป้าหมายก็ได้ ดังนั้นเมื่อเป้าหมายในการพัฒนามีความแตกต่างกันจึงทำให้วิธีการที่แต่ละสังคมจะบรรลุเป้าหมายของตนจึงมีความแตกต่างกันไปด้วย

Singhal and Stapitanond (1996, pp. 18-19) กล่าวว่าแนวคิดการพัฒนาในกระบวนทัศน์นี้จะเน้นมิติความเป็นมนุษย์และความหลากหลาย โดยไม่ได้มุ่งเน้นที่มิติด้านเศรษฐกิจมากเท่าที่เคยผ่านมา โดยเชื่อว่าแต่ละสังคม เชื้อชาติ หรือกลุ่มนั้นต่างก็มีอัตลักษณ์และมีเส้นทางในการพัฒนาที่แตกต่างกันไป ดังนั้นโครงการในการพัฒนานั้นจะต้องออกแบบในรูปแบบของโครงการเล็ก ๆ ที่มีความเหมาะสมกับสิ่งที่ประชาชนต้องการ

การล้มลงของวิกฤตสังคมไทย รวมถึงประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียง ในช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 อันเป็นผลจากการยึดการพัฒนาตามแบบตะวันตก เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการทวนคิดถึงแนวทางการพัฒนาใหม่หรือการพัฒนาบนกระบวนทัศน์ทางเลือก ที่ไม่พึ่งพิงตะวันตกแต่หันมาพึ่งตนเอง เน้นการพัฒนาชุมชนบนความต้องการของชุมชน เป็นการพัฒนาจากรากฐาน (Grassroots development) เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน (People Participation) โดยการพัฒนาเริ่มจากมิติการเมือง เศรษฐกิจ สู่ประเด็นเรื่องสังคมและวัฒนธรรม สตรี สิ่งแวดล้อม และหัวใจสำคัญ

คือการพัฒนาตัวบุคคล (Human Development) โดยเน้นกระบวนการเอ็มพาวเวอร์เมนต์ (Empowerment) หรือ การให้ความรู้เพื่อทำให้บุคคลกลายเป็นผู้รู้และนำไปปรับใช้ในการพัฒนาด้วยตนเอง อันจะทำให้เกิดการพัฒนายั่งยืน(Sustainable Development)

2.1.1.2 ทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

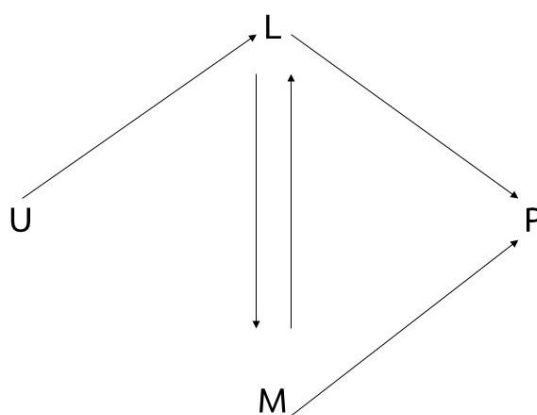
การสื่อสารเป็นการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน บทบาทของการสื่อสารเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งสู่การพัฒนาอย่างไม่สิ้นสุด โดยมีการติดต่อสื่อสารต่อกัน มีการเอื้อเพื่อต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีการจัดการที่ดี และได้มีการสร้างแนวคิดทางทฤษฎีอธิบายความพันธ์ต่าง ๆ ไว้อย่างหลากหลายโดยได้มีนักวิชาการด้านการสื่อสารได้ค้นพบและอธิบายทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่สำคัญ (บุญเลิศ ศุภติลล, 2558, น. 43-72) ดังนี้

1) ทฤษฎีของแดนเนील เลินเนอร์

ทฤษฎีของเลินเนอร์ จำแนกได้เป็น 2 ระดับคือ ระดับสังคม (Societal Level) เรียกว่า การพัฒนาประเทศ และระดับบุคคล (Individual Level) เรียกว่า การทำให้คนทันสมัย โดยเลินเนอร์ได้เสนอขั้นตอนการพัฒนาของสังคมมนุษย์ว่าจะเริ่มจากสังคมโบราณ (Traditional Society) ผ่านสังคมที่กำลังเปลี่ยนรูป (Transitional Society) ไปสู่สังคมสมัยใหม่ (Modern Society) และชี้ให้เห็นว่าระบบการสื่อสารในสังคมโบราณและสังคมสมัยใหม่มีลักษณะแตกต่างกัน ซึ่งในสังคมโบราณนั้นระบบการสื่อสารเป็นการติดต่อโดยอาศัยปากเปล่า (Oral Communication) การแลกเปลี่ยนข่าวสารจำกัดอยู่เฉพาะภายในกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องเพียงส่วนน้อย เนื้อหาข่าวสารส่วนใหญ่เป็นเรื่องของระเบียบข้อบังคับความประพฤติของสมาชิกภายในกลุ่ม และผู้ที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการติดต่อสื่อสารมักเป็นผู้ที่มีตำแหน่งทางสังคมสูง ส่วนในสังคมสมัยใหม่นั้น ระบบการติดต่อสื่อสารเป็นในรูปแบบการติดต่อสื่อสารโดยอาศัยสื่อกลาง (Mediated Systems) การแลกเปลี่ยนข่าวสารจึงขยายขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมไปถึงกลุ่มชนต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายกันอยู่ เนื้อหาข่าวสารมักเป็นการรายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกกลุ่มชน และผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการสื่อสารมักเป็นผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมและมีความชำนาญในด้านนี้โดยตรง ทั้งนี้เลินเนอร์ได้กล่าวถึงขั้นตอนการพัฒนาการสื่อสารว่าจะเริ่มจากปากเปล่า (Oral) ในสังคมโบราณไปสู่ระบบสื่อกลาง (Media) ในสังคมสมัยใหม่ ดังนั้น การพัฒนาระบบการสื่อสารจึงขนานเคียงคู่ไปกับการพัฒนาสังคมด้วย

ประเด็นสำคัญตามข้อเสนอของเลินเนอร์ คือ การพัฒนาระบบการสื่อสารถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาระบบสังคมส่วนรวมทั้งหมด และมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาส่วนอื่น ๆ ในสังคมด้วย อันได้แก่ การพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม เลินเนอร์กล่าวว่า “ระบบการสื่อสารเป็นทั้งเครื่องชี้ (Index) และตัวแทน (Agent) ทรเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบสังคมใหญ่ทั้งหมด แต่ทั้งนี้มิได้หมายถึงความสัมพันธ์เชิงเหตุผล (Causality) ระหว่างปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกันที่กระบวนการพัฒนาเริ่มต้น ดังเช่น ไก่กับไข่ต่างก็เป็นสาเหตุ (Cause) ซึ่งกันและกัน”

เลนเนอร์ได้กล่าวถึงการพัฒนาในระดับสังคมว่า การพัฒนาในแต่ละส่วนของสังคมเกิดขึ้นต่างวาระและอาศัยซึ่งกันและกัน ตามแนวคิดของเลนเนอร์นั้น ในแต่ละสังคมการขยายตัวของเขตนคร จะช่วยยกระดับการรู้หนังสือ ระดับการรู้หนังสือจะทำให้ประชาชนเปิดรับสื่อมวลชนแพร่หลายมากขึ้น ในทำนองเดียวกันการขยายตัวในการเปิดรับสื่อมวลชนจะช่วยยกระดับการรู้หนังสือมากขึ้นด้วย และการขยายตัวในการเปิดรับสื่อมวลชนจะช่วยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเมืองและเศรษฐกิจมากขึ้นตามไปด้วย ดังภาพที่ 2.1

ภาพที่ 2.1 แบบของ Lerner แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างการรู้หนังสือและการเปิดรับสื่อมวลชน

หมายเหตุ: U = การขยายตัวของชุมชนนคร (Urbanization)

L = ระดับการรู้หนังสือ (Literacy)

M = การเปิดรับสื่อมวลชน (Mass Media Exposure)

P = การมีส่วนร่วมทางการเมือง (Political and Economic Participation)

แหล่งที่มา: บุญเลิศ ศุภติลก, 2558.

จากแนวคิดของเลนเนอร์สามารถสรุปได้ว่า กระบวนการพัฒนาจะเริ่มต้นเมื่อกลุ่มชนเคลื่อนย้ายอพยพจากท้องถิ่นชนบท (Rural) ไปยังท้องถิ่นเมือง (Urban) เมื่อประชาชนรวมตัวกันมากขึ้นในเขตนครจะช่วยให้ระบบการเรียนรู้ตามโรงเรียนหรือสถานศึกษาที่ต่าง ๆ เป็นไปโดยสะดวกและง่ายขึ้น ทำให้ระดับการรู้หนังสือและการศึกษาขยายตัวแพร่หลายออกไป เมื่อคนรู้หนังสือมากขึ้นก็จะมีโอกาสรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ จากสื่อมวลชนมากตามไปด้วย และการรับทราบข่าวสารจะช่วยเพิ่มความรู้ความเข้าใจของประชาชนไปในตัว นอกจากนี้ สื่อมวลชน อันได้แก่ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วิทยุ โทรทัศน์

และภาพยนตร์ จะช่วยกระตุ้นให้คนสนใจและเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาทางการเมืองและเศรษฐกิจมากขึ้น การมีส่วนร่วมของประชาชนถือเป็นเป้าหมายสำคัญของสังคมสมัยใหม่

2) ทฤษฎีของเอเวอร์เร็ด เอ็ม โรเจอร์ส

เอเวอร์เร็ด เอ็ม โรเจอร์ส (Everett M. Rogers) มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่ยอมรับการทั่วโลกจากทฤษฎีการสื่อสารนวัตกรรมหรือการเผยแพร่วัตกรรม ได้รับการอ้างอิงไปอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ “กระบวนการยอมรับนวัตกรรม” (Adoption process) ซึ่งเดิมได้อธิบายว่า คือ กระบวนการตัดสินใจในการยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในสมอง ที่บุคคลจะต้องผ่านขั้นหรือระยะต่าง ๆ ตั้งแต่แรกที่รู้เรื่อง หรือมีความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมไปจนถึงขั้นตัดสินใจที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม และในที่สุดถึงขั้นยืนยันการตัดสินใจที่ทำไปแล้ว กระบวนการรับนวัตกรรมนี้ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ดังภาพที่ 2.2

ภาพที่ 2.2 แบบจำลองกระบวนการยอมรับนวัตกรรม

แหล่งที่มา: บุญเลิศ ศุภติลก, 2558.

จากภาพที่ 2.2 แบบจำลองกระบวนการยอมรับนวัตกรรม ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน (Rogers, 1971) มีดังนี้

1) ขั้นการตระหนัก (Awareness Stage) คือ การที่บุคคลได้รับรู้ว่ามีแนวคิดหรือวิทยาการใหม่ ๆ แต่ยังไม่มีความรู้ที่ลึกซึ้งในเนื้อหาและรายละเอียดต่าง ๆ การรับรู้ที่สำคัญของกระบวนการยอมรับ ได้แก่ การรับรู้ที่สามารถกระตุ้นให้เกิดความสนใจที่จะศึกษาความรู้ในนวัตกรรมเพิ่มเติม หรือการรับรู้ที่จะนำไปสู่ขั้นต่อไปของกระบวนการยอมรับ เพราะการรับรู้แต่ละครั้งไม่จำเป็นจะต้องมีกระบวนการยอมรับขั้นอื่น ๆ ตามมาเสมอไป ดังนั้น การรับรู้เรื่องที่ตรงกับปัญหาความต้องการ หรือสามารถที่จะมองเห็นประโยชน์ที่จะเกิดตามมาได้อย่างเด่นชัดเหล่านี้ย่อมกระตุ้นให้เกิดความสนใจได้ง่ายกว่าการรับรู้ในเรื่องทั่ว ๆ ไป

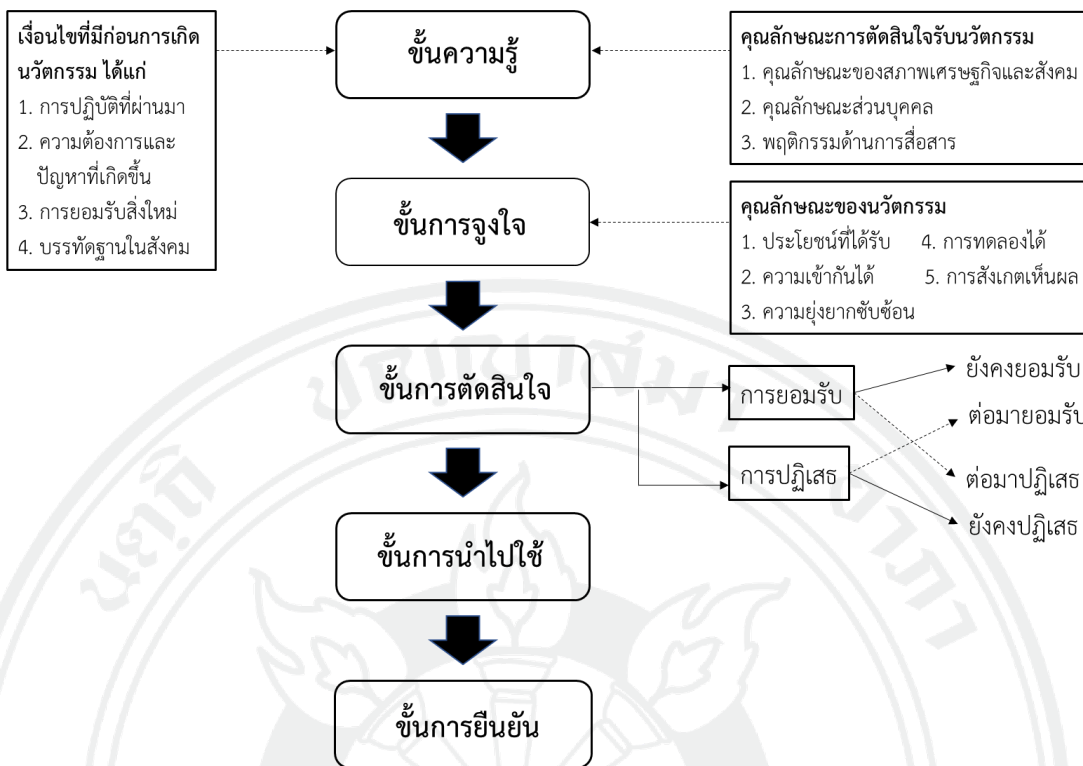
2) ขั้นความสนใจ (Interest Stage) คือ การที่บุคคลเกิดความสนใจที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับวิทยาการแผนใหม่ ขั้นนี้ยังไม่มีมีการประเมินวิทยาการแผนใหม่เข้ากับสถานการณ์ที่แท้จริงของแต่ละบุคคลเพียงแต่ต้องการความรู้เพิ่ม สิ่งสำคัญในขั้นนี้ได้แก่ ความรู้ (Cognitive or

Knowledge) ความสนใจศึกษาหาความรู้ของบุคคล นอกจากจะขึ้นอยู่กับความสามารถทางสมองแล้ว ในการรับความรู้อย่างขึ้นอยู่กับจิตลักษณะบางประการของบุคคลนั้นด้วย เป็นต้นว่า ความทันสมัย การชอบเปลี่ยนแปลง ทักษะคติและบรรทัดฐานของระบบสังคม (Social System Norms) ที่ทันสมัย มีระบบสื่อสารที่ดี สิ่งเหล่านี้จะช่วยกระตุ้นการแสวงหาความรู้ในขั้นนี้ได้เป็นอย่างดี

3) ขั้นการประเมินผล (Evaluation stage) บุคคลใช้ความสามารถทางสมองเพื่อจะประเมินวิทยาการแผนใหม่ให้เข้ากับสถานการณ์ของตน ขั้นนี้เป็นการทดลองในระดับความคิด (Mental Trial) ถ้าบุคคลมีความรู้สึกว่ วิทยาการแผนใหม่มีคุณค่าและมีประโยชน์ ก็จะลงมือทดลองทำดูในขั้นที่ 4 ซึ่งเป็นการทดลองในภาคปฏิบัติ ความสำคัญของขั้นนี้ คือ การสร้างความรู้สึกที่ดี (Affective) ต่อวิทยาการแผนใหม่ เพราะความรู้และข้อมูลต่าง ๆ ในขั้นที่ 2 จะเป็นรากฐานที่ทำขั้นนี้ คือ การประเมินประสพผลสำเร็จและต่อเนื่องไปยังกระบวนการในขั้นที่ 4

4) ขั้นการทดลอง (Trial Stage) คือการได้ลงมือทดลองทำดูเพียงบางส่วนในสถานการณ์จริงของบุคคล เป็นการย้ำความแน่ใจว่าผลจะดีจริงอย่างที่คิดในขั้นประเมินหรือไม่ ในขั้นนี้ความรู้เกี่ยวกับวิธีทำ (How-to-Knowledge) จะมีความสำคัญมาก เพราะจะเป็นผลต่อเนื่องของการตัดสินใจที่จะยอมรับหรือไม่ยอมรับ หรือการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ตามมา

5) ขั้นการยอมรับ (Adoption Stage) คือขั้นสุดท้ายของกระบวนการตัดสินใจยอมรับ ในขั้นนี้เกี่ยวข้องกับพฤติกรรม (Behavior) ที่สามารถสังเกตเห็นได้ง่ายกว่าในขั้นอื่น ๆ ต่อมา โรเจอร์ ได้มีการปรับปรุงกระบวนการรับนวัตกรรมใหม่ให้ทันสมัย ถูกต้องและสอดคล้องกับสภาพสังคม โดยเรียกว่า “กระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม” (Innovation-Decision Process) แบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังภาพที่ 2.3

ภาพที่ 2.3 แบบจำลองกระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม

แหล่งที่มา: ปรับปรุงจาก บุญเลิศ ศุภติลก, 2558.

จากภาพที่ 2.3 แบบจำลองกระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมของโรเจอร์ มีรายละเอียดแต่ละขั้นตอน (Rogers, 1983) ดังนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นความรู้ (Knowledge) กระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรมเริ่มต้นเมื่อบุคคลได้สัมผัสนวัตกรรม และเริ่มศึกษาหาข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจถึงหน้าที่ของนวัตกรรมนั้น ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมที่บุคคลได้รับในขั้นนี้สามารถแบ่งได้เป็น 3 ด้าน ดังนี้

ด้านที่ 1 ความรู้จักนวัตกรรม (Awareness Knowledge) ความรู้ที่ทำให้เกิดการตื่นตัวเกี่ยวกับนวัตกรรม เป็นความรู้ที่ว่านวัตกรรมเกิดขึ้นแล้ว และนวัตกรรมนั้นสามารถทำหน้าที่อะไรบ้าง

ด้านที่ 2 ความรู้วิธีการใช้นวัตกรรม (How - to Knowledge) ความรู้ประเภทนี้ได้จากการติดต่อสื่อสารกับสื่อมวลชน การติดต่อกับหน่วยงานราชที่ทำการเผยแพร่วัตกรรมหรือเข้าร่วมประชุม ความรู้ประเภทนี้จะช่วยให้ใช้นวัตกรรมได้อย่างถูกต้อง นวัตกรรมยังมีความซับซ้อนมากขึ้นเท่าใด ความจำเป็นที่จะต้องมีความซับซ้อนมากเท่าใด ความจำเป็นที่จะต้องมีความรู้นั้นก็ยิ่งมากขึ้น การขาดความรู้ด้านนี้จะทำให้เกิดการปฏิเสธนวัตกรรมได้มาก

ด้านที่ 3 ความรู้เกี่ยวกับหลักการของนวัตกรรม (Principles Knowledge) ความรู้ประเภทนี้ เป็นความรู้ถึงเกณฑ์เบื้องหลังของนวัตกรรม ซึ่งช่วยให้ให้นวัตกรรมบรรลุผล เช่น ความรู้เกี่ยวกับเชื้อโรคและการระบาดของเชื้อโรค ซึ่งช่วยให้เข้าใจว่าการไปฉีดวัคซีนหรือการสร้างส้วมให้ถูกสุขลักษณะจึงจะช่วยป้องกันเชื้อโรคได้ นอกจากนี้ บุคคลจะมีความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับคุณลักษณะของบุคคลในด้านต่าง ๆ สรุปได้ 3 ด้าน ดังนี้

1) สถานภาพทางเศรษฐกิจและการศึกษา ผู้มีระดับการศึกษาสูงและสถานภาพทางสังคมสูง มีรายได้ดีจะเป็นผู้ที่ได้รับความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมได้เร็วกว่าผู้มีระดับการศึกษาต่ำมีสถานภาพทางสังคมต่ำ และมีรายได้ต่ำ

2) พฤติกรรมการเปิดรับสาร ผู้ที่เปิดรับสาร ผู้ที่เปิดรับสื่อสารมวลชนติดต่อกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง และเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคม จะเป็นผู้ที่ได้รับความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมได้เร็วกว่าผู้ที่มีลักษณะตรงกันข้าม

3) บุคลิกภาพแบบเปิด ผู้ที่มีความสนใจเรียนรู้ติดต่อกับงานที่กว้างขวางไม่รังเกียจการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น จะเป็นผู้รู้เกี่ยวกับนวัตกรรมได้เร็ว ผู้ที่มีความรู้เรื่องนวัตกรรมไม่จำเป็นต้องยอมรับนวัตกรรมนั้นมาใช้เสมอไป เพราะการยอมรับนวัตกรรมยังขึ้นอยู่กับคุณลักษณะอย่างอื่น เช่น ทศนคติและความเชื่อ นอกจากนี้ผู้ที่มีความรู้เรื่องนวัตกรรมถ้าไม่ได้พิจารณาเห็นว่านวัตกรรมนั้นจะเป็นประโยชน์ต่อตนก็ตัดสินใจไม่ยอมรับนวัตกรรม

ขั้นที่ 2 ขั้นการจูงใจ (Persuasion) ในขั้นนี้บุคคลจะสร้างทัศนคติชอบหรือไม่ชอบนวัตกรรมกิจกรรมในสมองของบุคคลในขั้นความรู้เป็นเรื่องของความคิดเห็นหรือการรู้ ส่วนกิจกรรมในสมองในขั้นการจูงใจเป็นเรื่องของอารมณ์หรือความรู้สึก โดยบุคคลมีพฤติกรรมสำคัญคือแสวงหาข่าวสารข้อมูล ข้อมูลที่ได้รับมาเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นว่าเหมาะสมกับตัวเขาทั้งในสภาพปัจจุบันและในอนาคตหรือไม่อย่างไร บุคคลจะมีการพัฒนาแนวความคิดเชิงประเมินเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้น ซึ่งเป็นการพิจารณาคุณค่าของนวัตกรรมว่าเมื่อรับนวัตกรรมมาใช้จะมีผลติดตามมาในด้านใด มีประโยชน์ต่อตัวเขามากน้อยเพียงใด ถ้ามีประโยชน์มากจะมีความรู้สึกทางบวก แต่ถ้าคิดว่าไม่มีประโยชน์หรือมีประโยชน์น้อยต่อตัวเขา จะพัฒนาความคิดทางลบ

ขั้นที่ 3 ขั้นการตัดสินใจ (Decision) ในขั้นนี้บุคคลกระทำกิจกรรมซึ่งนำไปสู่การเลือกที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม การจะตัดสินใจยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรมนั้นขึ้นอยู่กับ 2 ขั้นตอนที่ผ่านมาด้วย ถ้าบุคคลมีความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรม มีความรู้สึกชอบและเห็นประโยชน์ของนวัตกรรมนั้น บุคคลก็มีแนวโน้มที่จะตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมนั้น นอกจากนี้การตัดสินใจที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมยังขึ้นอยู่กับลักษณะของนวัตกรรม ถ้านวัตกรรมนั้นสามารถแยกส่วนย่อย ๆ ได้ ให้อมีการทดลองใช้ได้ บุคคลจะมีแนวโน้มที่จะตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมนั้น ในขั้นนี้มีความสำคัญมาก การ

ที่บุคคลจะเลือกทางใดเป็นผลมาจากขั้นความรู้และขั้นการจูงใจและการพิจารณาลักษณะนวัตกรรมว่า สอดคล้องกับฐานะทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางสังคมและขนบธรรมเนียมประเพณี

ขั้นที่ 4 ขั้นการนำไปใช้ (Implementation) กระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมในขั้นตอนต้นๆ เป็นเรื่องของความรู้ความคิด แต่ขั้นนี้เป็นขั้นของการปฏิบัติ เมื่อบุคคลตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมนั้นไปใช้ เขาจะต้องรู้ว่าจะสามารถหานวัตกรรมนั้นมาจากไหน นำไปใช้อย่างไรและเมื่อนำไปใช้จะเกิดปัญหาอย่างไร และสามารถแก้ปัญหาได้อย่างไร บุคคลจึงพยายามแสวงหาสิ่งต่าง ๆ เกี่ยวกับนวัตกรรม ดังนั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลง และวิธีการสื่อสารจึงมีบทบาทที่จะช่วยบุคคลให้ได้รับสิ่งที่เขาต้องการ ในขั้นนี้รวมถึงขั้นตอนดัดแปลงแก้ไขด้วย การใช้นี้จะดำเนินไปเรื่อย ๆ ขึ้นอยู่กับลักษณะของนวัตกรรมนั้น ซึ่งอาจรวมไปถึงการที่นวัตกรรมใหม่นี้ได้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของสถาบัน

ขั้นที่ 5 ขั้นการยืนยัน (Confirmation) ขั้นตอนนี้เกิดขึ้นสุดท้ายของกระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมในบุคคลส่วนใหญ่ กล่าวคือ เมื่อบุคคลได้ตัดสินใจที่จะยอมรับหรือไม่ยอมรับไปแล้ว บุคคลจะแสวงหาข้อมูลข่าวสาร แรงเสริม เพื่อสนับสนุนการตัดสินใจของแต่ละบุคคลเมื่อยอมรับนวัตกรรมแล้ว เขาจะพยายามศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมเพื่อให้เกิดความมั่นใจการรับข่าวสารข้อมูล การได้รับคำแนะนำและได้เห็นความสำเร็จของการใช้นวัตกรรม จะมีอิทธิพลต่อขั้นการยืนยันมาก ดังนั้นกระบวนการตัดสินใจในขั้นนี้สามารถนำไปสู่การยอมรับ หรือการปฏิเสธได้ ผู้ที่หยุดยอมรับ (Discontinuance) เป็นผู้ตัดสินใจปฏิเสธนวัตกรรมหลังจากได้ยอมรับไปแล้ว ผู้ที่หยุดนี้อาจเกิดขึ้นได้เพราะบุคคลนั้นเกิดความรู้สึกไม่พึงพอใจต่อนวัตกรรม หรือเพราะนวัตกรรมนั้นเกิดถูกแทนที่ด้วยความคิดใหม่กว่า และมีความเป็นไปได้ว่าบุคคลจะยอมรับนวัตกรรมหลังจากการตัดสินใจปฏิเสธไปแล้ว

3) ทฤษฎีการมีส่วนร่วมทางการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมทางการสื่อสาร (Participatory Communication) เป็นหัวใจสำคัญของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในยุคปัจจุบัน เป็นการศึกษาทฤษฎีที่เน้นให้เห็นว่าในทุกขั้นตอนของการพัฒนา ควรเน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การกำหนดนโยบายจนถึงขั้นตอนการปฏิบัติ เพราะการมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยสำคัญของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา มีขอบเขตทั้งในระดับแนวตั้ง (Vertical) ระหว่างระดับบนและระดับล่าง และในระดับแนวนอน (Horizontal) ระหว่างระดับบนหรือระดับล่างด้วยกัน เน้นประชาชนที่เป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนา การเสริมสร้างอำนาจ (Empowerment) แก่ประชาชน โดยเฉพาะในระดับรากหญ้าเพื่อนำไปสู่สังคมแบบประชาสังคม (Civil Society) อย่างแท้จริง

4) ทฤษฎีการกำหนดวาระ

ทฤษฎีการกำหนดวาระ (Agenda-setting) เป็นทฤษฎีที่เน้นว่าสื่อมวลชนควรทำหน้าที่ในการเสนอข้อเท็จจริงและข่าวสารที่จำเป็นและมีประโยชน์ทางการเมืองแก่ประชาชน

เพราะยังสื่อเลือกเสนอประเด็นใด ประเด็นนั้นก็ได้รับความสนใจว่าเป็นประเด็นสำคัญ เสมือนผู้เข้าร่วมประชุมย่อมที่จะรับทราบหรือตระหนักถึงปัญหาหรือประเด็นปัญหาต่าง ๆ ตามที่กำหนดไว้ในวาระนั้น ๆ ซึ่งก่อให้เกิดผลที่ตามมาคือ ประชาชนจะคิดและปฏิบัติตามสื่อมวลชนกำหนดไว้ เช่นเดียวกับการประชุมทั่วไป

ทฤษฎีการสื่อสารแต่ละทฤษฎีดังกล่าวข้างต้น นับว่ามีบทบาทและอิทธิพลต่อการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงในระดับสังคม รวมถึงการพัฒนาในด้านต่าง ๆ นับตั้งแต่สิ่งที่แวดล้อมอยู่ใกล้ตัวจนกระทั่งสิ่งที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในระบบใหญ่ก็ตาม ซึ่งผลที่ตามมาจากการพัฒนาก็คือ สิ่งใหม่ๆ ที่เรียกว่า นวัตกรรม ในแง่มุมของการพัฒนา นวัตกรรม ไม่ได้หมายความถึงสิ่งที่เกิดใหม่อย่างเดียวนั้น แต่ยังขยายความหมายที่รวมถึงการนำสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วในทีใดทีหนึ่งไปสู่อีกทีหนึ่งซึ่งยังไม่มีสิ่งนั้น และจากทฤษฎีการสื่อสารข้างต้นยังสามารถนำมาวิเคราะห์ทิศทางของการพัฒนาของชุมชนบ้านนาป่าหนาด ทั้งในแง่มุมการยอมรับนวัตกรรม การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาได้อีกด้วย

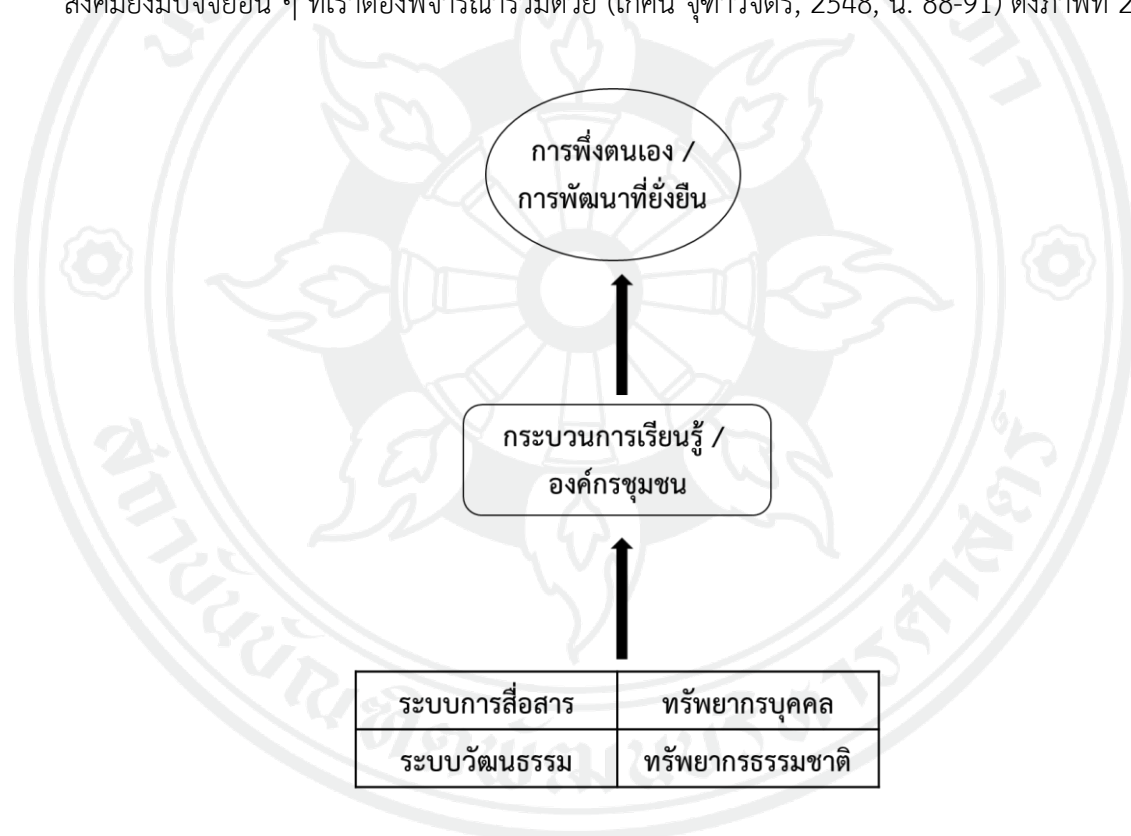
จากแนวคิดและทฤษฎีข้างต้นสามารถนำมาใช้วิเคราะห์กระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ด้วยการนำของผู้นำทางความคิด ปราชญ์ชาวบ้าน นำชุมชนสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งจะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และเน้นการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย ทั้งส่วนภาครัฐและภาคประชาชนร่วมมือกัน ภายใต้กระบวนการทัศน์การพัฒนาชุมชนกระแสทางเลือก คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของตนเอง และยังเน้นการเสริมพลัง (Empowerment) ให้คนในชุมชนเป็นผู้พัฒนาได้ด้วยตนเอง อีกทั้งมอง “ชุมชน” เป็นบ่อเกิดของการพัฒนา ให้ความสนใจในการใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเป็นรากฐานในการแก้ไขปัญหาชุมชน อีกทั้งยังขยายประเด็นไปสู่สิ่งแวดล้อม ซึ่งการขยายไปสู่สิ่งแวดล้อมทำให้ได้รับการขนานนามว่าเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) เพราะเป็นการมองทั้ง คน ชุมชน และบริบทหรือสิ่งแวดล้อมไปควบคู่กัน ซึ่งการพัฒนาแบบยั่งยืน มุ่งเน้นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของปัจจุบัน โดยไม่กระทบต่อความต้องการของคนในอนาคต จึงต้องใช้ทรัพยากรอย่างระมัดระวัง การใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ประหยัดพลังงาน และเน้นการมีส่วนร่วม

ทั้งนี้หากมองชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ตามแง่มุมทฤษฎีของเลนินเนอร์ ซึ่งได้กล่าวถึงขั้นตอนการพัฒนาการสื่อสารว่าจะเริ่มจากปากเปล่า (Oral) ในสังคมโบราณไปสู่ระบบสื่อกลาง (Media) ในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งการพัฒนาระบบการสื่อสารจึงขนานเคียงคู่ไปกับการพัฒนาสังคมด้วยนั้น จะทำให้สามารถวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาตั้งแต่ช่วง ก่อตั้งกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนที่พัฒนาตามความทันสมัยของความรู้และเทคโนโลยี รวมถึงในมุมมองกระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมของโรเจอร์ ที่คนในชุมชนยอมรับเทคโนโลยีใหม่ๆ ทั้งทางด้านเทคนิคการทอผ้ารวมถึงด้านเทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัย ตลอดจนการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชนตั้งแต่การกำหนดนโยบายจนถึงขั้นตอนการปฏิบัติ เพราะการมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยสำคัญของการสื่อสารเพื่อการ

พัฒนา ก็สามารถนำมาวิเคราะห์ทิศทางและกระบวนการในการพัฒนาของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ที่ก้าวไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืนด้วยพลังการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

2.1.1.3 ลักษณะของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

ลักษณะของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจากมุมมองการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการพัฒนานั้น ในสังคมการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพนั้นควรมีเครือข่ายการสื่อสารประเภทต่าง ๆ ครอบคลุมพื้นที่เป้าหมายได้กว้างขวาง ทำให้ประชาชนสามารถสื่อสารกันได้อย่างสะดวกรวดเร็วทั้งภายในและภายนอกตัวหมู่บ้าน ตำบล หรืออำเภอ ประชาชนสามารถรับรู้ข่าวสารได้ทันต่อเหตุการณ์ ทั้งนี้แม้ว่าจะพิจารณาการสื่อสารในแง่มุมมองของการเป็นเครื่องมือของการพัฒนา แต่ก็ไม่อาจที่จะมองการสื่อสารในฐานะที่เป็นปัจจัยโดด ๆ แต่เพียงอย่างเดียว เพราะในความเป็นจริงแต่ละท้องถิ่นและสังคมยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่เราต้องพิจารณาร่วมด้วย (เกศินี จุฑาวิจิตร, 2548, น. 88-91) ดังภาพที่ 2.4

ภาพที่ 2.4 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ในชุมชน : ปัจจัยสำคัญของการพัฒนา แหล่งที่มา: เกศินี จุฑาวิจิตร, 2548.

จากภาพที่ 2.4 สามารถอธิบายเกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาที่จะต้องนำมาบูรณาการ โดยมีปัจจัยที่สำคัญ 4 ประการ ดังต่อไปนี้

1) ระบบวัฒนธรรมสามารถพิจารณาได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม โดยการพิจารณาในแบบรูปธรรมนั้น ประกอบด้วย การแสดงประจำท้องถิ่น เพลงพื้นบ้าน กิจกรรมและพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา ประเพณีต่าง ๆ ที่สืบทอดมาและการทำงานอาชีพ ในส่วนการพิจารณาแบบนามธรรม ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ คติชาวบ้าน เป็นต้น ซึ่งโดยภาพรวมของระบบวัฒนธรรม อาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่จำเป็น 5 ประการ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่มและเรื่องของจิตวิญญาณ

2) ระบบการสื่อสารซึ่งเป็นระบบการสื่อสารภายในชุมชน เช่น ชาวบ้านส่วนใหญ่รับรู้ข้อมูลข่าวสารภายนอกจากแหล่งสารใดบ้าง จากสื่อมวลชนหรือจากการพูดคุยกัน ในแต่ละวันชาวบ้านจับกลุ่มคุยกันในเวลาใดและสถานที่ใด ใครเป็นผู้นำความคิดเห็น ใครคือบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือ สื่ออะไรบ้างที่มีอยู่แล้วในชุมชน เป็นต้น

3) ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรในท้องถิ่นนั้นคือ แหล่งธรรมชาติ พืช/สัตว์เศรษฐกิจ ป่าไม้ ภูเขา ทะเล แร่ธาตุ หน่วยงาน/สถาบันการศึกษา ธุรกิจเอกชนที่อยู่ในท้องถิ่น ซึ่งทรัพยากรเหล่านี้ล้วนเป็นชุมทรัพย์ทางปัญญาและชุมทรัพย์ทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น

4) ทรัพยากรบุคคล หมายความว่า บุคคลที่มีคุณค่าของท้องถิ่นในเชิงปัญญา กำลังทรัพย์ กำลังกายและการมีศักยภาพในการนำชุมชนหรือท้องถิ่นไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาตามความคาดหวัง อาทิเช่น พระ ครู แพทย์ ผู้นำความคิดเห็น ประชาชนชาวบ้าน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพ ควรมีลักษณะที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเป้าหมายสามารถมีส่วนร่วมในการสื่อสาร โดยสื่อที่ใช้ควรมีความหลากหลาย เป็นสื่อที่ถูกผลิตในท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อจะได้สร้างความเข้าใจและความสอดคล้องร่วมกันระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสารได้โดยง่าย

จากลักษณะของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำมาวิเคราะห์รูปแบบการสื่อสารภายในชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ที่มีผลต่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองและยังเห็นถึงวิถีชุมชน ความเชื่อ พิธีกรรม เพลงพื้นบ้าน ตลอดจนการสื่อสารภายในชุมชน รวมถึงความคิดเห็นของผู้นำชุมชนและประชาชนชาวบ้าน ที่มีอิทธิพลต่อการสืบสานภูมิปัญญาทอผ้าดั้งเดิมที่สูญหายไป เพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ภายในชุมชนเพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

2.1.1.4 การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) เป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บนกระบวนการทัศนการสื่อสารเพื่อการพัฒนากระแสทางเลือก โดยเป็นการสื่อสารที่เน้นการพูดคุย การสนทนา การปรึกษาหารือ การโต้ตอบของผู้คน หรืออาจเรียกว่า ไดอาล็อก(Dialogue) หรือการสื่อสารสนทนา เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้คน ประชาชน ชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมหรือการพัฒนาชุมชนสังคมอย่างสมานฉันท์ โดยการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมี

ความสำคัญต่อทั้งระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และระดับชุมชน กล่าวคือ (กำจร หลุยยะพงศ์, 2560, น. 139-143)

ความสำคัญระดับตัวบุคคลนั้น การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านความคิด คือทำให้บุคคลได้มีส่วนร่วมในปัญหา ตั้งแต่กระบวนการตระหนักรู้ถึงปัญหา การดำเนินการ การตัดสินใจ และการเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสาร รวมถึงการตระหนักรู้ว่าชุมชนมีความรับผิดชอบในการจัดการปัญหาด้วยตนเอง (Self-management) แตกต่างจากอดีตที่อาจมองตนเองเพียงคนที่รอรับความช่วยเหลือเท่านั้น อีกด้านหนึ่งคือทางด้านความรู้สึก เป็นการทำให้บุคคลที่เกี่ยวข้องมีความรู้สึกมีส่วนร่วม มีความผูกพันกับชุมชน มีความรักความหวงแหน เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ตลอดจนเกิดความภูมิใจในตนเองและเห็นถึงคุณค่าของตน ด้านสุดท้ายคือด้านทักษะ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจะช่วยพัฒนาทักษะต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชน เช่น ทักษะการฟัง การพูด การคิดวิเคราะห์ การวิจารณ์ การทบทวน การสรุปประเด็น ซึ่งจะช่วยสร้างให้ชุมชนมีศักยภาพในการสื่อสารเรื่องราวของตน ทั้งผ่านการสื่อสารระดับบุคคล การเล่าเรื่อง และการสื่อสารผ่านเทคโนโลยีใหม่ๆ ในการผลิตสื่อต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สื่อวิทยุชุมชน สื่อใหม่ และยังเป็นการสร้างความสมดุลให้กับสื่อที่โดยมากมักจะมาจากภายนอกเพียงอย่างเดียว ทำให้เกิดการเปิดมุมมองจากชาวบ้านและสร้างสื่อที่เนื้อหาตรงกับความต้องการของชุมชน

ความสำคัญระดับกลุ่มบุคคล เป็นการใช้องค์ความรู้เชื่อมโยงกลุ่มคนเข้าด้วยกัน เพื่อเกิดการมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนข่าวสาร ความคิด ตลอดจนประเด็นปัญหาและแนวทางแก้ไข อีกทั้งส่งผลให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีของคนในกลุ่มชุมชนที่ยังมีการสื่อสารกันก็ยิ่งทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน รวมถึงการเกิดความภาคภูมิใจของกลุ่มสมาชิกที่กลายเป็นผู้ผลิตหรือสื่อสารได้ด้วยตนเองและภูมิใจในการมีส่วนร่วมในประเด็นปัญหาของชุมชน และยังสร้างความรู้สึกรับผิดชอบเป็นเจ้าของสื่อร่วมกัน โดยในอดีตสื่อต่าง ๆ มักจะมาจากภายนอกชุมชน เมื่อเกิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในการสร้างสื่อ ซึ่งนอกจากจะได้ตัวสื่อ เช่น หอกระจายข่าว วิทยุชุมชน รวมทั้งการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน แล้วนั้นยังได้สร้างความตระหนักถึงความเป็นเจ้าของสื่อ เกิดการดูแลรักษา และพัฒนาสื่อไปพร้อมกัน อีกทั้งการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมยังก่อให้เกิดการทำงานร่วมกันในลักษณะเครือข่าย เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ทั้งเครือข่ายภายในและภายนอกชุมชน

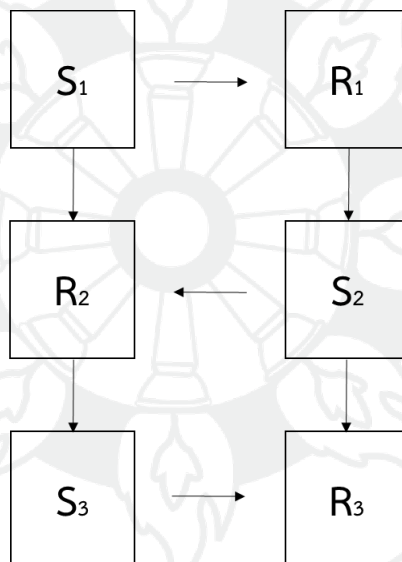
ความสำคัญต่อระดับชุมชน โดยการสื่อสารนำไปสู่การจัดการปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน ในด้านแรกเป็นการเปิดพื้นที่นำเสนอประเด็นชุมชน เกิดการสร้างพื้นที่หรือเวทีสาธารณะที่จะสามารถนำเสนอปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน เช่น เวทีชาวบ้าน หอกระจายข่าว เป็นช่องทางทำให้คนในชุมชนได้ถกเถียงปัญหาอย่างเสรีและนำเสนอประเด็นปัญหาเพื่อการแก้ไข และกำหนดนโยบายในชุมชน ซึ่งบนพื้นฐานวิธีการสื่อสารในชุมชน การใช้ภาษาเดียวกัน การให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม จะช่วยตอบสนองความต้องการของชุมชนและมุ่งไปสู่การพัฒนา

สิ่งที่สำคัญของการบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม คือ บทบาทของผู้ส่งสารและผู้รับสาร จากการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างการสื่อสารเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร และการสื่อสารเชิงพิธีกรรมที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมระหว่างกันและกัน รวมถึงความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้รับสารสู่การเป็นผู้ส่งสาร ตามรายละเอียดแบบจำลองการสื่อสารดังนี้ (กมลรัฐ อินทรทัศน์, 2558, น. 32)

แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร (Transmission)

แบบจำลองเชิงพิธีกรรม

ภาพที่ 2.5 แบบจำลองการสื่อสารด้วยกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
แหล่งที่มา: กมลรัฐ อินทรทัศน์, 2558.

1) จากแบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร (Transmission Model) แสดงกระบวนการสื่อสารทางเดียวจากผู้ส่งสาร ไปยังผู้รับสาร ซึ่งบทบาทของผู้ส่งสารและผู้รับสารมีความตายตัว คือ หลังจากที่ได้รับสารแล้ว ผู้รับสารก็จะรับรู้หรือคิดตามผู้ส่งสาร แสดงให้เห็นถึงผู้ส่งสารทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมกระบวนการสื่อสารเป็นส่วนใหญ่ และผู้รับสารมีบทบาทและมีส่วนร่วมเพียงผู้รับข่าวสารที่ถูกถ่ายทอดเท่านั้น

2) จากแบบจำลองเชิงพิธีกรรม (Ritualistic Model) แสดงถึงกระบวนการสื่อสารสองทาง โดยที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสลับบทบาทกันไปมา เช่น การสนทนากัน หลังการสื่อสารคู่สื่อสารทั้งสองฝ่ายจะได้เรียนรู้ข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกันแบบพบกันครึ่งทาง (Shared Meaning) ซึ่งหมายความว่า ในกระบวนการดังกล่าวเป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายได้มีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารมากกว่า แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร

จากแบบจำลองการสื่อสารทั้ง 2 แบบจำลอง สามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้ (กมลรัฐ อินทรทัศน์, 2558, น. 33)

แบบจำลองเชิงถ่ายทอด	แบบจำลองเชิงพิธีกรรม
1.เป้าหมายหลัก คือ การถ่ายทอดข่าวสารเพื่อการโน้มน้าวใจผู้รับสาร (Persuasive)	1.เป้าหมายหลัก คือ การสร้างความเข้าใจร่วมกัน ระหว่างผู้ส่ง และผู้รับสาร (Shared Meaning)
2.ความสำคัญของการสื่อสารอยู่ที่ผู้ส่งสาร (Sender-Centered)	2.ความสำคัญอยู่ที่ทั้งผู้ส่งและผู้รับสารซึ่งต้องทำความเข้าใจกันและกัน
3.ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแบบทางเดียว (One-way Flow) และเป็นแนวตั้ง (Vertical)	3.ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแบบสองทาง (Two-way Flow) และเป็นแนวระนาบ (Horizontal)
4.บทบาทของการเป็นผู้ส่งสารและผู้รับสารจะตายตัวตลอดกระบวนการสื่อสาร	4.บทบาทของผู้ส่งและผู้รับจะสลับสับเปลี่ยนกันไม่มีการผูกขาด
5.ผลลัพธ์ของการสื่อสาร เมื่อสิ้นสุดกระบวนการ ผู้รับสารมักจะรู้ข่าวสาร หรือ มักเห็นคล้อยตามผู้ส่ง	5.หลังจากการสื่อสารสิ้นสุดลง ทั้งผู้ส่งและผู้รับสารจะแลกเปลี่ยนข่าวสารและความคิดของกันและกัน

ภาพที่ 2.6 สรุปประเด็นสำคัญแบบจำลองการสื่อสาร

แหล่งที่มา: กมลรัฐ อินทรทัศน์, 2558.

ในการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนั้นจะประกอบด้วยลักษณะของการสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งสามารถแบ่งได้ 7 ด้าน ดังนี้ (กำจร หลุยยะพงศ์, 2560, น. 157)

1) การสื่อสารเชิงพิธีกรรม (Ritualistic Model) เป็นการสื่อสารที่มีลักษณะสองทิศทาง มีการสลับบทบาทของผู้ส่งสารและผู้รับสาร เน้นการปฏิสัมพันธ์ซึ่งทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความหมาย และความรูสึกได้เป็นอย่างดี โดยมีเป้าหมายในการสร้างความเข้าใจร่วมกัน โดย

มีช่องทางการสื่อสารที่เอื้อให้เกิดการสื่อสารเชิงพิธีกรรมได้แก่ การจัดเวทีเสวนา การจัดประชุม การจัดประชาพิจารณ์

2) การปรับเปลี่ยนทิศทางการสื่อสารเป็นล่างขึ้นบน (Bottom-up Flow) และแนวนอน (Horizontal Flow) แตกต่างจากอดีตที่เป็นการสื่อสารเน้นทิศทางบนลงล่าง (Top-down Flow) เช่น ชาวบ้านสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเน้นการร้องเรียนจากแง่มุมของชุมชน

3) การปรับเปลี่ยนรูปแบบการสื่อสารจากรวมศูนย์สู่การกระจายอำนาจ ซึ่งในส่วนนี้เกี่ยวข้องกับผู้ส่งสาร โดยแต่เดิมผู้ส่งสารมักเริ่มต้นจากภาครัฐหรือส่วนกลาง ทำให้เกิดอำนาจผูกขาดจากส่วนกลาง การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ให้ความสำคัญของการกระจายอำนาจการสื่อสารจากชุมชนและมีลักษณะการสื่อสารแบบเครือข่ายทำให้ไม่มีการผูกขาดอำนาจแต่เกิดการกระจายตัวแบบเท่าเทียม

4) การปรับเปลี่ยนความหมายของผู้รับสาร จากอดีตที่ผู้รับสารเป็นเพียงผู้รองรับการสื่อสารหรือข่าวสารจากรัฐ เป็นผู้รับสารที่เฉื่อยชา (Passive Audience) การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมช่วยผู้รับสารพัฒนาเป็นผู้ที่สามารถเลือกหาข่าวสาร ก้าวสู่การเป็นผู้ส่งสารที่กระตือรือร้น (Active Audience) สามารถเป็นผู้ผลิตเนื้อหาข่าวสารหรือเป็นผู้ส่งสารได้ เช่น การเป็นนักข่าววิทยุชุมชน

5) การปรับเปลี่ยนเนื้อหาการสื่อสาร จากการปรับเปลี่ยนทิศทางการสื่อสาร เนื้อหาของข่าวสารเริ่มเปลี่ยนไปจากเนื้อหาที่ส่วนกลางต้องการนำเสนอให้กับชุมชนเป็นข่าวสารที่ชุมชนต้องการหรือสนใจ สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและมีจุดมุ่งหมายให้ชุมชนนำเนื้อหาไปพัฒนาเป็นความรู้และทักษะในการดำรงชีวิต เนื้อหามีลักษณะยืดหยุ่นเปลี่ยนแปลงไปตามบริบท ตามความต้องการของแต่ละชุมชน ทำให้เนื้อหามีลักษณะเป็นอัตลักษณ์หรือตัวตนของชุมชน

6) การปรับเปลี่ยนช่องทางการสื่อสารเป็นสื่อชุมชน ซึ่งการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจะเน้นการใช้สื่อมวลชนเป็นหลัก แต่การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมขยายความหมายและช่องทางการสื่อสารกว้างออกไป เน้นช่องทางการสื่อสารที่มีในชุมชนหรือสื่อชุมชน ได้แก่ วิทยุชุมชน โทรทัศน์ชุมชน ละครชุมชน สื่อพื้นบ้าน สื่อบุคคล ไปสเตอร์ เวทีชุมชน และเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการผลิตการเป็นเจ้าของสื่อชุมชน การวางนโยบายสื่อร่วมกัน

7) การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์กับบริบทสังคมก่อนที่จะใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในแต่ละพื้นที่ แต่ละชุมชน ต้องวิเคราะห์ก่อนว่า แต่ละพื้นที่มีเอกลักษณ์อย่างไร และส่งผลต่อการกำหนดหรือเลือกการสื่อสารที่แตกต่างกัน นอกจากนั้นผลของการใช้สื่อจะส่งผลต่อการพัฒนาที่เพิ่มขึ้นทั้งตัวผู้เข้าร่วมและชุมชน

วิธีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมสามารถแบ่งได้ตามลักษณะของสื่อ หรือ ช่องทางที่ใช้ในการสื่อสาร ที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะหลัก คือ 1) ช่องทางหรือสื่อตามแนวทางแบบเดิม ที่ใช้กันทั่วไปคือการสื่อสารระหว่างบุคคลแบบต่อตัวตัว เช่น การตั้งวงคุย สภาสภาแพ การจัด

วงเสวนา การร่วมกิจกรรมสัมพันธ์ต่าง ๆ รวมถึงการร่วมวงการแสดงต่าง ๆ ร่วมกัน เพื่อเป็นการเปิดโอกาสในการสื่อสารระหว่างกันอย่างเต็มที่ ทุกฝ่ายมีบทบาทที่ค่อนข้างเท่าเทียมกันในการสื่อสาร ความเป็นตัวตน รวมทั้งการสื่อสารเพื่อสร้างสรรค์สังคมร่วมกัน และ 2) ช่องทางหรือสื่อตามแนวทางของเทคโนโลยีสารสนเทศสมัยใหม่ จากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศเอื้ออำนวยให้กระบวนการและการสื่อสารร่วมกันเป็นไปได้รวดเร็วและสะดวกมากยิ่งขึ้นผ่านระบบดาวเทียม และระบบออนไลน์ในรูปแบบต่าง ๆ (กมลรัฐ อินทรทัศน์, 2558, น. 36)

ความสำคัญของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม คือ การเปิดกว้างระหว่างกันและกัน การเปิดกว้างระหว่างสมาชิกทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่เป้าหมายหรือความสำเร็จของกระบวนการสื่อสารนั้นร่วมกัน โดยจุดหมายปลายทางของการสื่อสารที่มีร่วมกันนั้นอาจจะเป็นในระดับใดก็ได้ตั้งแต่ระดับตัวบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน ระดับสังคม หรือระดับโลก ทั้งนี้ เพราะการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเพื่อนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน นำไปสู่กระบวนการทำงานร่วมกันสู่การพัฒนาตนเอง หรือสู่การแก้ปัญหาของตนเองร่วมกันบนพื้นฐานศักยภาพและทรัพยากรของตนเองที่มีอยู่ร่วมกัน การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่สามารถใช้เป็นทางออกสู่การพัฒนาในทุกระดับทุกกลุ่มอย่างยั่งยืน (กมลรัฐ อินทรทัศน์, 2558, น. 34)

การสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 เป็นการร่วมมือกันของคนในชุมชนนำโดยผู้นำทางความคิดและปราชญ์ชุมชนเพื่อที่จะแก้ปัญหาค่าเพิ่มรายได้ของคนในชุมชนด้วยการใช้ภูมิปัญญาเป็นเครื่องนำทาง โดยเริ่มจากการพูดคุยสนทนากันระหว่างคนในชุมชน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการเพิ่มรายได้จากการใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน สร้างการตระหนักรู้ถึงคุณค่าในตนเองของชุมชน เกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่น การประสานความร่วมมือกันของคนในชุมชน ช่วยให้รู้ถึงความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง การร่วมมือกันของคนในชุมชนในการแก้ไขปัญหา เกิดจากการสร้างทักษะการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ช่วยพัฒนากระบวนการต่าง ๆ ของชาวบ้านมุ่งสู่การแก้ไขปัญหาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.1.1.5 สื่อบุคคลกับการพัฒนาชุมชน

โดยทั่วไปนั้น คำว่า สื่อบุคคล ตามกระบวนทัศน์กระแสหลัก (Dominant Paradigm) ที่เน้นการพัฒนาจากส่วนกลางและความทันสมัย หมายถึง “บุคคลที่ทำหน้าที่สื่อสาร ถ่ายทอดข่าวสาร ความรู้จากส่วนกลาง” หรือกล่าวได้ว่า “เป็นตัวกลางหรือสะพานเชื่อมระหว่างรัฐกับชุมชน” หากแต่ในกระบวนทัศน์กระแสทางเลือก (Alternative Paradigm) ที่เน้นการพัฒนาจากฐานรากหรือการพัฒนาจากชุมชน ได้ขยายมุมมองของสื่อบุคคลเพิ่มเติมว่า คือ “บุคคลที่ทำหน้าที่ในการสร้างความเข้าใจร่วมกัน” ซึ่งหมายความว่า สื่อบุคคลไม่ได้เพียงทำหน้าที่ถ่ายทอดข่าวสารจากส่วนกลางแต่เพียงเท่านั้น หากแต่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางประสานความเข้าใจระหว่างรัฐกับชุมชน ซึ่งสื่อบุคคลนี้อาจต้องมีความเข้าใจรู้จักชุมชนเป็นอย่างดีและมีแนวโน้มที่จะเป็นคนของชุมชน การสื่อสารไม่ได้เน้นใน

การโน้มน้าวใจแต่ให้ความสำคัญต่อการสร้างความเข้าใจร่วมกันของชุมชน กระตุ้นให้ชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันบริหารจัดการปัญหาต่าง ๆ และก้าวไปสู่การช่วยสร้างพลังต่อรองกับภาครัฐหรือภายนอก ชุมชน

นอกจากนี้ สื่อบุคคล ยังสามารถแสดงบทบาทได้มากขึ้น คือ 1) เป็นผู้ส่งสาร คือ การเป็นผู้ แปลงสารหรือข้อมูลที่ได้รับมาจากส่วนกลาง ซึ่งไม่ได้เป็นเพียงตัวกลางถ่ายข่าวสารแต่เพียงอย่างเดียว แต่แต่ได้รับข่าวสารแล้วสามารถปรับเลือกข้อมูลให้เหมาะสมกับชุมชน 2) เนื้อหาสาร เช่น การ กระทำของสื่อบุคคล ความคิด การแต่งตัว ก็สามารถสื่อความหมายได้ 3) สื่อ/ช่องทางการสื่อสาร คือ การเป็นทั้งผู้ส่งสารถ่ายทอดข่าวสาร รวมถึงการทำหน้าที่เป็นผู้สร้างความเข้าใจร่วมกัน และ 4) ผู้รับ สาร คือ การเป็นทั้งผู้รับข้อมูลข่าวสาร และการแสวงหาข้อมูลข่าวสารจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ

ดังนั้น อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า สื่อบุคคล ก็คือ บุคคลที่ทำหน้าที่สื่อสารข้อมูล ตลอดจนการ สร้างความเข้าใจในร่วมกันเพื่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ในทางปฏิบัติ สื่อบุคคลยังอาจทำ หน้าที่ได้มากกว่าเป็นแค่ตัวสื่อ โดยขยายไปสู่การเป็นผู้ส่งสาร เนื้อหา ช่องทาง และผู้รับสาร (กัจจ รหุยยะพงศ์, 2560, น. 194-203) ซึ่งสื่อบุคคลมีความสำคัญในการพัฒนาชุมชนดังนี้

1) สื่อบุคคลมีความสำคัญในการถ่ายทอดข่าวสารจากส่วนกลาง ซึ่งความสำคัญดังกล่าว วางอยู่บนปรัชญาการพัฒนากระแสหลัก และกรอบแนวคิดการสื่อสารจังหวเดียว (One-step flow of communication) สื่อบุคคลเป็นตัวกลางการสื่อสารความคิดจากรัฐ เนื่องจากสื่อบุคคลมีความ ใกล้ชิดประชาชนมากกว่า ดังนั้นการพัฒนาในสังคมจึงใช้สื่อบุคคลเป็นตัวกลางส่งต่อข่าวสาร ใน แนวทางนี้ สื่อบุคคลถูกมองว่าเป็นเพียงแค่สื่อหรือร่างทรงเท่านั้น

2) สื่อบุคคลมีความสำคัญในด้านการแสวงหาข้อมูลข่าวสาร โดยพิจารณาสื่อบุคคลในฐานะ ผู้รับสารที่ทำหน้าที่หาข้อมูลข่าวสารตามแนวคิดการแสวงหาข้อมูลข่าวสาร (Information Seeking) ซึ่งมองว่าบุคคลไม่ได้เป็นเพียงแต่ผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังมีความสามารถในการแสวงหา ข่าวสารตามที่ตนเองต้องการ ซึ่งการแสวงหาข่าวสารเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ได้รับข้อมูลที่ต้องการ อย่างถูกต้อง จึงต่างไปจากหัวข้อแรกที่เน้นการรับข้อมูลและการโน้มน้าวใจเท่านั้น

3) สื่อบุคคลมีความสำคัญในด้านการสร้างความเข้าใจร่วมกัน ซึ่งพิจารณากรอบแนวคิด การสื่อสารสองจังหว (Two-step flow of information) สื่อบุคคลเป็นเสมือนผู้นำความคิด (Opinion Leader) ที่รับข้อมูลข่าวสารจากส่วนกลางระดับที่หนึ่ง แล้วส่งต่อความคิดนั้นให้กับ ประชาชนในจังหวัดที่สอง ซึ่งในจังหวัดที่สองนี้สื่อบุคคลไม่เพียงแต่ถ่ายทอดข้อมูล หากยังมีการแปลง เนื้อหาข้อมูลให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย (Message Translation) เพื่อให้ชุมชนได้เข้าใจเนื้อหาได้ อย่างถูกต้อง เช่น การแปลงเนื้อหาข่าวสารจากรัฐเป็นภาษาท้องถิ่น

4) สื่อบุคคลมีความสำคัญในการเป็นผู้กระตุ้นความคิดให้กับคนในชุมชน เพื่อให้เกิดพลังใน การเปลี่ยนแปลง ในการพัฒนากระแสทางเลือก สื่อบุคคล เป็นผู้ทำหน้าที่กระตุ้นความคิดให้กับคนใน

ชุมชน เพื่อให้ชุมชนตระหนักรู้ถึงการร่วมช่วยพัฒนาความคิดในชุมชน นอกจากนี้ สื่อบุคคล ยังสร้าง กลไกต่าง ๆ เพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับประชาชน โดยการกระตุ้นให้เกิดการดำเนินกิจกรรม ต่าง ๆ แบบคู่ขนานระหว่างรัฐ องค์กรพัฒนาภาคเอกชนกับภาคประชาชน ซึ่งแนวคิดนี้มีความสำคัญ เป็นอย่างมากสำหรับการพัฒนาของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนแนวใหม่

เมื่อนำแนวคิดเกี่ยวกับสื่อบุคคลมาใช้ร่วมพิจารณาภิปรายกับบริบทชุมชนบ้านนาป่าหนาด อาจจะ ทำให้เราค้นพบผู้นำความคิดชุมชนที่มีผลต่อความคิดของคนในชุมชน และมีส่วนผลักดันในการพัฒนา ชุมชน หากมองถึงปราชญ์ชุมชนที่มีได้เป็นคนท้องถิ่นโดยกำเนิด หากแต่ย้ายเข้ามาในชุมชนนี้ภายหลัง แล้วส่งผลถึงการร่วมมือระดมความคิดในการพัฒนาชุมชน พัฒนาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองที่เกิด จากภูมิปัญญาในชุมชนนั้น การจำแนกประเภทของสื่อบุคคลทำให้เห็นถึงเกณฑ์การพิจารณาอย่าง ชัดเจน ซึ่งสื่อบุคคลสามารถจำแนกได้หลายแนวทางทั้งตามเกณฑ์พื้นที่ในชุมชน ตามเกณฑ์สังคมและ ภูมิหลัง ตามเกณฑ์ความเป็นผู้ทันสมัย และตามเกณฑ์การสื่อสาร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) สื่อบุคคลตามเกณฑ์พื้นที่ชุมชน

โดยเกณฑ์พื้นที่ชุมชนได้จำแนกเป็นสื่อบุคคลภายในชุมชน อันประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน อสม. ปราชญ์ชุมชน พระ หมอพื้นบ้าน และสื่อบุคคลภายนอกชุมชน ซึ่งมักเป็นเจ้าหน้าที่จากหน่วยงาน ภายนอกชุมชน ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน นักการตลาด พ่อค้า จากเกณฑ์ดังกล่าวซึ่งจำแนกคน ในและนอกชุมชนแล้ว ยังชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างกันระหว่างสื่อบุคคลที่อยู่ในและนอกชุมชน ซึ่ง พิจารณาจากความรู้สึกของผู้รับสารในชุมชนเป็นสำคัญ กล่าวคือ สื่อบุคคลภายนอกชุมชนจะมีความ น่าเชื่อถือสูง (Credibility) เพราะมีความรู้ความสามารถแต่อาจจะไม่ได้รับความไว้วางใจเพราะเป็น คนนอกชุมชน ส่วนสื่อบุคคลภายในชุมชนจะมีความน่าไว้วางใจ (Trustworthiness) เพราะเป็นคน ที่อยู่ในชุมชน เห็นกันมายาวนาน ทำให้เกิดความตระหนักรู้ว่า บุคคลดังกล่าวมีเจตนาดีต่อชุมชน แต่มี ความน่าเชื่อถือต่ำ เพราะอาจมีความรู้ความสามารถค่อนข้างน้อย จากเหตุนี้ จึงมีความจำเป็นที่ จะต้องมีการพัฒนาสื่อบุคคลภายในชุมชน โดยเฉพาะการพัฒนาความรู้และการสื่อสารให้มีความ ชำนาญมากขึ้น

2) สื่อบุคคลตามเกณฑ์สังคมและภูมิหลัง

จากเกณฑ์การพิจารณาสื่อบุคคลตามมิติทางสังคมและภูมิหลังทำให้สื่อบุคคลมีความแตกต่าง กัน โดยความแตกต่างทางมิติสังคม ได้แก่ ความแตกต่างทางอาชีพ ความแตกต่างทางโลก-ทางธรรม ความแตกต่างทางเศรษฐกิจ ความแตกต่างของภูมิลำเนา ล้วนทำให้สื่อบุคคลมีความแตกต่างกัน เช่น หากสื่อบุคคลอยู่ในภูมิลำเนาเดียวกันก็ย่อมเข้าใจซึ่งกันและกัน ถ้ามีสถานะทางเศรษฐกิจทำอาชีพ เดียวกันการสื่อสารก็มีโอกาสประสบความสำเร็จได้โดยง่าย ส่วนด้านภูมิหลังนั้นจะพิจารณาถึง ประสบการณ์ ทนความรู้ที่ผ่านมาของสื่อบุคคล หากสื่อบุคคลมีประสบการณ์ภูมิหลังที่ดีเยี่ยมเป็นทุน สำคัญในการพัฒนาได้อย่างดี

3) สื่อบุคคลตามเกณฑ์ความเป็นผู้ทันสมัย

ความเป็นผู้ทันสมัย (Modern Man) เป็นตัวแปรที่สนใจลักษณะความทันสมัยที่จะปรากฏในสื่อบุคคลตามกระบวนการพัฒนาบนความทันสมัย (Modernistic Paradigm) หากบุคคลใดมีความทันสมัยก็จะส่งผลให้บุคคลนั้นเป็นผู้นำความคิดหรือเผยแพร่ความคิดใหม่ๆ ในสังคมได้ ซึ่งองค์ประกอบของความเป็นผู้ทันสมัยตามทัศนะของอเล็กซ์ อินเคลิส (กัจจร หลุยยะพงศ์, 2560, น. 202) ได้แก่ ความพร้อมที่จะพบกับประสบการณ์ใหม่ มีใจเปิดกว้างในการเปลี่ยนแปลงและรับสิ่งใหม่ เห็นคุณค่าของเวลา วางแผนการดำเนินชีวิต เชื่อถือในความสามารถของมนุษย์ เชื่อถือในหลักเหตุผล ตระหนักในความมีศักดิ์ศรีของผู้อื่น เชื่อในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ยุติธรรม มีความสามารถในการขยายขอบเขตความคิดเห็น-คาดคะเนและเข้าใจบทบาทของผู้อื่น สนใจในข่าวสาร ทะเยอทะยานในการศึกษาและอาชีพ อย่างไรก็ตามแนวทางดังกล่าวมักไม่ได้ก้าวไปสู่การพัฒนาสื่อบุคคล และมักจบลงด้วยการสำรวจเชิงปริมาณเท่านั้น

4) สื่อบุคคลตามเกณฑ์การสื่อสาร

หากย้อนพิจารณาถึงแนวคิดความทันสมัย จะพบว่า เกณฑ์ดังกล่าวให้ความสำคัญต่อมิติภายนอกการสื่อสาร คือเรื่องความสนใจในข่าวสารเท่านั้น แต่สำหรับเกณฑ์นี้จะพิจารณาลึกลงไปถึงสื่อบุคคลนั้นมีความสามารถในการสื่อสารระดับใด โดยพิจารณาด้วยแนวคิดสมรรถนะการสื่อสารหรือความสามารถทางการสื่อสาร (Communication Competence) ซึ่งเน้นลักษณะเฉพาะที่บุคคลสามารถสื่อความหมายด้วยการพูดและการแสดงออกเพื่อให้ผู้อื่นได้รับความรู้และเข้าใจตนเองในแง่มุมต่าง ๆ (รุ่ง ศรีอัษฎาพร, 2558) และจะต้องมีส่วนผสมของการมีความรู้เรื่องการสื่อสารที่เหมาะสม การอ่านสถานการณ์ และจะต้องใช้ความรู้ได้ด้วย (กาญจนา แก้วเทพ, 2551) กล่าวคือ ต้องมีความรู้ด้านการสื่อสาร เมื่อรู้แล้ววิเคราะห์สถานการณ์เป็นและนำความรู้นั้นมาใช้ จึงจะเรียกได้ว่าเป็นสมรรถนะหรือความสามารถทางการสื่อสาร (กัจจร หลุยยะพงศ์, 2560) ด้วยเกณฑ์การสื่อสารจะเป็นตัววัดว่าสื่อบุคคลมีความสามารถทางการสื่อสารในระดับใด และนำไปสู่การพัฒนาสื่อบุคคลให้มีความสามารถทางการสื่อสารมากขึ้น

จากแนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ ข้างต้น สามารถกล่าวได้ว่า การสื่อสารเพื่อการพัฒนา หมายถึงกระบวนการสื่อสารในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่มีมุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ ทัศนคติและพฤติกรรมที่นำไปสู่การพัฒนาในทุกๆระดับ และการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ดีควรมีลักษณะที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเป้าหมายสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารนั้น ๆ ได้ โดยสื่อที่ใช้ควรมีความหลากหลาย เป็นสื่อที่ถูกผลิตในท้องถิ่นนั้น ๆ ทั้งนี้เพื่อจะได้สร้างความเข้าใจและความสอดคล้องร่วมกันระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสารได้โดยง่าย รวมถึงการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เน้นการเปิดกว้างระหว่างกันและกัน การเปิดกว้างระหว่างสมาชิกทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่เป้าหมายหรือความสำเร็จของกระบวนการสื่อสารนั้นร่วมกัน ตลอดจนความสำคัญของสื่อบุคคลต่อ

การพัฒนาชุมชนการสร้างความเข้าใจร่วมกันของชุมชน กระตุ้นให้ชุมชนร่วมกันคิดร่วมกันบริหารจัดการปัญหาต่าง ๆ และก้าวไปสู่การช่วยสร้างพลังต่อรองกับภาครัฐหรือภายนอกชุมชน

ชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 เป็นอีกหนึ่งชุมชนที่มีการพัฒนาอย่างเป็นระบบภายใต้ความช่วยเหลือจากภาครัฐ การวิเคราะห์ถึงผู้นำความคิดและปราชญ์ชาวบ้านนับเป็นสื่อบุคคลที่มีอิทธิพลทางความคิดของคนในชุมชน และได้ร่วมกันผสานความเข้าใจระหว่างชุมชนกับรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมือง ซึ่งนับเป็นเรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นชุมชน ซึ่งแต่เดิมเน้นการพัฒนาทางด้านเกษตรกรรมแต่เพียงอย่างเดียว การพัฒนาในด้านดังกล่าวต้องใช้ข้อดีและความรู้หลายส่วนประกอบกัน ทั้งความสามารถของชาวบ้านในการทอผ้า การแสวงหาผ้าทอโบราณซึ่งหายากมาซื้อซึ่งนำโดยปราชญ์ชาวบ้าน และช่องทางการตลาดเพื่อส่งต่อผ้าทอไปถึงผู้บริโภค ที่จะสร้างรายได้เพิ่มเติมให้กับชาวบ้าน การใช้แนวทางการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านเสนอความคิดเห็นในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน การยอมรับสื่อบุคคลซึ่งเป็นบุคคลที่กลับมาสู่บ้านเกิดตนเองเพื่อพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาชุมชน เป็นการสร้างแรงผลักดันให้ชาวบ้านสร้างงานผ้าทอมือพื้นเมืองอันเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นของชุมชน ได้รับการนับถือจากคนในชุมชนเป็นปราชญ์ชาวบ้าน โดยใช้แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนาวิเคราะห์ถึงที่มาของกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชน

2.1.2 แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพัฒนาที่ยั่งยืน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นนับได้ว่าเป็นความรู้ความสามารถที่สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน และผนึกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของกลุ่มคนและสังคม ในการศึกษาการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลยนั้น การศึกษาแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาที่ยั่งยืนช่วยให้สามารถทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองให้ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างรวดเร็วในยุคปัจจุบัน ควบคู่ไปกับการปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาโดยมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างยั่งยืน แนวคิดสำคัญที่รวบรวมเอาไว้ดังนี้

แนวทางการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น และให้ดำรงอยู่โดยการศึกษาและนำภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมาเผยแพร่ในอสังค์ขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้ (สามารถ จันทรสूरย์, 2536, น. 156-159)

1) ทำความเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจด้วยการเข้าไปเยี่ยมเยียน ฝังตัว แลกเปลี่ยนกับปราชญ์และชาวบ้านในท้องถิ่น รวบรวมความรู้ก่อนที่จะนำไปเสนอเป็นแนวทางฟื้นฟู ส่งเสริม พัฒนา และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

2) นำข้อมูลที่รวบรวมมาวิเคราะห์ และจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบทั้งในรูปแบบของฐานข้อมูล เพื่อใช้ในการส่งเสริม เผยแพร่ และค้นคว้าวิจัยในระดับเชิงลึกต่อไป

3) สนับสนุนให้มีการวิจัยในเชิงลึกให้เกิดความรู้ความเข้าใจในภูมิปัญญาอย่างถ่องแท้ มีความรู้ในรากเหง้าพื้นเพของภูมิปัญญาในแต่ละด้านของท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างแท้จริง

4) ส่งเสริมและเผยแพร่ภูมิปัญญาผ่านการคัดสรรประเด็นภูมิปัญญาที่เก็บรวบรวมมาอย่างละเอียด เลือกลงแต่ละประเด็นที่สำคัญและเหมาะสมจัดทำเป็นสื่อเพื่อการเผยแพร่ผ่านทางช่องทางต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนรับเอาและนำความรู้ภูมิปัญญาเหล่านั้นกลับไปประยุกต์ให้เข้ากับบริบทของยุคสมัยปัจจุบัน

5) กระตุ้นความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการแสดงออกถึงการยอมรับต่อภูมิปัญญาในท้องถิ่นนั้น ไม่ดูแคลนในความรู้ภูมิปัญญา ยอมรับถึงศักยภาพของคนในท้องถิ่น ให้คนในท้องถิ่นได้เกิดการยอมรับในภูมิปัญญาของตนเองอย่างมีอิสระและมีศักดิ์ศรี

6) สนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการดำเนินงานจากหน่วยงานและชุมชนต่าง ๆ ให้การศึกษา แลกเปลี่ยนประสบการณ์และการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อนำประสบการณ์จากท้องถิ่นอื่นไปประยุกต์ปรับปรุงให้เข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนและขยายเครือข่ายความร่วมมือในการสืบทอดและดำรงอยู่ของภูมิปัญญาและความเป็นท้องถิ่นนั้น ๆ

กลุ่มงานภูมิปัญญาท้องถิ่น สำนักพัฒนาเกษตรกร (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2556, น. 8-9) เสนอแนวทางการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่และปรับเปลี่ยนไปให้เหมาะสมกับยุคสมัย ด้วยแนวทางการจัดการ 4 แนวทาง ดังนี้

อนุรักษ์ (Conservation) โดยการอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่มีคุณค่าหรือความสำคัญต่อชุมชนที่กำลังจะหายไปให้คงอยู่ต่อไป เช่น การอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ที่สามารถสร้างเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนและสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนได้ แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อชุมชนมีความภาคภูมิใจและเห็นในความสำคัญ ซึ่งต้องสร้างคุณค่าของภูมิปัญญาให้ปรากฏและคงอยู่ รวมทั้งต้องเกิดมูลค่าอย่างใดอย่างหนึ่งของภูมิปัญญาเพื่อเป็นแรงจูงใจในการสืบสานต่อไป

รื้อฟื้น (Recovery) เป็นการทำให้ภูมิปัญญาที่สำคัญหรือมีคุณค่าแต่ได้หายจากไป ได้ถูกนำกลับมาใช้ใหม่ และสร้างโอกาสให้ภูมิปัญญานั้นได้มีการประยุกต์ร่วมสมัยเพื่อให้ใช้ประโยชน์ได้ต่อไป เช่น ลายผ้าทอพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่นที่หายไป เป็นต้น เมื่อทำการค้นหา รื้อฟื้น และสร้างชิ้นงานใหม่บนฐานของภูมิปัญญาเดิมก็จะทำให้เกิดมูลค่าเพิ่มขึ้นมา

ประยุกต์ (Modification) เป็นแนวทางการทำให้ภูมิปัญญานั้นเกิดความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมบริบทใหม่ โดยใช้การคงไว้ซึ่งแนวคิดหรือฐานความรู้เดิม เช่น หัตถกรรมจากไม้ไผ่ ประยุกต์ใหม่เป็นการใช้ผักตบชวาทดแทนในแหล่งที่ผักตบชวาจำนวนมาก เป็นต้น

พัฒนาต่อยอด (Development) เป็นการทำให้เกิดการใช้ประโยชน์ของภูมิปัญญาได้กว้างขวางขึ้น โดยการผสมผสานองค์ความรู้สากลสมัยใหม่เข้ากับภูมิปัญญาเดิม อาจเรียกได้ว่าเป็นการสร้างภูมิปัญญาใหม่หรือนวัตกรรม เป็นทางเลือกให้ใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาในสังคมสมัยใหม่ได้สะดวกขึ้นโดยไม่ทำลายล้างคุณค่าเดิมของภูมิปัญญา เช่น สีย้อมจากธรรมชาติที่พัฒนาเป็นผงสำเร็จรูป สมุนไพรจากท้องถิ่นที่ผลิตเป็นแคปซูล เป็นต้น

ในการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่นที่ยั่งยืนนั้น ต้องรู้พื้นวัฒนธรรมชุมชน เชิดชูชุมชนกลุ่มย่อยทั้งในด้านเศรษฐกิจและจิตวิญญาณ การฟื้นฟูเอกลักษณ์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมการพึ่งพาอาศัยกันในชุมชน การเชื่อมโยงชุมชนหลายๆ ชุมชนเข้าด้วยกันเป็นเครือข่ายเพื่อพึ่งพากันเองลดการพึ่งพาตลาดภายนอก และรับสิ่งที่เป็นประโยชน์หรือวัฒนธรรมภายนอกเข้าไปประยุกต์สนับสนุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2547, น. 224-225)

ประกาศร แก้ววรรณ (2552, น. 286) กล่าวถึงแนวทางการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา โดยใช้ฐานคิดเรื่องการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นขององค์การภาครัฐและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เปลี่ยนรูปแบบจากการใช้นโยบายหรือการสั่งการจากส่วนกลางไปสู่ภาคปฏิบัติที่เป็นการบูรณาทำนโยบายและวิธีการเดียวกันในพื้นที่ เนื่องจากแต่ละชุมชนมีบริบทและต้นทุนที่แตกต่างกัน วิธีการทำงานเป็นการจุดประกาย ตั้งโจทย์ กระตุ้น ปลุกเร้า ให้ชุมชนท้องถิ่นช่วยคิดช่วยทำและแก้ปัญหาด้วยตนเอง ยึดหลักการผสมต้นทุนที่กระจายอยู่ของชุมชน มารวมเข้าไว้เพื่อใช้ประโยชน์ การทำเช่นนี้ยังช่วยให้ชุมชนได้รู้จัก เข้าใจ และสามารถจัดการตนเองได้ ท้ายสุดชุมชนจะเกิดความสุขในแบบวิถีของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ร่วมกับวิธีการพัฒนาท้องถิ่นอีกวิธีหนึ่ง คือ กระบวนการทางปัญญาจากฐานล่างของสังคม ที่ใช้การจัดการการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพท้องถิ่นของชุมชนให้สามารถพึ่งพาตัวเองได้ กระบวนการเรียนรู้จะเริ่มจากการเชื่อมโยงข้อมูลให้เกิดเป็นความรู้และปัญญาที่นำไปสู่การปฏิบัติและการเปลี่ยนแปลงได้จริง ซึ่งฐานของการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีของชีวิตชุมชนท้องถิ่นที่ถือเป็นต้นทุนทางสังคมที่ชุมชนมี ดังนั้น การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงถือเป็นเรื่องสำคัญที่ส่งผลต่อการจัดการและการพัฒนาศักยภาพของชุมชน ทำให้ชุมชนพึ่งพาตัวเองได้อย่างยั่งยืน

จากแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพัฒนาที่ยั่งยืนที่กล่าวมาข้างต้นอาจสรุปได้ว่า คนจากภายนอกท้องถิ่นสามารถมีบทบาทในการเข้าไปร่วมศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่นั้น และสามารถมีบทบาทในการสร้างกระบวนการในการสนับสนุนให้ภูมิปัญญาของท้องถิ่นได้คงอยู่ต่อไป รวมถึงช่วยกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนของภูมิปัญญาและตัวท้องถิ่นมามีส่วนร่วม แต่ต้องพึงระลึกเสมอว่าผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือคนในท้องถิ่นเอง หรือคนในชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ของการศึกษาในครั้งนี้ที่จะเป็นผู้รักษาสืบทอดให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไปและเป็นตัวแปรสำคัญของการสร้างความยั่งยืนจากภายในด้วยภูมิปัญญาและต้นทุนที่มีอยู่ในชุมชน

การรื้อฟื้นภูมิปัญญาการทอผ้าทอพื้นเมืองที่หายากและใกล้จะสูญหายของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 และถ่ายทอดภูมิปัญญานั้นให้กับคนรุ่นหลัง สะท้อนถึงกระบวนการการถ่ายทอดตลอดจนร่วมสืบสานการทอผ้าพื้นเมือง รวมถึงมุมมองการพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ผ้าทอพื้นเมืองเป็นสินค้าต่าง ๆ เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูป ยาม ผ้าพันคอ ผ้าคลุมไหล่ กระเป๋าที่ผลิตจากผ้าพื้นเมือง เป็นต้น

2.1.2.1 การถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อชุมชนและท้องถิ่นในการเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตในท้องถิ่นนั้น ๆ โดยสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น การศึกษาแนวคิดของกระบวนการการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาจะช่วยให้เข้าใจในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ้าทอมือของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ได้เข้าใจยิ่งขึ้น ซึ่งนักวิชาการได้อธิบายเกี่ยวกับแนวคิดการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาไว้หลากหลายแนวทาง ประมวลได้ดังนี้

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2539, น. 40-48) กล่าวว่าธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์มีความสำคัญและธรรมชาติของการเรียนรู้ส่งผลให้เกิดการสั่งสมในทางภูมิปัญญาของมนุษย์เอาไว้และสืบทอดถ่ายทอดกันเรื่อยมา ซึ่งรูปแบบของการถ่ายทอดสืบทอดภูมิปัญญานั้นประกอบไปด้วยรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

1) การลองผิดลองถูก วิธีการนี้เป็นวิธีการตั้งแต่อดีตที่มนุษย์ใช้ในการเรียนรู้เพื่อดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนเอาไว้ มนุษย์ได้ลองผิดลองถูกทั้งในการหาอาหาร การต่อสู้รับมือกับธรรมชาติ การใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาโรค ประสบการณ์จากการลองผิดลองถูกได้สั่งสมเกิดเป็นความรู้ภูมิปัญญาและถ่ายทอดต่อไปสู่ลูกหลาน ภูมิปัญญาบางอย่างถูกถ่ายทอดไปในรูปของข้อปฏิบัติ ข้อห้าม จารีต หรือประเพณีในวัฒนธรรมของกลุ่มคนนั้น ๆ สืบทอดไป

2) การลงมือปฏิบัติจริงจากสถานการณ์จริง มนุษย์จะได้เรียนรู้ด้วยการลงมือทำและปฏิบัติจริงจากสภาพแวดล้อมตามที่ตนอยู่อาศัย เช่น การเดินทาง เกษตรกรรม การสร้างบ้านเรือน ฯลฯ อย่างในกรณีของไทยชาวบ้านในพื้นที่ทางภาคเหนือก็เรียนรู้ด้วยการร่วมกันและจัดทำระบบเหมืองฝาย ให้สามารถทำการเกษตรบนพื้นที่หุบเขา คนทางภาคอีสานเรียนรู้การหาแหล่งดินดำน้ำชุ่มและตั้งรกรากทำมาหากิน ชาวภาคกลางเรียนรู้จากภาวะน้ำท่วมที่ประสบอยู่บ่อยครั้ง จึงเรียนรู้การปลูกไถ่ถุนสูงเพื่อหนีน้ำ และชาวภาคใต้เรียนรู้การแลกเปลี่ยนผลผลิตกันระหว่างพื้นที่ชายทะเลกับพื้นที่ส่วนใน เป็นต้น

3) การสาธิต เป็นวิธีการถ่ายทอดด้วยการบอกเล่าและทำเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นรูปแบบหนึ่งของการสืบทอดภูมิปัญญาหลังจากที่มนุษย์ได้เรียนรู้แล้ว ก็จะมีการส่งต่อคนรุ่นหลังต่อไปด้วยวิธีการสาธิต สำหรับการถ่ายทอดด้วยการบอกเล่าทั้งการบอกเล่าปกติหรืออยู่ในรูปอื่นอย่างเพลง คำพังเพย สุภาษิต ฎญา (อ่านว่า ฉะ-หยา หมายถึง คำกลอนหรือคำปรัชญาของลาวในและคน

ไทยภาคอีสานโบราณ) เป็นต้น นอกจากนี้ ยังสร้างองค์ความรู้สืบต่อเป็นลายลักษณ์อักษรทั้ง บันทึก ตำรา แผนที่ เป็นต้น

4) พิธีกรรม การสืบทอดความรู้ภูมิปัญญาอาจอยู่ในรูปของพิธีกรรม โดยลักษณะของพิธีกรรมจะแสดงให้เห็นความศักดิ์สิทธิ์และมีพลังในการโน้มน้าวให้คนในกลุ่มรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการให้เข้าไปอยู่ในตัวของคนนั้น และเป็นการตอกย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มคน แนวปฏิบัติและความคาดหวัง นอกจากนี้ พิธีกรรมจะไม่ต้องทำให้หรือไม่จำเป็นที่ต้องมีการจำแนกแจกแจงเหตุผล

5) ศาสนา โดยหมายรวมถึงหลักธรรมคำสอน ศีล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนกิจกรรมทางสังคมที่ศาสนสถานเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการเรียนรู้ สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการเน้นย้ำของภูมิปัญญาในอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้เป็นกรอบและบรรทัดฐานความประพฤติและให้ความสงบทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่การใช้ชีวิต การถ่ายทอดความรู้ด้วยศาสนาจึงเป็นแบบองค์รวม ศาสนามีอิทธิพลต่อบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องในทางตรงและทางอ้อมและเป็นแกนในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม

6) การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกัน ทั้งในชาติพันธุ์ ถิ่นฐาน และวัฒนธรรม ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาให้ขยายตัว เกิดสิ่งใหม่ ผสมผสานกลมกลืน หรือเกิดการขัดแย้งกัน กลายเป็นการเรียนรู้ที่หลากหลายผ่านเครือข่ายของความแตกต่างดังกล่าว

7) การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม การแก้ปัญหาทางสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม ได้เลือกใช้ความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคม เกิดเป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับฐานความเชื่อเดิม เกิดเป็นแนวทางการแก้ปัญหาต่อบริบทสภาพแวดล้อมใหม่ๆ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมนี้จึงถือเป็นการเรียนรู้และถ่ายทอดอย่างหนึ่งในสังคม

8) ครูพักลักจำ เป็นวิธีหนึ่งในการเรียนรู้ภูมิปัญญา ซึ่งครูพักลักจำเป็นการแอบเรียนหรือแอบทำการสืบทอด ด้วยการเลียนแบบอย่างและลองทำตามจากการที่คอยเฝ้าสังเกตอยู่ห่างๆ โดยผู้ที่แสดงภูมิปัญญาไม่รู้ตัว จนสามารถเรียนรู้และนำไปทำเองได้จริง

รัตนา แสงสว่าง (2549, น. 38) กล่าวถึงรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาจะมีรูปแบบการถ่ายทอดที่แตกต่างกันออกไปตามหลักเกณฑ์ที่แตกต่าง การเป็นรูปแบบของการใช้คำพูด รูปแบบที่ไม่ใช้คำพูด รูปแบบผสมของทั้งสองรูปแบบ หรืออาจเป็นการถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร รูปแบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร หรืออาจเป็นการถ่ายทอดในรูปแบบของการถ่ายทอดตามความสะดวก รูปแบบของการถ่ายทอดแบบมีความร่วมมือ ซึ่งขึ้นอยู่กับรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป นอกจากนี้การถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่เด็กและผู้ใหญ่ก็แตกต่างกันไป

ตามแต่สภาพแวดล้อมและบริบทของท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม การถ่ายทอดยังอาจอาศัย ศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อต่าง ๆ รวมถึงความเชื่อของบรรพบุรุษเป็นตัวกลางในการถ่ายทอดก็ได้

สามารถ จันทรสุรีย์ (2536, น. 150-152) กล่าวว่าวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาขึ้นอยู่กับ 2 เกณฑ์ของผู้ที่รับช่วงการถ่ายทอด ซึ่งสามารถจำแนกเป็น 2 วิธีตามอายุของผู้รับการถ่ายทอด ได้แก่

1) การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก ในกลุ่มเด็กนี้ผู้ถ่ายทอดต้องเข้าใจว่าธรรมชาติของเด็กมีความสนใจที่สั้น กิจกรรมที่ใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาต้องคำนึงถึงความง่าย ไม่ซับซ้อน มีความสนุกสนานและดึงดูด วิธีการถ่ายทอดจึงเป็นการละเล่น การเล่านิทาน การให้ทดลองทำตาม ตัวอย่าง หรือการเล่นปริศนาคำทาย วิธีการเหล่านี้ถือเป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพไปในตัวของเด็กตามที่สังคมปรารถนา และจะมุ่งเน้นไปที่การเสริมสร้างจริยธรรมในสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

2) การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ สำหรับกลุ่มผู้ใหญ่จะเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ในชีวิตในระดับหนึ่ง และเป็นวัยที่อยู่ในวัยทำงาน รูปแบบวิธีการถ่ายทอดจึงทำได้หลากหลายและจริงจังมากกว่าเด็ก เช่น การบอกเล่าตามคำสอนโดยตรง หรือการบอกเล่าผ่านพิธีกรรมอย่างพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา หรือพิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ รวมทั้งการให้ลงมือประกอบอาชีพตามแบบอย่างของบรรพบุรุษที่ถ่ายทอดกันมา เป็นต้น

นอกจากวิธีการถ่ายทอดยังสามารถแบ่งลักษณะของการถ่ายทอดภูมิปัญญาได้เป็น 2 ลักษณะ คือ แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร และแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยแบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรจะถ่ายทอดมาในรูปแบบของการบอกเล่าจากปากโดยตรง หรือการบอกเล่าผ่านเนื้อเพลง และคำพูดในสื่ออื่น ส่วนแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษรจะเป็นในลักษณะของการจดบันทึกทั้งในใบลานหรือสมุดข่อยที่มีมาตั้งแต่อดีต และเอกสารชนิดอื่น เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (จิตติกานต์ จินารักษ์, 2551, น. 7-8) ระบุว่าองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาและทักษะ ประกอบไปด้วย 7 ส่วน ได้แก่

1) ผู้ถ่ายทอด เป็นสิ่งที่สำคัญมากที่สุดของกระบวนการ เพราะทำหน้าที่เป็นผู้ที่เป็นตัวกลางในการนำความรู้ภูมิปัญญาไปสู่ผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา

2) สื่อ เป็นเครื่องมือที่ช่วยในการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ สื่อในการถ่ายทอดมีได้หลายประเภททั้งรูปแบบเอกสาร วัสดุ หรืออุปกรณ์ ผู้ถ่ายทอดควรให้ความสำคัญของสื่อและใช้สื่อประกอบเพื่อให้ผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาเข้าใจอย่างถ่องแท้

3) กิจกรรมหรือวิธีการที่ผู้ถ่ายทอดใช้เพื่อนำพาเอาความรู้ภูมิปัญญาเหล่านั้นไปสู่ผู้ที่รับการถ่ายทอด

4) พื้นที่ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ต้องคำนึงในการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญา ซึ่งพื้นที่หรือสถานที่นั้นจะต้องมีความเหมาะสมกับลักษณะและเนื้อหาของภูมิปัญญาที่ทำการถ่ายทอด

5) เนื้อหา โดยจะต้องมีเนื้อหาของภูมิปัญญาที่ทำการถ่ายทอด ซึ่งควรมีเนื้อหาที่เชื่อมโยงกับการดำรงชีวิตในท้องถิ่นนั้น

6) บรรยากาศและสภาพแวดล้อม ผู้ที่ถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาควรเลือกบรรยากาศที่เหมาะสมต่อการถ่ายทอดภูมิปัญญา เพื่อให้ผู้ที่รับสามารถซึมซับและรับเอาการถ่ายทอดภูมิปัญญานั้นได้อย่างเต็มที่

7) การประเมินผล ในท้ายที่สุดขั้นตอนการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญานั้นควรได้รับการประเมินผลของการถ่ายทอด เพื่อให้ทราบว่ากระบวนการถ่ายทอดนั้นมีผลสัมฤทธิ์มากน้อยเพียงใด

อบเชย แก้วสุข (นริศรา วัฒนสิน, 2557) กล่าวถึงความหมายของการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาว่า เป็นการบอกวิชาความรู้ภูมิปัญญาให้แก่ผู้เรียน หรือแก่กลุ่มเป้าหมายด้วยวิธีการบอกหรือการทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง โดยผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดไม่ได้ร่ำเรียนจากสถาบันใด ๆ แต่ใช้สามัญสำนึกแบบสังคมประกิต คือ การสอนและการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการเลียนแบบและการจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัว ซึ่งใช้การถ่ายทอดโดย

1) การสาธิต คือ การทำให้ดูเป็นตัวอย่างและอธิบายให้เห็นทุกขั้นตอน ทำให้ผู้เรียนหรือผู้รับการถ่ายทอดเข้าใจก่อนแล้วจึงค่อยให้ปฏิบัติตาม

2) การให้ลงมือปฏิบัติจริง คือ การให้ผู้เรียนหรือผู้รับการถ่ายทอดได้ลงมือปฏิบัติตามสิ่งที่ได้รับฟัง อธิบายและสาธิตก่อนหน้า ผู้เรียนต้องได้รับการปฏิบัติซ้ำ ๆ จนเกิดเป็นความชำนาญ

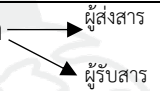
กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาถือเป็นขั้นตอนการถ่ายทอดองค์ความรู้จากคนหนึ่งไปสู่คนอื่นคนหนึ่ง องค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งคือผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด ที่หากขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไปก็อาจไม่สามารถเกิดกระบวนการถ่ายทอดขึ้นได้ รวมถึงองค์ประกอบย่อยอื่น ๆ ที่ไม่อาจข้ามไปได้ทั้งลักษณะและรูปแบบของการถ่ายทอด สื่อ อุปกรณ์ สภาพแวดล้อม เป็นต้น องค์ประกอบพิจารณาเหล่านี้จะนำไปใช้วิเคราะห์การศึกษาการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดต่อไป

การค้นหาคณะกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 เป็นอย่างไร แนวทางดังกล่าวเป็นตัวนำทางเพื่อสร้างแบบสอบถามก่อนลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) รวมถึงการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อตอบคำถามการวิจัยถึงกระบวนการถ่ายทอดการทอผ้าพื้นเมืองที่ถ่ายทอดสู่กลุ่มประชากรและกลุ่มคนรุ่นใหม่ในชุมชน

2.1.3 แนวทางการบริหารจัดการสื่อวัตถุพื้นบ้าน

สื่อวัตถุพื้นบ้านเป็นหนึ่งในสื่อประเพณีหรือสื่อพื้นบ้านที่ดำรงอยู่ในสังคมมาช้านาน ตัวอย่างเช่น งานจักรสาน ของเล่น เสื้อผ้า งานปูนปั้น ผ้าทอ กลอง เป็นต้น สื่อดังกล่าวต่างทำหน้าที่คู่

กับสังคมไทยทั้งในระดับปัจเจกบุคคล สังคม หรือแม้กระทั่งในระดับปัญญา แต่ในปัจจุบันเมื่อความทันสมัยรุกคืบเข้ามาในสังคมไทย สื่อวัตถุพื้นบ้านจึงเริ่มประสบปัญหาต่าง ๆ และที่ดูเหมือนวิกฤตคือเริ่มหดหายหรือผิดเพี้ยนไป อันทำให้บทบาทหน้าที่เดิม ๆ ที่สื่อวัตถุพื้นบ้านเคยกระทำมาในอดีตเริ่มเลือนหายและส่งผลกระทบต่อการแก้ไขปัญหาทั้งในระดับปัจเจกบุคคล สังคม และชุมชนไม่มากนัก ดังนั้นการแสวงหาแนวทางการบริหารจัดการจึงต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับสภาพดังกล่าว และเนื่องจากลักษณะของสื่อพื้นบ้านในแต่ละพื้นที่มีขนาดใหญ่เล็ก และมีอายุมายาวนานไม่เท่ากัน รวมทั้งแรงปะทะจากภายนอกที่ส่งผลกระทบก็มีความรุนแรงแตกต่างกัน เพราะฉะนั้นการตรวจวัดสภาพของสื่อพื้นบ้านในแต่ละแห่งจึงเป็นขั้นตอนแรกของการบริหารจัดการในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสามารถกำหนดกลยุทธ์การทำงานได้ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2553, น. 28)

สภาพภาพของสื่อ/วัฒนธรรมพื้นบ้าน		กลยุทธ์การทำงาน
● สูญหายไปแล้ว	กำหนด	รื้อฟื้น พื้นฟู
● กำลังจะสูญหาย		อนุรักษ์
● กำลังพิการบกพร่อง		สืบทอด
● ดำรงอยู่แบบเดิมไม่ได้แล้ว		ปรับปรน/ปรับประยุกต์
● กำลังเพี้ยนไปจากเดิม/ แตกแถว		ปรับให้เข้าแถว/เข้าร่องเข้ารอย
● ยังสมบูรณ์ดีอยู่		ส่งเสริม/เผยแพร่

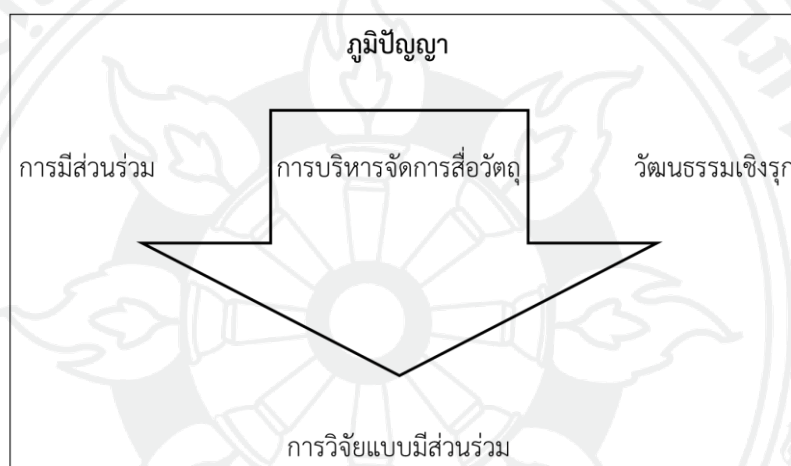
ภาพที่ 2.7 สภาพภาพของสื่อพื้นบ้านและกลยุทธ์การทำงาน

แหล่งที่มา: กาญจนา แก้วเทพ, 2553.

เนื่องจากในปัจจุบันปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนล้วนแต่มีสาเหตุมาจากภายนอกแทบทั้งสิ้น ดังนั้นการบริหารจัดการวัฒนธรรมในปัจจุบันจึงต้องเป็นการร่วมแรงร่วมใจและร่วมมือกันระหว่างชุมชนเจ้าของวัฒนธรรมกับหน่วยงานจากภายนอก เช่น กระทรวงวัฒนธรรม กำหนดแนวทางการบริหารจัดการวัฒนธรรมไว้หลากหลายแนวทาง ตามสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ตั้งแต่แนวทาง “อนุรักษ์วัฒนธรรม” ซึ่งเป็นการธำรงรักษาตัวตนฉบับเอาไว้ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบใด แนวทางการ “สืบทอดวัฒนธรรม” ซึ่งเน้นการสืบทอดตัวบุคคลที่เป็นทั้งผู้สร้างและผู้สืบทอดวัฒนธรรม

แนวทางการ “ปรับปรน/ปรับประยุกต์ทางวัฒนธรรม” เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ใหม่ๆ และแนวทาง “ส่งเสริมเผยแพร่” วัฒนธรรมนั้นให้กว้างออกไปเพื่อสร้างความยั่งยืนของวัฒนธรรมนั้น ๆ เป็นต้น

ในส่วนของแนวทางการบริหารจัดการสื่อวัตถุนั้นมีหลากหลายแนวทางโดยในที่นี้จะพิจารณาเฉพาะ 4 แนวทางคือ การใช้ภูมิปัญญา การมีส่วนร่วม การทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก และการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยที่แนวทางการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นแนวทางใหม่ที่ สวช. ใช้และเป็นผลรวมของแนวทางการบริหารจัดการในอดีตที่ประกอบด้วยภูมิปัญญา การมีส่วนร่วมและวัฒนธรรมเชิงรุก (กำจร หลุยยะพงศ์ และคณะ, 2553, น. 482-495) ดังแผนภาพที่ 2.8

ภาพที่ 2.8 แนวทางการบริหารจัดการสื่อวัตถุ
แหล่งที่มา: กำจร หลุยยะพงศ์ และคณะ, 2553.

แนวทางแรก คือ การใช้ “ภูมิปัญญา” เพื่อการบริหารจัดการสื่อวัตถุ ถือเป็นแนวทางในอดีต หากไม่มีแนวทางดังกล่าว สื่อวัตถุ ก็ไม่อาจดำรงคงอยู่รอดมาจนถึงปัจจุบันได้ การบริหารจัดการด้วยภูมิปัญญานั้นมักจะมุ่งเน้นมิติการผลิตสื่อวัตถุการเผยแพร่และบริบทในพื้นที่ชุมชน ตัวอย่างเช่น โครงการแพทย์พื้นบ้านแสดงให้เห็นว่า ในอดีตนั้นมีการบริหารจัดการด้วยองค์ความรู้ของตน นับตั้งแต่การคัดเลือกผู้ที่จะเข้ามาเป็นแพทย์พื้นบ้านด้วยการไหว้ครู การวางเนื้อหาเรื่องแพทย์พื้นบ้านแบบองค์รวมทั้งด้านใจ กาย สมุนไพร และสภาพแวดล้อม และทั้งหมดก็บันทึกไว้ใน “บ๊ึปสา” หรือตำราแพทย์พื้นบ้าน

ทว่า การพึ่งพิงเฉพาะการบริหารจัดการสื่อวัตถุด้วยภูมิปัญญาอย่างเดียวในยุคของคลื่นลมแห่งปัจเจกภายนอกที่โถมกระหน่ำสื่อวัตถุนั้นอาจจะไม่พอเพียง โดยเฉพาะคลื่นแห่งทุนนิยม ระบบ

โลกาภิวัตน์ที่ลดคุณค่าของสื่อวัตถุ เช่น การแพทย์พื้นบ้านถูกมองว่าด้อยค่า จึงจำเป็นต้องหาการบริหารจัดการสื่อวัตถุด้วยแนวทางอื่น ๆ มาประสานด้วย

แนวทางที่สอง คือ “การมีส่วนร่วม” เป็นแนวทางที่ยึดโยงกับภูมิปัญญาเดิมของไทยเราที่เน้นการให้บุคคลต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสื่อวัตถุ ผนวกกับแนวคิดเรื่อง “สิทธิเจ้าของวัฒนธรรม” ที่ระบุว่า ในกระบวนการขั้นตอนการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการวัฒนธรรมนั้น ต้องถือให้เป็นสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรมซึ่งเป็นทั้งผู้ก่อตั้ง เป็นผู้กำลังใช้และเป็นผู้ที่จะต้องรับผลต่าง ๆ เป็นผู้ตัดสินใจ (กาญจนา แก้วเทพ, 2553) ทำให้เกิดการระดมผู้เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสื่อวัตถุ เพราะหากมีคนที่เกี่ยวข้องเข้ามาบริหารจัดการแล้วก็จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของสื่อวัตถุและส่งผลต่อความยั่งยืน โดยแนวทางการมีส่วนร่วมในปัจจุบันเริ่มขยายสู่การแสวงหาการมีส่วนร่วมจากภายนอกชุมชน เพราะ ภายนอกชุมชนนอกจากจะมี ทุนด้านเงินแล้ว ยังมีความรู้ในการทำงานด้วย เช่น โครงการของ สวช. ทุกโครงการจะมีทั้งคนภายในและคนภายนอก เช่น วัฒนธรรมจังหวัด สื่อมวลชนท้องถิ่น และบางโครงการก็มีภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุนด้วย กระนั้นก็ตาม ปัญหาที่อาจตามมาคือ การรุกรานสิทธิเจ้าของวัฒนธรรมได้ จึงอาจจะต้องระมัดระวังไม่ตัดสินใจและประเมินการทำงานกับชุมชนด้วยวิธีคิดของคนภายนอก โดยการมีส่วนร่วมนั้นมีหลายรูปแบบ เช่น 1) รูปแบบแรก การมีส่วนร่วมในระดับนโยบาย ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมที่จะวางแผนนโยบายการทำงาน โดยมักเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการ ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน 2) รูปแบบที่สอง คือการมีส่วนร่วมระดับกิจกรรม คือ การดำเนินกิจกรรม และ 3) รูปแบบที่สาม คือ การเป็นผู้ร่วมสนับสนุนการดำเนินการ ซึ่งอาจมีทั้งการให้เงินทุน การฝึกอบรม การแข่งขัน ฯลฯ เป็นต้น

แนวทางที่สาม คือ การทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก แนวคิดนี้รวบรวมขึ้นจากประสบการณ์และการปฏิบัติการโดยตรงของชุมชนในด้านสื่อพื้นบ้านทั่วประเทศ โดย กาญจนา แก้วเทพ (2551) แนวทางการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกประกอบด้วย 12 ลักษณะด้วยกัน โดยสามารถจัดกลุ่มได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก การบริหารจัดการวัฒนธรรมหรือสื่อพื้นบ้าน กลุ่มที่สอง การบริหารจัดการการสื่อสาร กลุ่มที่สาม การบริหารจัดการกระบวนการทำงาน ดังแผนภาพที่ 2.9

ภาพที่ 2.9 แนวทางการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก

แหล่งที่มา: กำจร หลุยยะพงศ์ และคณะ, 2553.

จากภาพข้างต้นอธิบายได้ดังนี้

ในกลุ่มแรก การบริหารจัดการวัฒนธรรมหรือสื่อพื้นบ้าน จำแนกได้เป็น 4 ด้าน คือ

ด้านแรก การมองวัฒนธรรมเป็นกระบวนการคือ มิได้มองแต่วัฒนธรรมหรือสื่อพื้นบ้านเป็นแค่ฉาก แต่ดูไปถึงหลังฉาก เช่น โครงการบ้านไทยชน ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงที่มาของการตั้งบ้านเรือน ขั้นตอนการสร้างบ้าน ความเชื่อที่เกี่ยวข้อง รูปทรงของบ้าน และบทบาทหน้าที่ของบ้าน อันทำให้เห็นว่าบ้านไทยชนมิใช่เพียงแต่ตัวบ้าน แต่เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับบริบทต่าง ๆ

ด้านที่สอง การคำนึงสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม พิจารณาว่า ใครคือเจ้าของวัฒนธรรม และคำตอบก็คือคนภายในชุมชน การปรับเปลี่ยนจึงต้องขึ้นอยู่กับคนในชุมชนนั่นเอง

ด้านที่สาม การคำนึงถึงวัฒนธรรมเป็นสมบัติร่วมของคนในชุมชน ซึ่งหมายความว่า คนในชุมชนทุกคน ไม่ว่าจะเป็นปราชญ์ เยาวชน แม่บ้าน ล้วนแล้วแต่ต้องเข้ามามีบทบาทเป็นเจ้าของวัฒนธรรม เหตุนี้ การออกแบบการวิจัยหรือการพัฒนาวัฒนธรรมจึงควรให้คนทุกคนเข้ามามีส่วนร่วม

ด้านที่สี่ การมองบทบาทหน้าที่ของวัฒนธรรมเป็นพลวัตรคือ มีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่งจากอดีตถึงปัจจุบัน

ในกลุ่มที่สอง การบริหารจัดการการสื่อสาร คือ การมองสื่อพื้นบ้าน(รวมถึงสื่อวัตถุ) เป็นการสื่อสารประเภทหนึ่งสามารถจำแนกได้ 4 ด้าน คือ

ด้านแรก การมองสื่อพื้นบ้านเป็นกระบวนการสื่อสารคือผู้ส่งสาร เนื้อหา ช่องทาง และผู้รับสาร เช่น โครงการก่องปูจา วิเคราะห์เห็นว่า ผู้ส่งสารก็คือคนในชุมชนและมักเป็นคนอาวุโส การส่งสาร คือ การตีกลองเพื่อบอกความหมายทั้งตีบอกเวลา ตีเพื่อพุดบูชา ส่วนผู้รับสารก็คือคนภายในชุมชน

ด้านที่สอง การให้ความสำคัญต่อผู้รับสารเป็นหลัก จะพบว่า โครงการวิจัยของ สวช. ที่เน้นการสืบทอดจะเริ่มให้เยาวชนเข้ามาสืบทอด โดยการสืบทอดจะเลือกเนื้อหาที่เหมาะสมกับคนรุ่นใหม่ เลือกเนื้อหาง่าย ๆ เพื่อให้เยาวชนสนใจ รวมถึงการให้เยาวชนได้ซักถามและปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้จากตัวผู้รับสารเอง

ด้านที่สาม การประสานหรือไขว้กัน (hybridization) หรือการผสมผสานวัฒนธรรมเดิมเข้ากับวัฒนธรรมใหม่ เช่น โครงการจิตรกรรมฝาผนังสอดแทรกการให้ความรู้เรื่องความหมายของกิจกรรมฝาผนังให้กับเยาวชน หลังจากนั้นก็พัฒนาให้เยาวชนกลายเป็นมีคฤศก์น้อยที่สื่อสารกับคนทั่วไปให้รู้จักคุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง

ด้านที่สี่ การใช้และพัฒนาสื่อพื้นบ้านคู่กัน เพื่อให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งถือเป็นกลยุทธ์ที่ สวช. ให้อยู่เกือบทุกกิจกรรม

ในกลุ่มที่สาม การบริหารจัดการกระบวนการทำงาน โดยประกอบด้วย

ด้านแรก การขยับปัญญาก่อนทำงาน หรือ การคิดก่อนทำ โดยอาจต้องใช้แนวคิดเรื่อง “รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษา” สื่อพื้นบ้าน คือ ให้ “รู้จัก” คุณลักษณะสื่อพื้นบ้านว่า มีองค์ประกอบอะไร ในด้าน “รู้ใจ” คือ การรู้คุณค่าและความหมายของสื่อตัวนั้น “รู้ใช้” คือ การรู้ถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน และ “รู้รักษา” คือ การรักษาให้สื่อพื้นบ้านยั่งยืน จุดที่น่าสนใจ คือ การวิเคราะห์นี้ใช้แนวทางการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชนเพื่อวิเคราะห์สื่อวัตถุร่วมกัน

ด้านที่สอง การใช้เครื่องมือ “ต้นไม้แห่งคุณค่า” เพื่อแสดงให้เห็นว่าสื่อวัตถุพื้นบ้านเปรียบได้กับต้นไม้ คือ ในแนวตั้ง มีดอกใบผล ลำต้น และราก ซึ่งส่วนรากมักเป็นส่วนที่มองไม่เห็นแต่มีความสำคัญ เช่น ความเชื่อ ลำต้น คือ กระบวนการทำงาน และดอกใบ คือ สิ่งที่มองเห็น การวิเคราะห์ดังกล่าวจะช่วยให้เข้าใจสื่อวัตถุให้ชัดเจนมากขึ้น และนำมาประยุกต์ในการทำกิจกรรม

จากต้นไม้แห่งคุณค่าดังกล่าวหากวิเคราะห์ในแนวขวางก็จะพบถึงเปลือก กระพี้ แก่น อันจะแสดงให้เห็นว่า สิ่งใดควรปรับได้และปรับไม่ได้ ตัวอย่าง เมื่อเราวิเคราะห์ต้นไม้แห่งคุณค่าของบ้านไทยเงินในแนวขวาง จะพบว่า

แก่นของบ้าน คือความเชื่อเรื่องผีบ้าน ผีปู่ย่า รูปทรงของบ้าน กระบวนการสร้างบ้าน กระพี้ คือ สิ่งทีพอจะปรับได้ คือ สภาพแวดล้อมรอบบ้าน เช่น ยุ่งข้าว บ่อน้ำ พื้นที่ใช้สอย ห้องน้ำ

เปลือก คือสามารถปรับได้เลย คือ วัตถุถุงหลังคา ประตูบ้าน เป็นต้น

การวิเคราะห์ทั้งสองแบบนี้จะช่วยให้ผู้ทำกิจกรรมสามารถนำไปพัฒนาสู่กิจกรรมการทำงานได้อย่างดี สร้างองค์ความรู้ และนำไปสู่การสืบทอดในอนาคต

ด้านที่สาม คือ การทำกิจกรรมแบบคาราวานกิจกรรม หรือการทำชุดของกิจกรรมหลายๆ กิจกรรมที่มีการเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ

ด้านที่สี่ การกำหนดบทบาทหน้าที่ของกิจกรรม ที่จะต้องมุ่งเป้าหมายของสาธารณะเป็นสำคัญ ซึ่งถือได้ว่าโครงการวิจัยของ สวช. ทุกโครงการเป็นโครงการที่เน้นบทบาทหน้าที่เพื่อเป้าหมายของชุมชนเป็นหลัก ที่สำคัญทุกโครงการล้วนแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของท้องถิ่นของตน

แนวทางที่สี่ การบริหารจัดการด้วย การวิจัยแบบมีส่วนร่วม ถือเป็นแนวทางใหม่ที่ดำเนินการโดย สวช. ในช่วงปี 2551 โดยแนวทางดังกล่าววางอยู่บนแนวคิดสำคัญสามแนวคิดคือ

แนวคิดแรก การมีส่วนร่วมในการดำเนินการวัฒนธรรมระหว่างคนในคือสภาวัฒนธรรม กับคนนอกคือ สวช. กระทั่งวัฒนธรรม

แนวคิดที่สอง คือ การมองวัฒนธรรมแนวใหม่ คือ “วัฒนธรรมเชิงรุก” และ

แนวคิดที่สาม คือ “การวิจัย” ซึ่งถือเป็นการแสวงหาความรู้ที่มีประสิทธิภาพ เพราะอาศัยทั้งข้อมูลจากโลกความเป็นจริงและแนวคิดจากโลกทฤษฎีควบคู่กัน

การวิจัยแบบมีส่วนร่วมนี้ สวช. มีขั้นตอนการดำเนินการนับตั้งแต่ 1) การตั้งคณะทำงานแบบมีส่วนร่วมเพื่อกำหนดโจทย์ โดยมักจะใช้เวทีชุมชนดำเนินการ โดยประกอบด้วยทั้งบ้าน (ปราชญ์ชุมชน ศิลปิน เยาวชน กลุ่มแม่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่) วัด โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถานีอนามัย สภาวัฒนธรรม 2) การค้นคว้าหาคำตอบด้วยการมีส่วนร่วม ทั้งการสืบค้น การสืบทอด 3) การคืนข้อมูลและข้อเสนอแนะ โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเสนอแนะแนวทางการทำงาน

จากแนวทางการบริหารจัดการสื่อวัตถุพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วม ช่วยอธิบายให้เข้าใจถึงความเป็นมาของการผลิตผ้าทอพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ว่าถูกประกอบสร้างอย่างไร โดยอาศัยโครงสร้างต้นไม้แห่งคุณค่า ทั้งการวิเคราะห์ในแนวตั้ง(ดอกใบบผล ลำต้น และราก) และแนวขวาง (เปลือก กระพี้ แก่น) ซึ่งจะแสดงถึงวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ติดตัวมาได้ผสมรวมกับวัฒนธรรมท้องถิ่น แก่นของความเชื่อของคนในชุมชน สร้างเป็นลวดลายอันเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ตลอดจนอธิบายถึงการกระตุ้นการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนให้เกิดขึ้นกับเยาวชนในชุมชน โดยมีเนื้อหาที่เข้าถึงง่ายเหมาะกับยุคสมัย

2.1.4 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชน

วัฒนธรรมชุมชนมีความหมายในการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นโดยอาศัยความรู้ และภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตและการพัฒนาชีวิต รวมถึงการปฏิเสธในอำนาจของรัฐและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่จะเข้ามาครอบงำทางความคิด ภูมิปัญญา และวิถีชีวิตของชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีความชัดเจนในการมองเห็นคุณค่าของชุมชน ดังปรากฏในแนวทางพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย ได้เสนอแนวคิด 6 ข้อ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2547) ดังนี้

- 1) เน้นการพัฒนาแบบกลุ่มซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมของคนไทยซึ่งไม่คำนึงถึงการแข่งขันระหว่างปัจเจกชน
- 2) ปลุกจิตสำนึกแบบชุมชนในด้านความรัก ความสามัคคี ความภาคภูมิใจในท้องถิ่น
- 3) มีกระบวนการผลิตซ้ำจิตสำนึกชุมชนโดยผ่านปัญญาชนของท้องถิ่น นักวิชาการในเมือง นักพัฒนาและผู้อาวุโสในชุมชน เพื่อสืบทอดจิตสำนึกของชุมชนต่อไป
- 4) มีกลุ่มชาวบ้านในรูปของการจัดองค์กร เช่น สหกรณ์ สมาพันธ์ เพื่อให้มีอำนาจต่อรองกับองค์กรภายนอก
- 5) มีการประสานวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เพื่อสร้างเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน
- 6) มีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกับธรรมชาติโดยช่วยกันอนุรักษ์ปกป้องธรรมชาติเพื่อคงความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน

วัฒนธรรมชุมชนมีความหมายในการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นโดยอาศัยความรู้ และภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตและการพัฒนาชีวิตรวมถึงการ ปฏิเสธอำนาจของรัฐและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่จะเข้ามาครอบงำทางความคิด ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมของชุมชนของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540) ให้ความสำคัญ ชุมชนหมู่บ้าน เป็นองค์กรที่มีพลัง หมู่บ้านไทยยังมีพลังยึดเหนี่ยวกันไว้แม้จะถูกแรงกระแทกจากภายนอก ทั้งนี้เป็นผลมาจาก

- 1) ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพซึ่งจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจระหว่างสมาชิกในชุมชนทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติพึ่งพากัน
- 2) ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ
- 3) ลักษณะพิเศษของรัฐศักดินาไม่เข้าใจและได้เข้าไปจัดการกระบวนการผลิตในระดับหมู่บ้าน โดยการบริหารการปกครองในอดีตให้ความสำคัญเพียงหมู่บ้านทำหน้าที่ส่งส่วยให้ตามที่ต้องการเท่านั้น ทำให้ระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินดำรงอยู่ ระบบร่วมในทรัพย์สินคือเป็นหัวใจของชุมชน

นอกจากนี้ยังพบแนวคิดทุนวัฒนธรรมของบูดีเยอร์ (1983) กล่าวว่าทุนวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่มี 3 รูปแบบกล่าวคือ

- 1) ใน Embodies State เป็นสิ่งที่ฝังอยู่ในตัวคนและกลุ่มคนมาอย่างยาวนาน ได้แก่ ความคิด จินตนาการ ความคิดริเริ่มและความเชื่อ
- 2) ใน Objectified State เป็นสิ่งที่ เป็นรูปธรรม ในรูปแบบของสินค้าวัฒนธรรม เช่น รูปภาพ หนังสือ สิ่งก่อสร้าง สถานที่ที่เป็นมรดกโลก
- 3) Institutionalization State หรือความเป็นสถาบันซึ่งสามารถทำให้เกิดความเป็นรูปธรรม เช่น กติกา การยอมรับที่หลาย ๆ คนเห็นร่วมกัน เช่น การยอมรับในสถาบันพระมหากษัตริย์ วัด และโรงเรียน

การศึกษาวัฒนธรรมของบูดีเยอร์จะไม่เน้นคำตอบในเชิงเศรษฐศาสตร์หากแต่ได้ให้ความสำคัญในการศึกษาทรัพยากรบุคคล จิตสำนึกในศักดิ์ศรีและอำนาจแห่งตน การสร้างวัฒนธรรมที่มีการเท่าเทียมกัน แนวคิดทุนวัฒนธรรมของ อมรา พงศาพิชญ์ (2537) เป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคม สังคมไทยเป็นสังคมที่เปิดกว้าง ยอมรับวัฒนธรรมและสิ่งใหม่จากภายนอกและสามารถ นำทั้งสิ่งใหม่มาผสมผสานกับสิ่งเก่าที่มีอยู่แล้วปรับให้เข้ากับวิถีชีวิตไทยได้ตลอดเวลาทำให้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ดังนั้นในการศึกษาทุนวัฒนธรรมเป็นการศึกษาที่มีความละเอียดอ่อนการมองวัฒนธรรมเป็นทุนทางสังคมซึ่งไม่สามารถวัดได้ในเชิงปริมาณ ทั้งนี้เพราะ ทุนทางวัฒนธรรม คือวิถีชีวิตที่จะต้องศึกษาคอบคุมทั้งบริบททางสังคมและเงื่อนไขวิถีชีวิต

ชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 เป็นชุมชนไทดำที่อพยพถิ่นฐานจากประเทศจีน เข้าสู่ประเทศเวียดนาม และตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย ที่ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ซึ่งชาวไทดำมีขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมติดตัวมาก่อนที่จะมาผสมกับวัฒนธรรมพื้นถิ่นของอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย จึงมีการนำทั้งสิ่งใหม่มาผสมผสานกับสิ่งเก่าที่มีอยู่แล้วปรับให้เข้ากับวิถีชีวิต โดยแนวคิดทุนทางวัฒนธรรมของบูดีเยอร์ สามารถอธิบายถึงปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมได้อย่างชัดเจน ประกอบกับการมองวัฒนธรรมชุมชนในมุมมองการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นโดยอาศัยความรู้และภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตและการพัฒนาชีวิต ซึ่งให้เห็นถึงแนวทางในการสร้างจิตสำนึกชุมชนในการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองทั้งในกลุ่มประชากรผู้ใหญ่และในกลุ่มเยาวชนในชุมชนตลอดจนประสานวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เพื่อสร้างเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของชุมชนบ้านประทุน ของ ปัญญรัตน์ วันทอง (2558) ซึ่งเป็นการวิจัยทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ การวิจัยเชิงคุณภาพมุ่งศึกษาเกี่ยวกับกลวิธีการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม และการวิจัยเชิงปริมาณ เป็นการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการรับรู้ ทักษะคิด ความรู้ความเข้าใจและพฤติกรรมที่มีต่อภูมิปัญญาการทอผ้าไหม การเก็บข้อมูลของงานวิจัยใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสัมภาษณ์กลุ่มส่วนการวิจัยเชิงปริมาณเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการรับรู้ ทักษะคิด ความรู้ความเข้าใจและพฤติกรรมของประชาชนชุมชนบ้านประทุนโดยใช้แบบสอบถาม

โดยการวิจัยเชิงคุณภาพใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเลือกเฉพาะเจาะจง โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับปราชญ์ชาวบ้าน ผู้สืบทอดการทอผ้าไหมและประธานกลุ่มสตรีทอผ้าไหม เพื่อวิเคราะห์กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญา นอกจากนี้ยังใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกลุ่มกับผู้ใหญ่และเยาวชนในชุมชนซึ่งอยู่ในฐานะผู้รับสารเพื่อวิเคราะห์ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะที่เกี่ยวกับวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม

ด้านการวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัยใช้แบบสอบถามจำนวน 355 ชุด เพื่อวัดการรับรู้ ทักษะคิด ความรู้ความเข้าใจและพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมาย รวมทั้งใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนามาสนับสนุนผลการศึกษา

ผลการศึกษาเชิงคุณภาพเกี่ยวกับกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของชุมชนบ้านประทุน พบว่า มีวิธีการถ่ายทอดโดยการอาศัยบุคคลเป็นแหล่งความรู้ในการสาธิต เน้นการปฏิบัติและลงมือทำ ซึ่งบ้านถือเป็นแหล่งถ่ายทอดที่สำคัญ ในการถ่ายทอดใช้การเรียนรู้แบบมุขปาฐะ คือ การเรียนรู้จากบรรพบุรุษถ่ายทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง แหล่งความรู้ที่สำคัญคือ ครอบครัว ใช้วิธีสอนด้วยการปฏิบัติจริง อธิบายการทอด้วยการบอกเล่า มีการรวมกลุ่มกันเพื่อทอผ้าไหมเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมซึ่งกันและกัน ชุมชนบ้านประทุนมีการใช้กลยุทธ์สื่อประเภทต่าง ๆ คือ สื่อพื้นบ้าน สื่อบุคคล สื่อใหม่ สื่อมวลชน และสื่อเฉพาะกิจหรือสื่อกิจกรรม เพื่อให้กลยุทธ์การสื่อสารดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการโน้มน้าวใจและส่งผลให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม สามารถหลอมรวมคนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน และรวมกลุ่มกันเพื่ออนุรักษ์มรดกของชุมชนต่อไป

ด้านการรับรู้ ทักษะคิด ความรู้ความเข้าใจและพฤติกรรมของประชาชนชุมชนบ้านประทุนเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทอผ้าไหม พบว่า ผลจากการสื่อสารภายในชุมชนที่มีการใช้กลยุทธ์สื่อที่หลากหลายเพื่อให้เข้าถึงกลุ่มคนทุกกลุ่มภายในชุมชนนั้น ก่อเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านทัศนคติ ทั้งทัศนคติที่มีต่อผู้นำชุมชน และทัศนคติที่มีต่อภูมิปัญญาการทอผ้าไหม ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนเกิดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการถ่ายทอดและช่องทางการสื่อสารมากขึ้น อันนำไปสู่การ

เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ทำให้เกิดความร่วมมือในการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในผู้สืบทอดและผู้อนุรักษ์ ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมต่อไป

ทั้งนี้จากผลการศึกษาดังกล่าว พบว่า ชุมชนบ้านประทุนประสบความสำเร็จในด้านของการ ใช้สื่อประเภทต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน สามารถเป็นชุมชนต้นแบบในการศึกษาวิธีการ สื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับชุมชนอื่นได้ด้วยการบริหารจัดการการสื่อสารของ ชุมชนที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีสื่อบุคคล ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้านและ สมาชิกชุมชนบ้านประทุนที่มีความเข้มแข็งและยืดหยุ่นที่จะพัฒนาคน ร่วมเสริมสร้าง ความรู้ให้แก่คน ในชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนหวงแหนภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้ สืบส่งไว้และสืบสานไว้ให้แก่คนรุ่นหลัง สืบไป

งานวิจัยแนวทางการสืบทอดวัฒนธรรมและอาชีพการทอผ้าทอไทยวนของศูนย์วิสาหกิจ ชุมชนทอผ้า บ้านโนนกลุ่ม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ของ (เพ็ญดาว สภาทอง และคณะ, 2559) โดยมีความสนใจการสืบทอดภูมิปัญญาอาชีพการทอผ้าที่มีปัจจัยสำคัญคือ การมุ่งเน้นการสืบทอด ให้กับคนรุ่นหลัง เพื่อสืบทอดอาชีพการทอผ้าให้คงอยู่ให้เห็นคุณค่าสิ่งที่มี และยังเป็นการเรียนรู้เพื่อ พัฒนาตนเองรวมถึงเป็นการผลักดันให้เกิดอาชีพที่สุจริต และรักในท้องถิ่นของตนเอง เก็บข้อมูลด้วย วิธีการสัมภาษณ์ และการประชุมกลุ่มย่อย

ผลการวิจัยพบว่า วัฒนธรรมและอาชีพการทอผ้าทอไทยวนนั้นยังคงมีให้เห็นอยู่ในชุมชนบ้าน โนนกลุ่มอำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ผู้สูงอายุในชุมชนบ้านโนนกลุ่มทุกคนจะรู้ประวัติความเป็นมา ของชุมชนตนเองแต่เด็กสมัยใหม่บางคนก็ไม่มีความรู้ในทางด้านนี้เลยฉะนั้นทางศูนย์วิสาหกิจชุมชน ทอผ้าบ้านโนนกลุ่มจึงได้มีการจัดเก็บเอกสารต่าง ๆ ที่สามารถใช้เป็นความรู้ให้แก่คนรุ่นหลังเอาไว้แต่ อาจจะมีไม่ครบ คณะผู้วิจัยจึงได้หาข้อมูลเพิ่มเติมจากเอกสาร ตำรา หนังสือ บทความและ ฐานข้อมูลบนเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อมารวบรวมไว้ด้วยกันในส่วนของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ นั้นทางอำเภอได้จัดทำ Website ของทางอำเภอไว้ และมีข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของศูนย์ วิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านโนนกลุ่มแห่งนี้ด้วย และยังมีwebsite และ fan page ของศูนย์การเรียนรู้ วัฒนธรรมไทยวน บ้านยวน นครจันทิก ของอำเภอสีคิ้วไว้ให้ได้เรียนรู้

นอกจากนี้ ศูนย์วิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านโนนกลุ่ม ยังสืบทอดศิลปวัฒนธรรม และอาชีพการ ทอผ้าทอไทยวน โดยการเปิดให้บุคคลภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานที่ศูนย์การเรียนรู้ได้ ไม่ว่าจะเป็น หน่วยงานภาครัฐบาลหรือภาคเอกชน และมีการสืบทอดผ่านทางโรงเรียน มีการจัดการเรียนการสอน เกี่ยวกับการทอผ้าทอไทยวน และการบริหารงานในเชิงธุรกิจของศูนย์วิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านโนน กลุ่มนั้นได้มีการจัดตำแหน่งต่าง ๆ ให้สมาชิกแต่ละคนดูแลในส่วนนั้น ๆ และยังได้รับการสนับสนุนจาก ภาครัฐและภาคเอกชนในส่วนของงบประมาณต่าง ๆ เครื่องมือและการออกแบบของบรรจุภัณฑ์

งานวิจัยภูมิปัญญาและการสืบทอดผ้าทอไทยพวนบ้านใหม่ จังหวัดนครนายก ของ อารีวรรณ หัสดิน (2559) เนื่องจากปัญหาเรื่องการสืบทอดวัฒนธรรมด้านกลุ่มผู้ถ่ายทอดวัฒนธรรมที่กำลังจะหายไป ปัญหาด้านตัววัฒนธรรมที่จะสืบทอดไม่สมบูรณ์ ช่องทางในการสืบทอดมีจำกัด และปัญหาการขาดกลุ่มผู้สืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอไทยพวนบ้านใหม่ จังหวัดนครนายก เป็นหนึ่งในวัฒนธรรมท้องถิ่นที่กำลังประสบปัญหาดังกล่าวเช่นกัน แต่ภูมิปัญญาผ้าทอไทยพวนบ้านใหม่นี้ อาจมีจุดอ่อนเรื่องความต่อเนื่องไปบ้าง เนื่องจากภูมิปัญญาผ้าทอไทยพวนที่มีการสืบทอดกันมานั้นได้มีการหยุดชะงักไปในช่วงหนึ่ง เนื่องจากสภาพทางสังคมที่คนออกไปทำงานที่อื่น ประกอบกับการที่คนในชุมชนก็ไม่ได้มีการทอผ้าไว้ใช้เหมือนในอดีต จึงทำให้การสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอดังกล่าวมีการขาดช่วงไป ภายหลังจากจึงเริ่มมีการรื้อฟื้นการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอใหม่อีกครั้ง เก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์ โดยใช้แนวคิดการวิเคราะห์องค์ประกอบของการสื่อสาร S – M – C – R ซึ่งเป็นแบบจำลองด้านการสื่อสารที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์เรื่องการสืบทอดวัฒนธรรมจากแนวคิดทางนิเทศศาสตร์เนื่องจากเห็นว่าองค์ประกอบของการสื่อสารเป็นหัวใจสำคัญต่อการสืบทอดวัฒนธรรมที่สมบูรณ์ ซึ่งการวิเคราะห์ S – M – C – R ประกอบไปด้วย S (Sender) ผู้ถ่ายทอด M (Message) เนื้อหาของวัฒนธรรม C (Channel) ช่องทาง/พื้นที่ในการถ่ายทอด R (Receiver) ผู้สืบทอด ซึ่งจะทำให้เรามองเห็นจุดแข็งจุดอ่อน ของปัญหาด้านวัฒนธรรมเพื่อแก้ไขหรือเสริมความเข้มแข็งได้ตรงจุดมากขึ้น ซึ่งจากการศึกษาพบว่าปัญหาการสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอไทยพวนบ้านใหม่ มี 4 ด้าน

- 1) ปัญหากลุ่มผู้ถ่ายทอด มีจำนวนน้อยและยังเป็นกลุ่มผู้สูงอายุ
- 2) ปัญหาด้านเนื้อหาวัฒนธรรม การขาดความต่อเนื่องด้านการสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้า
- 3) ปัญหาช่องทางในการสืบทอด พบว่าช่องทางหลักการสืบทอดปัจจุบันมีเพียงกลุ่มทอผ้ากลุ่มสตรีหัตถกรรมผ้าทอไทยพวน
- 4) ปัญหากลุ่มผู้สืบทอด ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุ ในขณะที่เด็กและเยาวชนไม่ค่อยให้ความสนใจ

แนวทางการสืบทอดภูมิปัญญาแบ่งออกเป็น 3 แนวทาง

- 1) การสร้างกลุ่มผู้ถ่ายทอดและกลุ่มผู้สืบทอดให้มากขึ้น ทั้งกลุ่มผู้ใหญ่ และเยาวชน
- 2) การเพิ่มช่องทางในการสืบทอดผ่านหน่วยงานภาครัฐ และชุมชน ทั้งนี้ต้องมีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบและบูรณาการกับทุกภาคส่วน
- 3) การสืบทอดด้านเนื้อหาภูมิปัญญา ด้วยการบรรจุเนื้อหาภูมิปัญญาอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อป้องกันการสูญหายไปพร้อมตัวผู้ถ่ายทอด

งานวิจัยการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในการทอผ้าไหม อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ ของ อรณิชา ทศตา และคณะ (2560) ศึกษาเนื้อหาเกี่ยวกับศึกษาเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม การจัดการปัจจัยที่เป็นผลทำให้กลุ่มประสบความสำเร็จ และแนวทางการพัฒนาฝีมือของกลุ่มเกี่ยวกับเรื่องการค้าแรงงานกลุ่ม การผลิต ระบบจัดการกลุ่ม กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการผลิตผ้าไหมเพื่อพัฒนาเป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมให้เป็นมรดกของชุมชน การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ รวมถึงการศึกษาเกี่ยวกับบริษัทชุมชน เพื่ออธิบายถึงลักษณะที่เป็นส่วนส่งเสริมให้การดำเนินงานของกลุ่มวิสาหกิจประสบความสำเร็จ

โดยทำการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น (Primary Research) ซึ่งเป็นการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมเอกสารทางวิชาการ ที่เกี่ยวข้องทั้งแนวคิดทางศักยภาพ แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการศึกษาภาคสนาม (Field Research) โดยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มในประเด็นของการศึกษาจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย ทั้งในลักษณะแบบเป็นทางการและแบบไม่เป็นทางการกับผู้นำกลุ่ม ประชาชนชาวบ้าน ตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ผู้ประกอบการและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาชุมชนเกี่ยวกับเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม กระบวนการผลิตผ้าไหมเพื่อพัฒนาเป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน รวมทั้งได้ศึกษาหาศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมให้เป็นมรดกของชุมชน ผลการวิจัยพบว่า

1) เทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ มีวิธีการถ่ายทอดได้หลายทางโดยใช้เทคนิคการสาธิต การปฏิบัติจริง การบอกเล่า เพื่อให้ปฏิบัติตามโดยการทำให้ดูพร้อมทั้งการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน วิธีการเรียนรู้ส่วนใหญ่เกิดจากการลงมือทำ การลองผิด ลองถูก ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้เป็นพลวัตร จนเกิดการสั่งสมและพัฒนาความรู้การทอผ้าไหมอยู่ตลอดเวลา ซึ่งแต่ละวิธีขึ้นอยู่กับองค์ความรู้และกลุ่มเป้าหมายที่จะรับการถ่ายทอด

2) กระบวนการผลิตผ้าไหม แบ่งเป็น 6 ขั้นตอน คือ การปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม การทำเส้นใย การมัดหมี่ การย้อมหมี่ และการทอผ้าไหม ส่วนการพัฒนาผ้าไหมให้เป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน มีกระบวนการพัฒนา 5 ประการ คือ

1. การพัฒนาบุคคลด้านการเรียนรู้โดยวิธีกระบวนการกลุ่ม
2. การพัฒนาเครื่องมือที่เป็นอุปกรณ์ในการผลิต
3. การพัฒนาผลิตภัณฑ์และคุณภาพของเส้นไหม
4. การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนให้มีคุณภาพ
5. การพัฒนาการตลาดเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาพื้นบ้านในเชิงธุรกิจ

3) แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมให้เป็นมรดกของชุมชน พบว่า

1. ควรมีการสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐเพื่อส่งเสริมกลุ่มทอผ้าไหมให้มีความยั่งยืนและควรมีการสนับสนุนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง
2. การจัดหลักสูตรการทอผ้าให้กับสถาบันการศึกษาเพื่อให้สถาบันที่เกี่ยวข้อง ช่วยสืบสานและสืบทอดเพื่อบรรจุเป็นหนึ่งในหลักสูตรการเรียนการสอน
3. ควรส่งเสริมการบันทึกตลาดลายผ้าไหม เพื่อเป็นหลักฐานและถ่ายทอดภูมิปัญญาอันล้ำค่า

งานวิจัยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนไทดำในจังหวัดเลย ของ ภัทรธิรา ผลงาม (2560) ศึกษาเกี่ยวกับศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนไทดำในจังหวัดเลย เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาโดยวิธีการวิเคราะห์เอกสาร และการสัมภาษณ์ผู้รู้ ร่วมกับการสังเกตวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ผลการวิจัยพบว่า ชาวไทดำมีศักยภาพในแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ได้แก่ บ้านเรือนของชาวไทดำที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง วิถีชีวิตความเป็นอยู่ซึ่งประกอบด้วย การละเล่น ภาษาไทดำ การทอผ้าพื้นเมือง การแต่งกายของชาวไทดำ อาหาร รวมถึงประเพณีและพิธีกรรมของชาวไทดำ ซึ่งผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับนิยามการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่กล่าวว่า นักท่องเที่ยวจะสนใจวิถีชีวิต มรดกทางวัฒนธรรม ศิลปะ อุตสาหกรรม และกิจกรรมนันทนาการของท้องถิ่น นักท่องเที่ยวจะเข้าไปสัมผัสเพื่อแสวงหาประสบการณ์ด้านวัฒนธรรมจากพื้นที่ที่เข้าไปท่องเที่ยว

งานวิจัยการอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ ของ มาริสสา อินทรเกิด และคณะ (2561) ศึกษาเกี่ยวกับการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน อ.พุทไธสง จ.บุรีรัมย์ เพื่อศึกษาเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาของการทอผ้าไหม รวมถึงการอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน ด้วยวิธีการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ บนรากฐานของกระบวนการแสวงหาความรู้ความจริง ตามแนวฐานคิดแบบหลังปฏิฐานนิยม (Post - Positivism) เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม และ เข้าถึงของประสบการณ์ชีวิต (Lived Experience) ที่เกี่ยวกับองค์ความรู้ในการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญา

รวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ (Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) คือ ผู้ทอผ้าไหม จำนวน 5 คนซึ่งเป็นสมาชิกของกลุ่มทอผ้าผ่านการแนะนำของผู้ใหญ่บ้านและประธานกลุ่มทอผ้า ผู้นำ กลุ่มสตรีทอผ้าไหม จำนวน 1 คนซึ่งทำหน้าที่ประธานกลุ่มทอผ้าไหม และยังเป็นผู้ดำเนินการจัดจำหน่ายผ้าทอของกลุ่มผ่านทางช่องทางออนไลน์ และทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอีกหนึ่งตำแหน่ง รวมทั้ง ผู้ใหญ่บ้านหัวสะพาน 1 คนซึ่งเป็นผู้ริเริ่มและก่อตั้งศูนย์การเรียนรู้การทอผ้าไหมของชุมชนบ้าน หัวสะพาน ประกอบกับใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ถอดเทปจากการสัมภาษณ์ มีการตรวจสอบ

คุณภาพของข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อลดความผิดพลาดจากการตีความ โดยตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูลเชิงประจักษ์

ผลการวิจัยพบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาของการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชน บ้านหัวสะพาน ใช้หลายวิธีร่วมกันทั้งการบอกเล่า การบันทึกลงในกระดาษลายเส้นกราฟ การสาธิตและลงมือปฏิบัติ การพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน การอนุรักษ์และสืบสานของ ผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนมีความสามารถในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ มีผู้ที่มีความรู้และ ฝีมือในการทอผ้าเพื่อสืบทอดรุ่นต่อรุ่น โดยใช้เทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจากบรรพบุรุษ รุ่นสู่รุ่นจากแม่มายังลูก แม่จะสอนลูกหลานให้รู้จักการทอผ้าไว้ใช้เอง ชาวบ้านที่เป็นผู้หญิงในชุมชนนี้ทอผ้าได้ทุกครัวเรือน การถ่ายทอดความรู้ผ่านการสาธิต และการบอกเล่า รวมทั้งการลงมือปฏิบัติของคนภายในครัวเรือนในแต่ละบ้านที่มีลูกสาว แม่จะเป็นผู้สอนลูกให้ทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงตามลวดลายโบราณที่มีการสืบทอดกันมาแต่รุ่นบรรพบุรุษ หรือเป็นลวดลายที่คิดขึ้นมาเองด้วยลายประยุกต์สมัยใหม่ของคนในครัวเรือนนั้น ๆ และมีการนำมาบอกต่อกัน หรือนำความรู้และลายที่ได้คิดค้นขึ้นมาขึ้นมานำบอก เล่าถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันภายในชุมชน หรือภายในศูนย์การเรียนรู้ โดยเน้นที่การสาธิตและการจดจำลวดลาย มีการควบคุมตั้งแต่คุณภาพของเส้นไหม เพื่อเป็นการควบคุมคุณภาพที่ดีตั้งแต่ต้นน้ำ การปลูกหม่อนเพื่อนำไปเลี้ยงตัวไหมเองของคนในชุมชน โดยมีแปลงเพาะปลูกหม่อนในชุมชน เพื่อให้ไบหม่อนที่นำมาใช้เลี้ยงตัวไหมไม่มีการใช้สารเคมี เพื่อให้หนอนไหมผลิตเส้นไหมที่มีคุณภาพ และการเลือกใช้สีย้อมจากธรรมชาติ อีกทั้งมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงผ่านการเรียนการสอนในโรงเรียนบริเวณนั้น จึงนับได้ว่าเป็นการอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงเพื่อเป็นการถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังในลักษณะของปราชญ์ชาวบ้านโดยความร่วมมือของโรงเรียนและศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ปัจจุบันผ้าไหมบ้านหัวสะพานได้รับการพัฒนาภูมิปัญญา จากความตั้งใจที่จะอนุรักษ์ และฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงได้มีการรวมกลุ่มจัดตั้งสหกรณ์ฯ เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2553 โดย ศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (บุรีรัมย์) ร่วมกับสหกรณ์จังหวัดบุรีรัมย์ สหกรณ์อำเภอพุทไธสง พร้อมด้วยสมาชิกผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม บ้านหัวสะพาน ภายใต้การสนับสนุนของกรมหม่อนไหม เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับอาชีพการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การผลิตเส้นไหมของเกษตรกรในบริเวณแถบนี้ ตลอดจนถ่ายทอดปัญญาดังกล่าวต่อกลุ่มชนรุ่นหลังต่อไป

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น พบว่า การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 มีความสอดคล้องในแง่มุมมองกระบวนการสื่อสาร การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง รวมถึงกระบวนการสื่อสารเพื่อการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองให้สืบต่อเนื่องไม่ขาดช่วง และยังมีพัฒนาเทคนิคการทอผ้า

พื้นเมืองให้เป็นที่ไปตามความรู้และเทคโนโลยี อีกทั้งยังมีเป้าหมายสำคัญในการพัฒนาชุมชนอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน ด้วยความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน สร้างแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาเพื่อลูกหลาน และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทย

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาเกี่ยวกับแนวทางในการสืบทอดภูมิปัญญา และเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบการสืบสานการทอผ้าพื้นเมือง การเก็บข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์กลุ่ม และการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อมุ่งศึกษากระบวนการและรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมือง รวมถึงการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและการสัมภาษณ์กับกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้ได้ข้อมูลในการตอบปัญหาคำถามวิจัย ในการนำเสนอระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย (Methodology) นั้น ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบและขอบเขตของระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัย อันมีสาระสำคัญโดยสรุปดังต่อไปนี้

- 1) วิธีการวิจัยและกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย
- 2) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- 3) การวิเคราะห์ข้อมูล
- 4) การตรวจสอบข้อมูล
- 5) จริยธรรมในการวิจัย
- 6) บทสรุป

3.1 วิธีการวิจัยและกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย

การกำหนดระเบียบวิธีการวิจัย (Methodology) ตามการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีการวิจัยโดยการใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งประกอบด้วย การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การจัดการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) รวมถึงการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ด้วยวิธีการดังกล่าวนำมาใช้เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ ซึ่งเป็นการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ บุคคลที่ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) หรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับการถ่ายทอด

ภูมิปัญญาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 อันประกอบด้วย ประชาชน ชาวบ้าน ผู้สืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้า ผู้ใหญ่บ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 สมาชิกกลุ่มทอผ้าไทดำบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 รวมถึงกลุ่มผู้ใหญ่และกลุ่มผู้สูงวัย กลุ่มคนรุ่นใหม่ในชุมชน ทั้งนี้ เพื่อให้ทราบถึงแนวความคิดและมุมมองในแง่กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาและแนวทางการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญา ประกอบกับวิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง ด้วยวิธีการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) อันเป็นการเลือกตัวอย่างที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการพิจารณาเลือกตัวอย่างด้วยตนเองเพื่อที่จะนำข้อมูลที่ได้รับมาประมวลผลข้อมูลอันนำไปสู่ข้อค้นพบจากการวิจัยต่อไป ซึ่งประกอบด้วยรายละเอียดและวิธีการต่าง ๆ กล่าวคือ

1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยออกแบบโครงสร้างของคำถามที่สามารถนำไปใช้ในการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง หรือการสัมภาษณ์แบบชี้นำ (Guided Interview) เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง หรือเป็นการสัมภาษณ์แบบปลายเปิด ซึ่งมีความยืดหยุ่นและเปิดกว้างหรือมีการนำคำสำคัญ (Keywords) มาใช้ประกอบในการชี้นำคำสัมภาษณ์ (Creswell, 2009) เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์สามารถตอบคำถามและแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระ ซึ่งผู้ให้การสัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ ช่างทอผ้าภายในกลุ่มทอผ้าไทดำชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ประชาชนชุมชน ผู้สืบทอดการทอผ้า เนื่องจากบุคคลที่กล่าวมาเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการทอผ้า มีทักษะในการถ่ายทอดองค์ความรู้ และมีความน่าเชื่อถือได้รับการยอมรับจากชุมชน อันประกอบด้วย

- 1) คุณแป้น ซ้อนเปี้ยbung อายุ 80 ปี อาชีพ ครูภูมิปัญญา
- 2) คุณละออง ชาวนา อายุ 55 ปี อาชีพ ผู้สืบทอดการทอผ้าและประธานกลุ่มทอผ้าใหม่
- 3) คุณโสภา คุ่มคำ อายุ 48 ปี อาชีพ ประชาชนชุมชนและประธานกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองฯ

2) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นการสัมภาษณ์ที่มีผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม (Moderator) เป็นผู้กระตุ้นและจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนาอย่างอิสระ อันได้แก่ กลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ กลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุในชุมชน ซึ่งตัวแทนผู้เข้าร่วมสัมภาษณ์กลุ่มเป็นประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 และเป็นบุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าของชุมชนเป็นประจำ อันประกอบด้วย

- 1) คุณสงกรานต์ ซ้อนเต็ม อายุ 81 ปี อาชีพ ข้าราชการบำนาญและอดีตผู้ใหญ่บ้าน
- 2) คุณพิน คุ่มคำ อายุ 65 ปี อาชีพ เกษตรกรและช่างทอผ้า
- 3) คุณเข้มพร อ้อยนอ อายุ 59 ปี อาชีพ เกษตรกรและช่างทอผ้า
- 4) คุณแสง ชาวนา อายุ 56 ปี อาชีพ เกษตรกรและผู้ใหญ่บ้าน

- 5) คุณปณิสสา วุฒิมาลัย อายุ 38 ปี อาชีพ เกษตรกรและช่างทอผ้า
- 6) คุณวารุณี คุ่มคำ อายุ 26 ปี อาชีพ พนักงานเอกชน
- 7) คุณวิภา คุ่มคำ อายุ 23 ปี อาชีพ นักศึกษาและช่างทอผ้า
- 8) คุณปณิตา ชาวนา อายุ 16 ปี อาชีพ นักเรียน

3) การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) เป็นการสังเกตการณ์ที่ผู้วิจัยอยู่ในวงนอกโดยไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ทำอยู่ กล่าวคือ ผู้วิจัยเป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเท่านั้น

การนำมาซึ่งข้อมูลทุติยภูมิด้วยวิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) นั้น ผู้วิจัยได้ดำเนินการทบทวนแนวความคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับโดยเริ่มต้นจากการศึกษาข้อความคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา แนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าในรูปแบบต่าง ๆ รวมถึงแนวทางการบริหารจัดการสื่อวัตถุพื้นบ้าน และแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ตลอดจนได้ดำเนินการศึกษาจากเอกสารทางวิชาการ ผลงานวิจัยและบทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมือง เอกสารทางวิชาการประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ รวมถึงข้อมูลทางวิชาการที่ได้จากการสืบค้นทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์หรือทางเว็บไซต์ต่าง ๆ เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ตีความร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์กลุ่ม

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการกระบวนการในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากทางสถาบันอุดมศึกษาทั้งภาครัฐและเอกชน รวมทั้ง แหล่งข้อมูลจากส่วนราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะแหล่งข้อมูลทางเว็บไซต์ที่ปรากฏบนอินเทอร์เน็ต เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลในระดับทุติยภูมิ (Secondary Data) ประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการ รวมถึงรายงานการศึกษาวิจัยและผลงานวิจัยประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดภูมิปัญญา เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการออกแบบหรือสร้างแบบสัมภาษณ์เชิงลึกรวมทั้งเพื่อนำมาใช้เป็นส่วนประกอบในกระบวนการวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูลในการวิจัย

สำหรับแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และการสัมภาษณ์เชิงลึก(In-depth Interview) นั้น ทางผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางสำคัญในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการขอความร่วมมือจากชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่12 หรือบุคคลที่เป็นตัวแทนของกลุ่มตัวอย่างสำหรับการวิจัยครั้งนี้ เพื่อขอสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

ไม่ว่าจะเป็นประชากรในชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ช่างทอผ้า ปรากฏชาวบ้าน ตลอดจนบุคคลที่มีส่วนสำคัญในการมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดภูมิปัญญาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมือง ในกระบวนการสัมภาษณ์เชิงลึกนั้น ผู้วิจัยได้ดำเนินการกระบวนการบันทึกข้อมูล โดยวิธีการจดบันทึกข้อมูลและการบันทึกเสียงของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหรือผู้ให้สัมภาษณ์ โดยการขออนุญาตจากผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหรือผู้ให้สัมภาษณ์ก่อนทำการบันทึกเสียงหากได้รับอนุญาต เพื่อนำมาใช้ในการตรวจสอบความถูกต้องย้อนกลับในภายหลัง ซึ่งสามารถจำแนกได้ ดังนี้

1) การจดบันทึกภาคสนาม (Fieldnotes) ใช้เป็นเครื่องมือสำหรับช่วยในการเก็บและสรุปข้อมูลให้แก่ผู้วิจัยโดยมีลักษณะบรรยายว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างไร กับใครและทำไม มีการระบุวันเวลาและสถานที่กำกับไว้เพื่อป้องกันการสับสน โดยการการจดบันทึกย่อขณะลงพื้นที่ จากนั้นจึงกลับมาเขียนสรุปข้อมูลจากการลงพื้นที่อีกครั้ง ซึ่งการเขียนสรุปข้อมูลจากการลงพื้นที่นั้นไม่ควรทิ้งระยะเวลาไว้นานเกินไปเพราะอาจทำให้ผู้จดบันทึกลืมข้อมูลที่บันทึกไว้ และอาจใช้การบันทึกข้อมูลร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์

2) แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) เป็นการออกแบบคำถามในประเด็นต่าง ๆ ที่ผู้สัมภาษณ์สนใจ ซึ่งมีความสอดคล้องกับปัญหาคำวิจัย รวมถึงวัตถุประสงค์งานวิจัยเพื่อให้ได้คำตอบที่ครอบคลุมและตรงประเด็น

3) เครื่องบันทึกเสียง (Voice Recorder) ใช้บันทึกเสียงระหว่างการสนทนาของการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ละเอียดและครบถ้วนจากการสัมภาษณ์ เนื่องจากผู้สัมภาษณ์สามารถถอดเนื้อความจากเครื่องบันทึกเสียงเพื่อรวบรวมข้อมูลและตรวจสอบรายละเอียดของการสัมภาษณ์อีกครั้ง และยังเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลกับการจดบันทึกภาคสนาม

ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการลงภาคสนามอีกแนวทางหนึ่งนั้น ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ที่มีลักษณะเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสัมภาษณ์แบบกลุ่ม (Focus Group) มีการออกแบบโครงสร้างของคำถามที่สามารถนำไปใช้ในการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง หรือ การสัมภาษณ์แบบชี้แนะ (Guided Interview) ซึ่งเป็นแบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดโครงสร้างของคำถามที่มีความชัดเจนตายตัว (Unstructured or Unstandardized Interview) โดยเป็นแต่เพียงการกำหนดแนวคำถามแบบเปิดกว้าง หรือเป็นการใช้แบบสัมภาษณ์ปลายเปิด ซึ่งมีผลทำให้คำถามมีความยืดหยุ่นและเปิดกว้าง และมีการนำคำสำคัญ (Keywords) มาใช้ประกอบในการชี้แนะในกระบวนการสัมภาษณ์ โดยที่ลักษณะของข้อคำถามเช่นว่านี้ สามารถที่จะปรับเปลี่ยนถ้อยคำหรือให้มีความสอดคล้องกับผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหรือผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนตามสถานการณ์ที่มีการขับเคลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลา

เทคนิคของการสัมภาษณ์เชิงลึกนั้น เป็นเทคนิคมีความเหมาะสมในการนำมาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ส่วนบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่เป็นผู้ที่มีความรู้และความชำนาญหรือมีความ

เชี่ยวชาญในเรื่องที่กำลังดำเนินการวิจัย โดยวิธีการวิจัยในลักษณะเช่นนี้ จะเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีความรู้และความชำนาญหรือมีความผู้เชี่ยวชาญ สามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างหลากหลายในทุกแง่มุม โดยผู้วิจัยหรือผู้สัมภาษณ์สามารถที่จะดำเนินการสัมภาษณ์ และสามารถที่จะสอบถาม ติดตามและซักไซ้ไล่เรียงข้อมูลข้อเท็จจริงหรือรายละเอียดปลีกย่อยที่สำคัญและมีความน่าสนใจในแต่ละประเด็นของคำตอบ จากผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหรือผู้ให้สัมภาษณ์ อันทำให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหลากหลายในมิติต่าง ๆ และข้อเท็จจริงในทางปฏิบัติ โดยแบบสัมภาษณ์ประชากรในชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 เป็นคำถามเพื่อหาคำตอบให้สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยแบ่งเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

แนวคำถามกลุ่มสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview)

- 1) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้ามีวิธีการอย่างไร
- 2) กลุ่มผลิตผ้าทอพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาด มีบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าหรือวัฒนธรรมชุมชนอื่น ๆ ให้แก่คนในชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- 3) หน่วยงานภายนอกเข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า และการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้า หรือไม่ อย่างไร
- 4) ปลูกฝังให้เยาวชนในชุมชนเกิดความผูกพันกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง อย่างไร
- 5) มีแนวทางในการฟื้นฟูองค์ความรู้ที่หายไปหรือไม่ อย่างไร

แนวคำถามการสัมภาษณ์แบบกลุ่ม (กลุ่มผู้ใหญ่ กลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มคนรุ่นใหม่ในชุมชน)

- 1) ในอดีตชุมชนมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าหรือไม่ มีวิธีการในการถ่ายทอดอย่างไร
- 2) คนในชุมชนมีวิธีการอย่างไรในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชนไปยังกลุ่มเด็กและเยาวชน
- 3) คนในชุมชนใช้ช่องทางใดบ้างในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า
- 4) ชุมชนมีการประยุกต์เทคโนโลยีการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าให้กับประชาชนในชุมชนบ้างหรือไม่ อย่างไร
- 5) คนภายในชุมชนมีวิธีการติดต่อสื่อสารกันแบบใด ผ่านช่องทางใด และได้ผลเป็นอย่างไร
- 6) มีการติดต่อสื่อสารกับคนภายนอกชุมชนแบบใด ผ่านช่องทางใด และได้ผลเป็นอย่างไร

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารต่าง ๆ การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์ จากนั้นจึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อตีความหมาย โดยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพแบบสร้างข้อสรุป ได้แก่ การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) หมายถึงการหาความจริงจากข้อเท็จจริง (Fact) ส่วนย่อยหลาย ๆ ส่วน ซึ่งเป็นการตีความสร้างข้อสรุปจากการจัดบันทึก การสังเกตและการสัมภาษณ์ของ ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่พบเห็น โดยใช้การบรรยายแบบพรรณนา

3.4 การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลโดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ซึ่งเป็นการตรวจสอบข้อมูลว่ามีความถูกต้องตรงกัน ซึ่งใช้การตรวจสอบสามเส้า 2 วิธี ดังต่อไปนี้

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลทางด้านบุคคล เวลา สถานที่จากการสัมภาษณ์เชิงลึกทั้งผู้นำชุมชนกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญและคนในชุมชน หากผู้วิจัยมีการเก็บข้อมูลซึ่งมีความแตกต่างกัน ข้อมูลที่ได้จะ เหมือนเดิมหรือเปลี่ยนไป

2) การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) การใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลายโดยใช้เครื่องมือที่แตกต่างกัน หรือใช้เครื่องมือที่ผสมผสานใน การเก็บข้อมูลประเด็นเดียวกัน ซึ่งผู้วิจัยจะใช้การสังเกตการณ์เชิงลึกและการใช้ แบบสอบถามเชิงสำรวจควบคู่ไปกับการวิจัยเอกสาร

3.5 จริยธรรมในการวิจัย

จริยธรรมในการวิจัย (Research Ethics) หมายถึง หลักเกณฑ์ที่ควรประพฤติปฏิบัติของนักวิจัยเพื่อให้การดำเนินงานวิจัยอยู่บนพื้นฐานของจริยธรรมและหลักวิชาการที่เหมาะสม (สินธวะคามดิษฐ์, 2550, น. 262)

Markham (2008, pp. 144-145) ได้ระบุประมวลจริยธรรมในการวิจัย ประกอบด้วย

1) ความยินยอมในการให้ข้อมูล (Informed Consent) เป็นความเป็นอิสระและสิทธิของผู้ให้ข้อมูลในการเปิดเผยข้อมูล หรือมีข้อตกลงในการเปิดเผยข้อมูลกับนักวิจัย

2) การหลอกลวง (Deception) การหลอกลวงจะเกี่ยวข้องกับความยินยอมในการให้ข้อมูล เนื่องจากการหลอกลวงจะทำให้ผู้ให้ข้อมูลเข้าใจผิด และเป็นความผิดต่อจริยธรรมและจรรยาบรรณของนักวิจัย

3) ความเป็นส่วนตัวและการรักษาความลับ (Privacy and Confidentiality) การรักษาความลับเป็นการป้องกันสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ที่อาจจะเกิดขึ้นกับผู้ให้ข้อมูลในขั้นต้น ส่วนความเป็นส่วนตัว คือ การไม่ระบุตัวตนของผู้ให้ข้อมูล เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งต่อองค์กรของคณวงในที่ให้ข้อมูลแก่นักวิจัย

4) ความเที่ยงตรง (Accuracy) เนื่องจากข้อมูลที่ได้จากการวิจัยต้องมีความเที่ยงตรง ดังนั้นนักวิจัยจำเป็นต้องจัดข้อมูลที่ประดิษฐ์ขึ้น ข้อมูลที่หลอกลวง ข้อมูลที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ และข้อมูลที่ได้มาอย่างไร้จรรยาบรรณ

Creswell (2009, pp. 88-92) ได้สรุปประเด็นจริยธรรมในการวิจัย ประกอบด้วย

1) ประเด็นทางจริยธรรมในการตั้งปัญหาการวิจัย (Ethical Issues in the Research Problem) เป็นการให้ความสำคัญกับปัญหาและผลประโยชน์ส่วนบุคคลของนักวิจัยเอง

2) ประเด็นทางจริยธรรมในการตั้งคำถามและเป้าหมายการวิจัย (Ethical Issues in The Purpose and Questions) เป็นการตั้งคำถามและเป้าหมายการวิจัยโดยคำนึงถึงผู้สนับสนุนเจ้าของทุนวิจัย หรือตัวนักวิจัยเองที่ทำให้ผู้ให้ข้อมูลเข้าใจถึงเป้าหมายการวิจัยผิดไป

3) ประเด็นทางจริยธรรมในการเก็บรวบรวมข้อมูล (Ethical Issues in Data Collection) เป็นความยินยอมในการให้ข้อมูลของผู้ให้ข้อมูล สิทธิของผู้ให้ข้อมูล ผลประโยชน์ของผู้ให้ข้อมูล การรักษาความลับ ข้อตกลงกับผู้ให้ข้อมูล ความเสี่ยงของผู้ให้ข้อมูล

4) ประเด็นทางจริยธรรมในการวิเคราะห์และตีความข้อมูล (Ethical Issues in Data Analysis and Interpretation) เป็นการปกป้องตัวตน บทบาทของบุคคลในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ความรู้สึกเป็นเจ้าของข้อมูลของนักวิจัย ความเที่ยงตรงของข้อมูล

5) ประเด็นทางจริยธรรมในการเขียนและเผยแพร่งานวิจัย (Ethical Issues in Writing and Dissemination the Research) เป็นลักษณะของภาษาที่ใช้ในการเขียนที่สื่อถึงอคติ การเหยียดเพศ เชื้อชาติ ศาสนา การใช้ข้อมูลที่หลอกลวงในการเขียน ผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูล การสร้างร่องรอยในการตรวจสอบ การลอกเลียนวรรณกรรม และการสร้างความน่าเชื่อถือในการวิจัยด้วยการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญ

3.5.1 การปกป้องความเป็นส่วนตัวและการรักษาความลับ

เบญญา ยอดดาเนิน-แอ็ดติง (2553, น. 290-301) ได้กล่าวถึงการปกป้องความเป็นส่วนตัว และการรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูลว่าเรื่องเหล่านี้ (โดยเฉพาะงานวิจัยเชิงคุณภาพ) ถือว่าเป็นเรื่อง

สำคัญอย่างยิ่งที่ผู้วิจัยต้องตระหนักและระมัดระวังเป็นพิเศษ เพราะเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลที่จะได้รับการปกป้อง ซึ่งการปกป้องความเป็นส่วนตัวและการรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูลมีแนวทางดังนี้

1) การออกแบบการวิจัยที่เหมาะสม สอดคล้องกับโจทย์ และผู้เข้าร่วมวิจัยจะช่วยปกป้องความเป็นส่วนตัวและการรั่วไหลของข้อมูลได้ เช่น การตั้งคำถาม ประเด็นที่จะซักถาม และการระมัดระวังเวลาสัมภาษณ์ เป็นต้น

2) กระบวนการขอความยินยอมเป็นกลไกสำคัญประการหนึ่งที่จะช่วยปกป้องความเป็นส่วนตัวและเป็นหลักประกันการเก็บรักษาข้อมูลเป็นความลับ การขอความยินยอมเป็นช่องทางที่จะช่วยให้ผู้ที่จะให้ข้อมูลสามารถประเมินและชั่งน้ำหนักระหว่างความเสี่ยงและประโยชน์ที่พึงได้ก่อนการตัดสินใจเซ็นหนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมวิจัย

3) หากเป็นการเก็บข้อมูลจากกลุ่มคนที่หลากหลายและเก็บเพียงครั้งเดียว (Cross-Sectional Survey) การใช้วิธีแบบนิรนามก็ย่อมทำได้ (การไม่ระบุชื่อและตัวบ่งชี้บุคคล) โดยในแบบสำรวจไม่จำเป็นต้องมีชื่อหรือข้อมูลบ่งชี้บุคคลอื่นและควรใช้สถิติวิเคราะห์ที่เป็นภาพรวม ไม่ใช่ข้อมูลรายบุคคล ซึ่งจะช่วยลดความเสี่ยงต่อการรั่วไหลของข้อมูลได้

4) หากเป็นการเก็บข้อมูลในกลุ่มคนเดียวกันตั้งแต่สองครั้งขึ้นไป (Longitudinal Survey) การใช้วิธีแบบนิรนามอาจไม่เหมาะสม เพราะผู้วิจัยต้องเชื่อมต่อข้อมูลของกลุ่มคนในรอบแรกเข้ากับรอบสองหรือรอบที่สาม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องหาวิธีการกำหนดรหัสและบ่งชี้บุคคลที่ผู้วิจัยและทีมงานเท่านั้นที่จะเข้าถึงได้ โดยผู้อื่นหากจะนำข้อมูลไปใช้ก็ใช้ได้แต่จะไม่สามารถระบุหรือเชื่อมโยงถึงผู้ให้ข้อมูลได้

3.6 บทสรุป

งานวิจัยเรื่อง การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย นั้นมีวัตถุประสงค์ เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 และเพื่อให้ทราบถึงแนวทางในการพัฒนาการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12

การนำเสนอข้อมูลใช้ข้อมูลจากการศึกษาประกอบกับการวิเคราะห์ตีความตาม แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษางานวิจัยครั้งนี้ด้วยการเขียนเล่าเรื่องหรือการบรรยาย (Narrative) ด้วยวิธีการอธิบายเชิงวิเคราะห์ (Analytic Descriptive) ในการนำเสนอข้อสรุป เบื้องต้นเพื่อตอบปัญหาวินิจฉัยของการศึกษา โดยแบ่งออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- 1) บริบทของชุมชน ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่12
- 2) กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่12
- 3) กระบวนการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่12

บทที่ 4

บริบทชุมชน

งานวิจัยเรื่อง “การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย” เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ครุภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน ผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม รวมถึงการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง นำมาซึ่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบริบทของชุมชนไทดำบ้านนาป่าหนาดซึ่งเป็นชุมชนไทดำเพียงชุมชนเดียวในจังหวัดเลย โดยสามารถจำแนกได้ดังนี้

4.1 ประวัติชุมชนไทดำบ้านนาป่าหนาดและสภาพทางภูมิศาสตร์

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกปราชญ์ชุมชนได้กล่าวถึงความเป็นมาของชุมชนว่า ประวัติศาสตร์อันยาวนานของชาวไทดำอันมีขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม ภาษาพูด ภาษาเขียนที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง มีชีวิตความเป็นอยู่แบบเรียบง่ายและจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่รักความสงบ ชาวไทดำอาศัยอยู่ทั่วไปตั้งแต่มณฑลทลกวาสี ยูนาน ตังเกี๋ย มีมากในแคว้นสิบสองจุไทย โดยเฉพาะแถบเมืองแถงจะมีไทดำอยู่หนาแน่น ชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดอพยพมาจากแคว้นสิบสองจุไทย ประเทศเวียดนาม เรียกตนเองว่า “คนไต” ส่วนชาวจีนนิยมเรียกว่า “ไทดำ” เนื่องจากอาศัยอยู่ในบริเวณต้นแม่น้ำดำ มีเมืองแถง (ปัจจุบันคือเมืองเตียนเปียนฟู) เป็นเมืองหลวงไทดำ ซึ่งการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติม พบรายละเอียดว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าให้พระยาภูธราภัยหรือพระยาขมภู เป็นแม่ทัพคุมกองทัพไปปราบฮ่อและได้อพยพชาวไทดำจากเมืองแถงและเมืองพวนในแคว้นสิบสองจุไทย ซึ่งได้เดินทางข้ามแม่น้ำโขงมายังฝั่งไทยมาถึงปากแม่น้ำลำลาย ทำแพล่องแม่น้ำลำลายลงมาในปี พ.ศ.2425 ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2430 ได้อพยพเข้าไปในประเทศลาวอีกและอพยพกลับมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านนาป่าหนาดเมื่อปี พ.ศ.2460 จนถึงปัจจุบัน

บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย อยู่ห่างจากอำเภอเชียงคาน 17 กิโลเมตร และห่างจากจังหวัดเลย 41 กิโลเมตร ที่ตั้งหมู่บ้านอยู่บนที่สูงซึ่งเรียกตามภาษาท้องถิ่นทั่วไปว่าโคก ชาวบ้านนาป่าหนาดและหมู่บ้านใกล้เคียงจะเรียกหมู่บ้านนี้ว่า บ้านโคก หรือ บ้านโคกโขงดำ

การตั้งบ้านเรือนของบ้านนาป่าหนาดจะตั้งยาวตามถนนสายนาบอน-สงเป็ยซึ่งเป็นถนนที่ตัดผ่านภายในหมู่บ้าน ปัจจุบันบ้านนาป่าหนาดแบ่งการปกครองออกเป็นสองหมู่บ้าน คือ หมู่ 4 และ หมู่ 12 โดยมีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ บ้านวังอาบช้าง

ทิศใต้ ติดกับ บ้านหินตั้ง

ทิศตะวันออก ติดกับ บ้านตาต้อ

ทิศตะวันตก ติดกับ บ้านนาเบน

ภาพที่ 4.1 เส้นทางการย้ายถิ่นฐานของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาด
แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเล่าว่า ประมาณปี พ.ศ.2460 ชาวบ้านได้อพยพบ้านเรือนมาอยู่ที่นี้ ซึ่งเมื่อก่อนที่บริเวณนี้เป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ตอนแรกเรียกว่าบ้านนาป่าดิว ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นชื่อใหม่ว่า บ้านนาป่าหนาด เพราะบริเวณนี้มีต้นหนาดมากมาย เดิมนั้นชาวบ้านป่าหนาดอพยพมาจากทางภาคกลาง แถบจังหวัดเพชรบุรี สุพรรณบุรี นครปฐม สมุทรสงคราม สมุทรสาคร เข้าสู่กรุงเทพฯ แล้วขึ้นไปทางภาคเหนือ โดยผ่านนครสวรรค์ พิษณุโลก พิจิตร อีกทั้งเข้าไปอยู่ที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่บ้านห้วยปูน อำเภอหล่มสัก นานถึง 20 ปี ต่อมาเกิดโรคทำทำให้เกิดการ

ล้มตายเป็นจำนวนมากจึงได้อพยพครอบครัวจำนวน 12 ครอบครัวมาอยู่ที่บ้านนาป่าหนาดจังหวัดเลย ก่อนที่จะขยายเป็น 2 หมู่บ้านในปัจจุบัน ซึ่งจากการสำรวจประชากรของเทศบาลตำบลเขาแก้ว พบว่า

หมู่ 4 มีจำนวน 161 ครัวเรือน จำนวนประชากร 538 คน

หมู่ 12 มีจำนวน 137 ครัวเรือน จำนวนประชากร 504 คน

ผู้นำชุมชนเล่าถึงความหลากหลายของประชากรชุมชนบ้านนาป่าหนาดซึ่งประกอบไปด้วยชาวไทดำและชาวเลยที่นับถือศาสนาต่างกัน ทั้งนับถือตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวไทดำ ศาสนาคริสต์ นิกายโปรเตสแตนต์ (คริสต์เตียน) และศาสนาพุทธ ซึ่งอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข

ปราชญ์ชุมชนได้เล่าเพิ่มเติมถึงความเชื่อดั้งเดิมของชาวไทดำที่กล่าวถึงชีวิตหลังความตายเป็นการกลับไปอยู่เมืองฟ้ากับเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นผู้สร้างทุกอย่างของชาวไทดำ ดำเนินมนุษย์คู่แรก ดำเนินน้ำท่วมโลก มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายด้วยการฝัง ซึ่งมีความตรงกันกับพระคัมภีร์ศาสนาคริสต์ นิกายโปรเตสแตนต์ (คริสต์เตียน) ส่วนพุทธศาสนิกชนในชุมชนมาจากการแต่งงานเข้ามาชุมชนไทดำมาเป็นเขย-สะใภ้ของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาด และเกิดการผสมผสานความเชื่อทางศาสนาซึ่งเป็นที่ยอมรับจากชาวไทดำภายในชุมชนเป็นอย่างดี

4.2 บ้านของชาวไทดำ

ภาพที่ 4.2 บ้านชาวไทดำ

แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

ในการสัมภาษณ์เชิงลึกกับปราชญ์ชุมชนซึ่งอธิบายเกี่ยวกับภาษาไทดำว่าชุมชนบ้านนาป่าหนาดเป็นชาวไทดำเพียงหมู่บ้านเดียวในจังหวัดเลยที่ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีมาจนถึงปัจจุบัน สื่อสารกันด้วยภาษาไทดำและภาษาเลยอันเป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่น ซึ่งภาษาไทดำมีเฉพาะเสียงสูงและเสียงต่ำ ไม่มีสระและวรรณยุกต์ มีตัวอักษรไทดำที่ยังอนุรักษ์เก็บบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ปราชญ์ชุมชนซึ่งเป็นครูสอนภาษาไทดำและเป็นกรรมการสมาคมภาษาไทดำในประเทศไทย กล่าวถึงคราวสมเด็จพระกนิษฐาธิราช เจ้ากรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สตรีพระราชดำเนิรเยี่ยมราษฎรในชุมชนบ้านนาป่าหนาด ทรงอยากให้คนในชุมชนสามารถอ่าน-เขียน ภาษาไทดำได้ จึงได้มีการเรียนการสอนภาษาไทดำมากขึ้น ซึ่งในปัจจุบันชาวไทดำในหมู่บ้านสามารถพูดภาษาไทดำได้ แต่อ่านไม่ได้และเด็กรุ่นใหม่ไทดำในชุมชนมีส่วนน้อยที่สามารถอ่านเขียนภาษาไทดำได้ และปัจจุบันทางศูนย์การเรียนรู้ชุมชนไม่ได้สอนภาษาไทดำแล้วเนื่องจากภาครัฐไม่สนับสนุน นอกจากนี้ ชาวไทดำยังมีตระกูลที่เรียกว่า “สิง” เช่นเดียวกับ “แซ่” ในภาษาจีน ซึ่งมีมาตั้งแต่บรรพบุรุษก่อนที่ประเทศไทยจะมีนามสกุล

4.4 การแต่งกายของชาวไทดำ

ในการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตเครื่องแต่งกายของชาวไทดำ พบว่า ชายชาวไทดำจะสวมกางเกงขาวขาแคบสีดำ กางเกงหัวโหล่งขาวสีดำนุ่งใช้เหน็บ กางเกงหัวโหล่งขาสั้นสีดำหัวมีสายรัด สวมเสื้อผ้าฝ้ายสีดำ เสื้อแขนสั้น เสื้อแขนยาวเลยเข้ากระดุมกระดองเงิน เสื้อคอจีนแขนยาวทั้งตัวสั้นและตัวยาว

ปราชญ์ชุมชนได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับ “เสื้อฮี” ของชาวไทดำซึ่งถือว่าเป็นของสูง เป็นเสื้อศักดิ์สิทธิ์ ตัดเย็บด้วยมือเป็นผ้าฝ้ายทอมือ ตัวเสื้อยาวถึงเข่า มีแถบสีแดง เหลือง เขียว เป็นหลัก ใช้สวมใส่ในงานพิธีกรรมที่สำคัญเท่านั้น เสื้อฮีทั้งหญิงและชายจะสวมใส่ได้ 2 ด้าน ถ้าเป็นงานมงคลจะสวมใส่ด้านที่ไม่มีลวดลายออกข้างนอก ถ้าเป็นงานที่ไม่เป็นมงคล เช่น งานเกี่ยวกับการตายจะสวมใส่เอาด้านที่ลายสวยงามออกมาข้างนอก

ส่วนเครื่องแต่งกายของหญิงชาวไทดำนั้นนอกจากจะมีเสื้อฮีประจำตัวเหมือนผู้ชาย ยังนิยมสวมใส่เสื้อก้อม เป็นเสื้อสีดำแขนสั้นคอจีน ผ่าหน้าอกกระดุมเป็นจำนวนคี่ เช่น 11 เม็ด 9 เม็ด 5 เม็ดที่ใส่เป็นจำนวนคี่เนื่องจากมีความเชื่อว่าใส่กระดุมคี่จะทำให้ขวัญอยู่ ถ้าใส่กระดุมคู่จะขวัญหนีไม่อยู่กับตัวซึ่งมักจะเจ็บป่วย สำหรับชื่อนั้นนิยมใส่อย่างหลากหลาย เช่น ชิ่นดำ ชิ่นหมี่มีหัวมีตีน ชิ่นนางหาญ เป็นต้น ซึ่งชิ่นนางหาญมีลวดลายที่ชาวไทดำถือว่าสวยงามและมีความสำคัญมากที่สุด

ภาพที่ 4.4 การแต่งกายของสตรีชาวไทดำ
แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

4.5 อาหารของชาวไทดำ

ปราชญ์ชุมชนได้เล่าถึงอาหารท้องถิ่นไทดำ ว่า ชุมชนชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ทำการเกษตรด้วยวิธีอแกนนิคปราศจากสารเคมี ซึ่งชาวไทดำไม่ค่อยนิยมรับประทานเนื้อสัตว์ อาหารจึงมักประกอบไปด้วยผักและน้ำพริก อาหารชาวไทดำส่วนใหญ่ไม่มีรสเปรี้ยว จะมีรสชาติเค็ม ๆ เผ็ด ๆ เช่น แจ่วอด จูบผัก เป็นต้น โดยนิยมการจัดอาหารรับประทานเป็นสำรับ อันประกอบไปด้วย ข้าวเหนียว ผัก น้ำพริกและปลา ดังที่ปราชญ์ชุมชนกล่าวถึงวิธีการกินอยู่ของชาวไทดำว่า “กินข้าวเป็นหลัก กินผักเป็นยา กินปลาเป็นอาหาร”

4.6 ประเพณีและพิธีที่สำคัญของชาวไทดำ

ในการสัมภาษณ์เชิงลึกกับครุภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน ร่วมกับการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเพณีท้องถิ่นที่ปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนานและมีความสำคัญกับชุมชนไทดำบ้านนาป่าหนาด มีความหลากหลายในหลายโอกาส ซึ่งสามารถยกตัวอย่างได้ดังนี้

4.6.1 ประเพณีการเลือกคู่ครองและการแต่งงาน

ครุภูมิปัญญาเล่าถึงในอดีตบ้านใดที่มีลูกสาว เมื่อเข้าสู่วัยสาวแม่จะให้หัตถ์ปั่นฝ้ายบนบ้านหรือลานช่วง หนุ่มสาวจะนัดกันไปอื่นก่อน (เล่นโยนลูกช่วง) ที่ทุ่งนาใกล้หมู่บ้าน โดยโยนมะก๊อน(ลูกช่วง) เล่นกันเป็นคู่ ขณะที่เล่นกันก็จะขับหรือพูดคุยกันไปด้วย อาจจะเปลี่ยนคู่เล่นบ้าง เพื่อความสนุกสนาน และดูกริยามารยาท ดูจิตใจกันของฝ่ายตรงข้ามว่าใครเหมาะที่จะเป็นคู่ครองของตน

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องพบรายละเอียดที่ลึกลง ว่า ในบางที่ถ้าผู้ชายต้องการจะพบและพูดคุยกับหญิงสาวกันตอนกลางคืนก็จะใช้วิธีเอาไม้ไปแห่หรือกระทั่งฟันไต้ถุนบ้านในเวลากลางคืนและต้องแห่ตรงที่หญิงสาวนอน ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่รู้จักกันในหมู่หนุ่มสาวเพื่อเป็นการส่งสัญญาณว่าชายหนุ่มต้องการที่จะพูดคุยกับหญิงสาว ถ้าแห่ผิดไปโดนพ่อแม่ของหญิงสาว พ่อแม่ก็จะกระแอมเพื่อบอกให้รู้ว่าตรงนี้ไม่ใช่ และถ้าหากหญิงสาวยินดีที่จะพูดคุยด้วยก็จะลุกออกมาพูดคุยที่ชานบ้าน บางครั้งก็จะปั่นฝ้ายไปด้วยระหว่างพูดคุย

ภาพที่ 4.5 การเล่นโยนมะก๊อน

แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563

ปราชญ์ชุมชนกล่าวเพิ่มเติมว่าในปัจจุบันหนุ่มสาวพบกันในงานบุญประจำปี ตลาดนัด การพูดคุยผ่านทางโทรศัพท์ เมื่อหนุ่มสาวรักกันก็จะไปบอกกล่าวพ่อแม่ของตนก่อนเสมอเพื่อทำการ

แต่งงานต่อไปขั้นตอนการขอแต่งงานมี 2 ขั้นตอน คือ ขั้นสู่ขอและขั้นแต่งงาน ฝ่ายชายไม่ต้องนอนกวี้น ซึ่งนิยมแต่งงานกับไทดำด้วยกันเท่านั้น

4.6.2 ประเพณีวัยหนุ่ม

ในการสัมภาษณ์เชิงลึกครุภูมิปัญญาเล่าถึงการอบรมลูกชายภายในครอบครัว ผู้เป็นพ่อจะสอนลูกชายให้รู้จักการทำไร่ไถนา จักสาน เช่น กระจับปี่ ข้อง ไซ และภาชนะต่าง ๆ ส่วนแม่ก็จะสอนลูกสาวให้รู้จักงานบ้านการเรือน ปั่นฝ้าย เลี้ยงไหม สานไหม ทอผ้า และการประดิษฐ์ลวดลายต่าง ๆ บนผืนผ้า เมื่อเข้าสู่การเลือกคู่ครองของวัยหนุ่มสาว หญิงสาวจะชวนเพื่อนไปลงช่วงปั่นฝ้ายกันเป็นกลุ่มในยามค่ำคืนของฤดูหนาว ส่วนชายหนุ่มก็จะชวนกันไปเยี่ยมสาวปั่นฝ้ายโดยเป่าปี่แล้วขับไทดำวนเวียนไปตามช่วงต่าง ๆ มีการขับตอบโต้กันไปมาระหว่างชายหนุ่มหญิงสาวจนดึกแล้วจึงกลับขึ้นเรือนโดยมีชายหนุ่มที่ซอพบอกันตามไปส่ง

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่า เมื่อเกิดความรักระหว่างกัน ฝ่ายชายจะเล่าให้พ่อแม่ของตนรับรู้ว่าตนอยากได้หญิงสาวมาเป็นภรรยา พ่อแม่ฝ่ายชายก็จะไปหารือกับลุงป้าหน้าอาที่นับถือ แล้วแต่ง “พ่อใช้” ไปถามผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง 2-3 ครั้ง โดยปกติการถามครั้งแรกและครั้งที่สองพ่อแม่ฝ่ายหญิงอาจจะยังไม่ตอบตกลงหรือบอกปัดก็ได้ ดังนั้นจึงไปถามอีกเป็นครั้งที่สามเรียกว่า “ถามขาด” เมื่อพ่อแม่ฝ่ายหญิงตอบรับก็เป็นอันว่าตกลงให้แต่งงานกันได้ จากนั้นก็เตรียมพิธีกินตองน้อยเป็นพิธีสู่ขอ เรียกว่า “ไปส่อง” ฝ่ายชายจะจัดเตรียมพาข้าวหรือขันหมากไปสู่ขอ จัดใส่สำหรับมอบให้แม่แก่ฝ่ายเจ้าสาว แล้วมอบตัวเป็นเชยกวี้นในวันนั้น เพื่อเตรียมพิธีกินตองใหญ่(แต่งงาน)ต่อไป เชยกวี้นจะอาศัยอยู่ในบ้านเจ้าสาวเพื่อเตรียมตัวเข้าสู่พิธีกินตอง อาจใช้เวลา 2 เดือน ถึง 1 ปี บางรายอาจจะใช้เวลา 3-4 ปี และยังมีพิธีอยู่กินฉันท์สามีภรรยา เพราะผัดผัเรือ่น และจะต้องนอนอยู่ทางกวี้น (ปลายเท้าของพ่อตาแม่ยาย) หลังจากพิธีส่อง ฝ่ายหญิงยังมีพิธีเสริมในการพูดคุยกับชายหนุ่มอื่นที่มาเยี่ยม โดยว่าที่สามีมักจะต้องทำเป็นไม่เห็นและไม่โกรธ เพื่อเป็นการทดสอบความอดทนอดกลั้น

4.6.3 ประเพณีการตาย

ปราชญ์ชุมชนกล่าวว่าชาวไทดำมีความเชื่อว่าหากเมื่อตายไปแล้วก็จะไปอยู่ที่เมืองฟ้าท่ามาหากินเช่นเดียวกับเมืองคน ด้วยพิธีกรรมการฝังร่างผู้วายชนม์ ซึ่งในภาษาไทดำเรียกว่า “ขอน” ที่เรียกตามลักษณะของผู้เสียชีวิตแล้วร่างกายจะแข็งเหมือนขอนไม้ ส่วนคำว่า “สบ” ในภาษาไทดำหมายถึง “ปาก” ตามพิธีการดั้งเดิมเมื่อมีคนตายชาวบ้านจะปิดประตูหน้าต่างและหยุดทำงานจนกว่าจะนำร่างไปฝังที่ป่าช้า เพราะมีความเชื่อว่าผู้ตายจะเอาคนจากบ้านที่ไม่ปิดประตูหน้าต่างไปด้วย หรือวิญญาณผู้ตายจะเข้าไปในบ้านที่เปิดประตูหน้าต่างไว้

ในการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติม พบว่า ตามประเพณีของชาวไทดำ เมื่อมีคนตายในหมู่บ้านจะมีการยิงปืนขึ้นฟ้า 3 นัด เพื่อเป็นการบอกกล่าวให้ชาวบ้านได้รับรู้ ซึ่งทุกคนจะหยุดทำงานจนกว่าจะนำร่างผู้วายชนม์ไปฝัง ภายหลังจากการตายญาติพี่น้องจะช่วยกันอาบน้ำและแต่งกายด้วยเสื้อผ้าของไทดำให้กับผู้วายชนม์ จากนั้นนำผ้าแพรสีขาวมีเย็บเป็นถุงบรรจุร่างแล้วใช้ไหมเย็บปิดให้เรียบร้อย บรรจุลงในโลงโดยใช้ผ้าคลุมหน้าผู้วายชนม์ไว้ผืนหนึ่ง เมื่อเสร็จพิธีการฝังแล้ว ผู้ไปร่วมพิธีทุกคนจะลงไปอาบน้ำชำระร่างกายและสระผมในแม่น้ำเพื่อชำระสิ่งอัปมงคลทั้งหลายออกจากร่างกาย จากนั้นในตอนเย็นหมอขวัญจะทำพิธีสู่ขวัญให้กับครอบครัวของผู้วายชนม์และผู้ที่ไปร่วมพิธีเพื่อเป็นสิริมงคล

หลังจากนั้นครอบครัวผู้วายชนม์ก็จะจัดสำรับอาหารไปเป็นทานอุทิศให้ที่หลุมฝังร่างเป็นเวลา 7 วัน พอครบวันที่เจ็ดก็จะทำพิธีเชิญขวัญหรือวิญญาณของผู้วายชนม์ไปเป็นผีเรือน โดยนำไว้ด้านในสุดของเรือนที่เรียกว่า “กะล่อหอง” เพื่อปกป้องคุ้มครองลูกหลานและสมาชิกในครอบครัวให้อยู่ดีมีสุขตลอดไป จากนั้น ทุก ๆ 10 วัน จะจัดพาข้าวเป็นสำรับเล็ก ๆ ทำพิธีเช่นผีเรือนที่เรียกว่า “เสนเทวดาป่าดง” หรือ “มือป่าดง” นำไปวางไว้ที่ห้องผีเรือนโดยใช้อาหารที่สมาชิกในครอบครัวทานในชีวิตประจำวัน และเมื่อเวลาได้ผลผลิตจากการเกี่ยวข้าว ก็จะทำพิธีเสนป่าดงเพื่อทานข้าวใหม่ให้ผีเรือนกินก่อนสมาชิกของครอบครัว เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูทดแทนให้แก่ผู้มีพระคุณสร้างความ เป็นสิริมงคลแก่ครอบครัวและลูกหลาน

ปราชญ์ชุมชนได้กล่าวเพิ่มเติมว่าในปัจจุบันพิธีกรรมการตายได้ปรับเปลี่ยนไปแต่ยังคงรักษาธรรมเนียมการฝังไว้ เช่น บางคนปิดประตูหน้าต่าง บางคนหยุดทำงาน มีการใช้น้ำหอมเข้ามาพร้อมกับน้ำมะพร้าวเพื่อใช้ล้างหน้าผู้วายชนม์ เป็นต้น ซึ่งพิธีกรรมนี้ไม่เคยมีมาในอดีต

4.6.4 พิธีแต่งงานหรือกินดองใหญ่

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่า พิธีแต่งงานหรือกินดองใหญ่เป็นพิธีแต่งงานของชาวไทดำ มีกำหนด 3 วัน บางครั้งจัดพิธีพร้อมกับการเสนเรือน โดยวันแรกฝ่ายชายจะทำพิธีเช่นผีเรือนที่บ้านเจ้าสาว พร้อมเงินสินเลี้ยงหรือค่าน้ำนม 5 หมัน 2 ปี (หมันเป็นหน่วยนับมีค่าเท่ากับเงินปอนด์ของฝรั่งเศส ส่วนปีเป็นเศษของปอนด์) วันที่สองสะใภ้ใหม่จะไปหยามเรือนพ่อปู่แม่ย่า คือ การไปเยี่ยมพ่อแม่ของสามีตั้งแต่ตอนเช้า เพื่อแสดงความเคารพและมีของไปฝาก เช่น ผ้าเปียว (ผ้าคลุมศีรษะของสตรีเผ่าไทดำ) ผ้าปูที่นอน ชิ้นไหม เสื้อ ถูย้อม ที่ทำด้วยฝีมือของตนเอง ส่วนพ่อปู่แม่ย่าจะให้เงินรับไหว้จำนวน 5-10 หมัน หรือสิ่งของตอบแทนตามสมควรแก่ฐานะ จากนั้นก็ไปไหว้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายสามี จนกระทั่งบ่ายจึงเดินทางกลับไปรับประทานอาหาร ที่เรียกว่า “กินงายหัว” ส่วนวันที่สามของพิธีเป็นวันสรุปเพื่อเก็บของที่ยืมมา จัดงานส่ง ทำอาหารเลี้ยงผู้ที่อยู่ช่วยงานซึ่งมักจะเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนสนิท หรือเพื่อนบ้านใกล้เคียง ผู้เป็นแขกจะต้องอยู่บ้านพ่อตาแม่ยายนาน 12 ปี ถึงจะสามารถ

กลับไปอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายสามี หรือปลูกเรือนใหญ่อยู่ใกล้ ๆ กับพ่อแม่และญาติฝ่ายสามี ปัจจุบัน กฎเกณฑ์นี้ลดลงเหลือ 4 ปี

หญิงใดมีท้องก่อนสมรสเรียกว่า “มานทาง” จะถูกสังคมลงโทษ โดยจะต้องปรับไหมทั้งชาย และหญิงเป็นเงิน 1 หมัน 5 ปี เรียกว่า “เงินล้างน้ำล้างท่า” แล้วให้อยู่กินเป็นสามีภรรยาอีก หากฝ่ายชายไม่ยอมรับเป็นภรรยาจะต้องเสียค่าปรับไหมให้แก่ฝ่ายหญิงเป็นเงิน 30 หมัน ในกรณีที่หญิงนั้น ตายจะถูกชาวบ้านปรับไหมเรียกว่า “เฮียวซาว” โดยให้ฆ่าควาย 1 ตัวเพื่อเลี้ยงผู้มาช่วยงานและมอบ ภาระการจัดงานศพให้ฝ่ายชายรับผิดชอบทั้งหมด

4.6.5 พิธีปาดตง

ปราชญ์ชุมชนเล่าถึงพิธีปาดตงซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีเรือนของชาวไทดำ การปาดตง คือการจัดอาหารใส่พาน (ปาดตง) ไปวางไว้ให้ผีเรือนได้กินที่กะล่อหอง (ห้องผีเรือน) ผีเรือนของชาวไทดำมี 2 อย่าง คือ ผีผู้ตัว กับผีผู้น้อย กะล่อหองผีเรือนผู้ตัวจะมีฝา กั้น เจาะรูเล็ก ๆ ที่พื้นห้อง ส่วนกะล่อหองผีผู้น้อยจะไม่มีที่กั้นฝา เจาะรูเล็ก ๆ ที่ข้างฝา

4.6.6 พิธีเสนเรือน

จากการศึกษาข้อมูลด้านเอกสาร พบว่า พิธีเสนเรือนเป็นพิธีเช่นไหว้ผีเรือนของชาวไทดำซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษ ได้แก่ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งปฏิบัติ 2-3 ปี ต่อครั้ง เพื่อให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข ผู้ประกอบพิธีกรรมคือ “หมอเสน” ผู้ร่วมพิธีได้แก่ ลูกหลาน ญาติ และแขกรับเชิญ ซึ่งญาติที่มาร่วมพิธีแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ญาติที่สืบสายโลหิต ซึ่งจะแต่งกายธรรมดา และญาติจากการแต่งงาน ได้แก่ ฝ่ายเขยหรือสะใภ้ จะแต่งกายด้วยชุด “เสื่อฮี” เพื่อเป็นการเคารพผีเรือน และเป็นที่ยกย่องให้ผู้ร่วมงานรู้ว่าเป็นฝ่ายเขยหรือสะใภ้

ปราชญ์ชุมชนเล่าเพิ่มเติมว่านอกจากประเพณีและพิธีกรรมที่กล่าวมาข้างต้นแล้วยังมีศิลปะการเล่นของชาวไทดำ (แซปาง) ที่ชาวบ้านละเล่นกันอยู่จนถึงปัจจุบัน มีงานบุญประจำปีคือบุญประทายเป็นพิธีที่ปฏิบัติกันทุกปีในเดือนสาม มีประเพณีตุ้มโฮม (ปีใหม่ไทดำ) ซึ่งเป็นการรวมเครือญาติของชาวไทดำมาทานข้าวที่บ้านโดยจะจัดทุกบ้านไม่ได้รวมกันจัดที่ใดที่หนึ่งซึ่งจัดสืบทอดกันมายาวนานจนถึงปัจจุบัน ประเพณีเลี้ยงบ้านปฏิบัติทุกปี ๆ ละ 2 ครั้งในเดือนหกและเดือนสิบเอ็ดหรือสิบสอง เป็นต้น

4.7 บทสรุปบริบทชุมชน

จากบริบทชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของชุมชนไทดำบ้านนาป่าหนาด ตลอดจนประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ วิถีชีวิตชุมชนที่ชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดได้ปฏิบัติต่อเนื่องกันมานับจากบรรพบุรุษถึงปัจจุบัน รวมทั้งอาหารท้องถิ่นชาวไทดำที่เป็นวิธีการปลูกโดยปราศจากสารเคมีทั้งหมด ที่ส่งผลให้คนในชุมชนมีสุขภาพแข็งแรงมีอายุยืนยาว โดยการสอบถามทราบว่ามารดาของครุภูมิปัญญาพึงเสียชีวิตไปเมื่อปี 2562 สิริอายุรวม 106 ปี รวมถึงการทอผ้าพื้นเมืองที่มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชุมชน อาทิเช่น ประเพณีการเลือกคู่ครองซึ่งปราชญ์ชุมชนได้เล่าเกร็ดความรู้จากธรรมเนียมปฏิบัติ ที่กล่าวว่าในอดีตหากสาวบ้านไต่ปั่นเส้นฝ้ายได้ละเอียดเส้นเล็กสม่ำเสมอเมื่อนำมาทอเป็นผืนก็จะมีความเรียบลื่นสวยงาม แม้ทางฝ่ายชายก็จะมีคุณสมบัติที่จะรับเป็นลูกสะใภ้ เพราะการปั่นเส้นฝ้ายให้ละเอียดนั้นต้องเป็นคนใจเย็น ขยัน และมีความอดทน ยิ่งเป็นเส้นไหมหากต้องการเส้นไหมที่เส้นเล็กมีความนุ่มและเรียบสม่ำเสมอก็ยิ่งต้องใจเย็นมากขึ้นเพราะมีความบางและขาดง่าย อีกทั้งยังมีคำบอกเล่าจากครุภูมิปัญญาที่กล่าวว่าสาวบ้านไต่ทอผ้าไม่เป็นจะไม่มีใครมาสู่ขอ เป็นต้น

บทที่ 5

ผลการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองรวมถึงการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ด้วยวิธีการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทอผ้าพื้นเมือง อันรวมถึงครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน ผู้นำชุมชน และคนรุ่นใหม่ภายในชุมชน ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม รวมถึงการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องอันนำมาซึ่งข้อมูลเพื่อตอบปัญหาการวิจัย นำมาซึ่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองอันสามารถจำแนกได้ดังนี้

5.1 ชุมชนบ้านนาป่าหนาด

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน ผู้นำชุมชน ร่วมกับการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม รวมถึงการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง นำมาซึ่งข้อค้นพบอันเกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชน กล่าวคือ

5.1.1 แหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมไทดำชุมชนบ้านนาป่าหนาด

การเดินทางของผู้วิจัยด้วยรถยนต์ผ่านเส้นทางหลักจากสนามบินเลยมุ่งหน้าสู่อำเภอเชียงคาน เลี้ยวขวาเข้าสู่ทางหลวงชนบทนาเบน-สงเปือย นับเส้นทางประมาณ 41 กิโลเมตรถึงชุมชนไทดำบ้านนาป่าหนาด ก่อนเข้าสู่ชุมชนจะพบกับหมู่บ้านวัฒนธรรมไทดำซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จัดตั้งโดยอาจารย์เพชรตะบอง ไพศุณย์ ผู้อำนวยการศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนอำเภอเชียงคาน ร่วมกับชาวบ้านชุมชนนาป่าหนาด โดยจัดแสดงจำลองความเป็นอยู่ของชาวไทดำ บ้านเรือนชาวไทดำ การละเล่นพื้นบ้านอื่นก๊อ (โยนลูกช่วง) แบบเรียนภาษาไทยดำ อาหารพื้นเมือง รวมทั้งจำหน่ายของที่ระลึก เช่น ผ้าฝ้ายทอมือหมักโคลน ผ้าทอพื้นเมือง ผ้าเปี้ยว เสื้อผ้าชาวไทดำสำเร็จรูป ผ้าขาวม้า เป็น

ต้น โดยปราชญ์ชุมชนเล่าเพิ่มเติมถึงองค์ความรู้ที่จัดแสดงทั้งหมดได้รับมาจากวิสาหกิจกลุ่มทอผ้า
พื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12

ภาพที่ 5.1 หมู่บ้านวัฒนธรรมไทดำ

แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

ผู้วิจัยเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมถัดมาอีกประมาณ 200 เมตร จะพบกับศูนย์
วัฒนธรรมไทดำบ้านนาป่าหนาดซึ่งแหล่งท่องเที่ยวที่จัดการบริหารงานโดยชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 4
จำลองบ้านเรือนชาวไทดำ กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองพร้อมสาธิตการทอผ้า จำหน่ายผ้าพื้นเมือง ชื่อนางหาญ
เป็นต้น

ภาพที่ 5.2 ลานทอผ้า ศูนย์วัฒนธรรมไทดำบ้านนาป่าหนาดหมู่ 4

แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563

ภาพที่ 5.3 กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหน้าหมู่บ้าน 12
แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

ผู้วิจัยเดินทางลึกเข้าไปในชุมชนบ้านนาป่าหน้าหมู่บ้านอีกประมาณ 1 กิโลเมตรจะพบกับวิสาหกิจกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหน้าหมู่บ้าน 12 ซึ่งแต่เดิมรวมกลุ่มอยู่กับศูนย์วัฒนธรรมไทดำบ้านนาป่าหน้าหมู่บ้าน 4 ต่อมาเมื่อมีประชากรในชุมชนเพิ่มขึ้นได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้าน กลุ่มครูภูมิปัญญา รวมทั้งผู้สูงอายุที่ทอผ้าจึงย้ายกลับมาทอที่บ้านรวมกลุ่มกันทอผ้าจัดตั้งกลุ่มทอผ้าและศูนย์การเรียนรู้ชุมชนขึ้น ภายในศูนย์การเรียนรู้จัดแสดงกรรมวิธีการผลิตผ้าทอมือตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงการทอเป็นผืน พิพิธภัณฑสถานผ้าไทดำโบราณ จำหน่ายผ้าทอมือพื้นเมืองทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหม ชีนนางหาญ ผ้าเปียว และผลิตภัณฑ์แปรรูปจากผ้าทอพื้นเมือง เช่น เสื้อผ้าไทดำ กระเป๋ารูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น รวมถึงเป็นที่ตั้งของโบสถ์ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ และเริ่มทำโฮมสเตย์เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้วิถีชีวิตและใช้ชีวิตร่วมกับคนในชุมชน

5.1.2 ชีนนางหาญเอกลักษณ์ผ้าทอมือของชุมชนไทดำบ้านนาป่าหน้า

จากการสัมภาษณ์เชิงลึก ครูภูมิปัญญา ประชาชนชุมชน และผู้สืบทอดการทอผ้า พบว่า การผลิตผ้าทอมือเป็นอาชีพดั้งเดิมสำหรับชาวไทดำและคนในจังหวัดเลย ซึ่งมีความนิยมในการปลูกต้นฝ้ายเพื่อเป็นอาชีพมาตั้งแต่อดีต นิยมนำผ้าฝ้ายมาสวมใส่ทั้งเสื้อและซิ่น โดยผ้าซิ่นมีหลายอย่าง เช่น ผ้าซิ่นดำ ซิ่นลายแดงโม ซิ่นหมี่มีหัวมีตีน ซึ่งผ้าซิ่นที่นิยมสวมใส่ในชีวิตประจำวันมักจะใช้สีขาว-ดำ ชาวไทดำเรียกว่า “ซิ่นก่าน” และจะสวม “ชีนนางหาญ” ในงานพิธีการ ประชาชนชุมชนเล่าถึงที่มาของชีนนางหาญที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นผลิตตามต้นฉบับไทดำจากเมืองซอลลา ประเทศเวียดนาม ซึ่งชุมชนบ้านนาป่าหน้าเป็นแหล่งผลิตเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย อีกทั้งได้ให้ความรู้เกี่ยวกับลวดลายต่าง ๆ บนผ้าชีนนางหาญที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต โดยเล่าตำนานที่กล่าวถึงผู้หญิงชาวไทดำชาวเมืองฐาน (เมืองเถียน ประเทศเวียดนาม) ชื่อ “นางหุ่ง” ซึ่งเป็นผู้นำในการขับไล่พวกวาน (คน

จีน) หลังจากชนะจากสงครามกอบกู้เมืองได้แล้ว เมื่อเสร็จจากศึกสงครามก็เป็นแม่บ้านทอผ้าดูแลครอบครัว และได้ทอผ้าถวายราชินีของชาวไทดำ ซึ่งราชินีชาวไทดำได้เปลี่ยนชื่อจาก “นางหุ่ง” เป็น “นางหาญ” เพื่อเป็นการยกย่องที่สามารถนำกองทัพรบจนชนะข้าศึกได้ ผ้าชิ้นที่ทอโดยนางหุ่งจึงถูกเรียกตามชื่อใหม่ว่า “ชิ้นนางหาญ” ส่วนลวดลายที่เกิดขึ้นมาจากคร่าวออกไปหาอาหารตามวิถีชีวิตได้ปลา ก็มามัดทำลวดลายปลา ได้กึ่งก็มามัดทำลวดลายกึ่ง ซึ่งลายกึ่งยังแยกเป็น 2 ชนิด คือ ลายกึ่งธรรมดาที่มีแต่ตัวกับหาง และลายกึ่งเพื่อฝังที่เพิ่มเติมมาเกาะที่ฝังมีลักษณะตัวโค้งงอกว่า ซึ่งมีที่มากล่าวถึงเวลาคนงมลงไปจับปลา น้ำจะซุ่น กึ่งเลยเอาตีนมาจับเกาะที่ฝัง และลาย “ตัวลวง” ในภาษาไทดำหรือ “พญานาค” ในความหมายของชาวไทยอีสาน ซึ่งเป็นลวดลายหลักของผ้าทอพื้นเมืองและผ้าชิ้นนางหาญอันมีความหมายให้ตั้งอยู่ในความดี เนื่องจากมีตัวลวงมีอำนาจเหนือเราความเจ็บป่วยจะเกิดขึ้นเพราะเราไปดูหมิ่น และตัวลวงยังคอยดูแลจัดการคนที่ทำสิ่งผิดโดยเอาไปเป็นบริวารทำให้ไม่ได้ขึ้นไปอยู่กับเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินในชีวิตหลังความตายตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวไทดำ นอกจากนี้ “ลายขอ” ก็เป็นอีกหนึ่งลวดลายบนผ้าชิ้นนางหาญ มีลักษณะคล้ายขอเกี่ยวข้าว ในลายขอด้านล่างจะมีกลีบดอกไม้ด้วย ซึ่งชาวไทยอีสานมองลวดลายและเรียกรวมว่าลายขอปราสาท ซึ่งมีความหมายต่างจากชาวไทดำ

ภาพที่ 5.4 ชิ้นนางหาญ

แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกครูภูมิปัญญา ประชาชน และผู้สืบทอดการทอผ้าร่วมกับการสังเกตการทอผ้า พบว่า การทอผ้าเริ่มตั้งแต่ปลูกจนถึงเก็บฝ้ายประมาณ 6 เดือน จากนั้นจะเอาดอก

ฝ้ายมาตัวฝ้ายเพื่อเอาเมล็ดออก นำดอกฝ้ายที่ได้ไปถาบด้วยกงฝ้ายเพื่อให้ฝ้ายฟูเป็นปุย นำปุยฝ้ายไป ล้อให้กลม ๆ ยาว ๆ บนไม้ล้อฝ้ายประมาณ 1 คืบ เรียกว่า “ล้อฝ้าย” เพื่อนำไปปั่น นำล้อฝ้ายไปปั่น ด้วยปั่นฝ้าย โดยใช้มือขวาหมุนที่มือหมุนของปั่นฝ้าย (ตามเข็มนาฬิกา)พร้อมกับมือซ้ายดึงล้อ ฝ้ายให้สัมพันธ์กันก็จะได้เส้นฝ้ายยาวขึ้นเรื่อย ๆ จนสุดแขน จึงใช้มือขวาหมุนกลับทางเพื่อเก็บเส้น ฝ้ายไว้กับเหล็กในฝ้าย

ประชาชนชุมชนเล่าถึงกรรมวิธีการทอผ้าชิ้นนางหาญมีขั้นตอนที่ซับซ้อนเพราะมีลวดลายที่ หลากหลายสวยงามในผืนเดียวกัน จึงใช้เวลาการเตรียมลวดลายมัดหมี่ถึง 3 เดือน นิยมทอด้วยฝ้าย หรือไหม โดยใช้สีแดง สีดำ มีลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายนาคคู่ มีหัวสีดำ เขียว ขาว สลับกัน และลายขีด 2 ลาย คือลายผีเสื้อและลายตุ้ม (หมายถึงการมาตุ้มโฮมกัน) ลายชิ้นจะมีสีดำ สีเขียวสีเหลือง ลายนาค แม่ลูกอ่อน ซึ่งชิ้นนางหาญมีลวดลายที่โดดเด่นว่าสวยงามและมีความสำคัญที่สุด

จากการค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติม พบว่า ลักษณะของผ้าชิ้นนางหาญประกอบด้วยลวดลาย หลัก 5 ลาย ได้แก่ ลายหมี่ 3 ลายและลายขีด 2 ลาย ซึ่งสามารถให้ความหมายตามความเชื่อดั้งเดิม ของชาวไทยอีสานได้ดังนี้

- 1) ลายหมี่นาคเกี่ยวกัน หมายถึง พญานาคสองตัวลงมาเล่นน้ำที่เมืองมนุษย์ทำให้มีน้ำท่า อุดมสมบูรณ์
- 2) ลายนาคเกาะกัน หมายถึง นาคสองแม่ลูกโดยตัวแม่พาลูกออกมาเล่นน้ำให้ลูกเกาะบน หลังทำให้มนุษย์มีน้ำในการประกอบกิจการเกษตรตลอดปี มีพืช ผลอุดมสมบูรณ์
- 3) ลายรุ่งหรือช้อยอดปราสาท หมายถึง ความสดใส สว่างไสวของการดำเนินชีวิตไม่ว่าจะ อยู่ในสภาพป่าเขาขนาดไหนก็สามารถฟื้นคืนและดำรงอยู่ได้อย่างรุ่งเรือง
- 4) ขิดลายตุ้ม หมายถึง ความรักใคร่กลมเกลียวของพี่น้องไทดำไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็รักสามัคคี กลมเกลียวกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
- 5) ขิดลายผีเสื้อหรือตัวบี๋ หมายถึง สัญญาณเตือนก่อนฝนจะตก ทั้งนี้ฝนจะตกมากน้อยผีเสื้อ จะบินออกมาส่งสัญญาณ และชาวไทดำยังเชื่อว่าเป็นสัตว์ที่อยู่ระหว่างฟ้ากับดิน หรืออีกนัยหนึ่งคือ สวรรค์กับเมืองมนุษย์

ส่วนลักษณะความหมายของสีในการแต่งกายของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาด ส่วนใหญ่ผ้าสีพื้น จะเป็นสีดำทั้งเสื้อและผ้าซิ่นของผู้หญิง ซึ่งผู้หญิงชาวไทดำมักสวมเสื้อสั้น ชินยาว ส่วนเสื้อฮีของผู้ชาย นั้นมีลักษณะเป็นเสื้อคอจีนผ่าหน้า โดยชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดใช้สี 5 สี ในการผลิตผ้าทอมือซึ่งล้วน แต่เป็นสีธรรมชาติ แต่ละสีมีความหมายแตกต่างกันอันได้แก่ สีดำ คือ ความอดทน, สีแดง คือ ความ กล้าหาญเด็ดเดี่ยว, สีขาว คือ ความบริสุทธิ์, สีเขียว คือ ความร่มเย็น และสีส้มเหลืองหมากสุกคือ ความเจริญรุ่งเรือง

5.1.3 ข้อมูลวิสาหกิจกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12

ในการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญอันได้แก่ ครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน และผู้สืบทอดการทอผ้า พบว่า กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดเริ่มต้นขึ้นจากหน่วยกาชาดจังหวัดเลยลงตรวจพื้นที่ในชุมชนพบครูภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทดำกำลังทอผ้าชิ้นนางหาญซึ่งย้อมสีธรรมชาติปราศจากสารเคมีและมีลวดลายสวยงามแปลกตาต่างจากผ้าชิ้นอีสานทั่วไป จึงได้ขอซื้อผ้าชิ้นนางหาญแล้วสอบถามว่าทำไมไม่ทอขายเป็นอาชีพ เพราะผู้สูงวัยชาวไทดำทุกครัวเรือนทอผ้าใช้สอยภายในครัวเรือนอยู่แล้วจึงน่าจะสามารถรวมกลุ่มกันได้ ในเบื้องต้นได้รวมกลุ่มผู้สูงวัยภายในครอบครัวเนื่องจากในขณะนั้นคนรุ่นใหม่เข้าไปทำงานในเมืองกันหมด ในช่วงกลางวันจึงเหลือแต่เพียงผู้สูงวัยและเด็กเป็นส่วนมากและชุมชนมีความเจ็บเหงา เมื่อรวมกลุ่มได้ประมาณ 5 คน จึงร่วมกันทอผ้าพื้นเมือง และริเริ่มเปิดชุมชนบ้านนาป่าหนาดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เมื่อมีนักท่องเที่ยวมาซื้อผ้าทอมือพื้นเมืองมากขึ้นทำให้สินค้าไม่เพียงพอกับความต้องการ จึงได้รวบรวมญาติพี่น้องลูกหลานมารวมกลุ่มขึ้น โดยครูภูมิปัญญาคุณยายแป้น ซ้อนเปียยุ่ง เป็นประธานกลุ่มคนแรก ด้วยความมุ่งมั่นสร้างอาชีพและรายได้ให้กับชาวบ้านภายในชุมชน

ภาพที่ 5.5 ผู้วิจัยและคุณยายแป้น ซ้อนเปียยุ่ง

แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 เกิดจากการรวมกลุ่มช่างทอผ้าในชุมชนด้วยการลงทุนคนละ 300 บาท ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2543 เช่าพื้นที่ของนางโสภา คุ่มคำ ประธานกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 คนปัจจุบันโดยไม่เก็บค่าเช่า และเป็นลูกสาวของคุณยายแป้น ซ้อนเปียยุ่ง

ภาพที่ 5.6 คุณยายแป้น ซ้อนเปียยุ่ง ขณะทอผ้า

แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

โดยแต่เดิมนั้น คุณโสภา คุ่มคำ เคยปฏิเสธการทอผ้าพื้นเมืองว่าเป็นสิ่งที่เขย ไม่ทันสมัย และหันหน้าเข้าสู่เมืองหลวงเพื่อประกอบอาชีพ หากเมื่อคราวประสบอุบัติเหตุของผู้นำครอบครัวที่ทำให้การประกอบอาชีพในเมืองหลวงต้องหยุดชะงักลง การกลับคืนสู่ชุมชนบ้านนาป่าหนาดอันเป็นบ้านเกิด ทำให้หวนนึกถึงวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น นึกถึงในตอนเยาว์วัยที่เห็นผู้เป็นมารดาทอผ้าอยู่ทุกวัน ทำให้เกิดความคิดที่จะหันมาประกอบอาชีพทอผ้าพื้นเมืองที่คงไว้ด้วยกรรมวิธีการผลิตดั้งเดิม ย้อมด้วยสีธรรมชาติเพื่อสร้างรายได้ อีกทั้งยังได้อยู่ในชุมชนบ้านเกิดของตนเอง อีกทั้งยังนำประสบการณ์จากการทำงานด้านการส่งออกผ้าทอไทดำที่ประเทศเวียดนามมาพัฒนาการบริหารจัดการกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 เพื่อสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืน กล่าวคือ

- 1) จัดทำบัญชีอย่างเป็นระบบ
- 2) จัดการประชุมระดมความคิดเห็นจากสมาชิกกลุ่มทอผ้า
- 3) การสร้างศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองและวัฒนธรรมของชาวไทดำเพื่อมิให้สูญหาย อีกทั้งเผยแพร่องค์ความรู้สู่ชุมชนใกล้เคียงและผู้ที่สนใจในการผลิตผ้าทอพื้นเมืองเพื่อสร้างรายได้
- 4) สร้างพิพิธภัณฑ์จัดแสดงผ้าทอพื้นเมืองโบราณของชาวไทดำ
- 5) สร้างมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน (มผช) โดยกระทรวงอุตสาหกรรม เพื่อส่งออกผ้าทอพื้นเมืองยังต่างประเทศ เช่น เวียดนาม ฝรั่งเศส ออสเตรเลีย สวิสเซอร์แลนด์ เป็นต้น

6) การยกเลิกระบบการกักเงินเพื่อให้สมาชิกแต่ละคนต่างจัดหาวัตถุดิบในการผลิตผ้าทอพื้นเมืองเพื่อเป็นการควบคุมคุณภาพสินค้าให้อยู่ในระดับเดียวกัน

7) การรับงานผ่านประธานของกลุ่มซึ่งจะนำเข้าไปประชุมเพื่อให้สมาชิกรับรู้และตัดสินใจร่วมกัน

8) จัดกลุ่มเรียนรู้เพื่อสมาชิกกลุ่มทอผ้าในการพัฒนาเทคนิคและลวดลาย

9) แปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้าทอพื้นเมือง อาทิเช่น เสื้อสำเร็จรูป กระเป๋า ยาม ถุงผ้า ชุดผ้า รองจาน เป็นต้น

10) จัดทำโฮมสเตย์เพื่อให้นักท่องเที่ยวที่สนใจได้เรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนไทดำ อาทิเช่น ชมการสาธิตและปฏิบัติการทอผ้าพื้นเมืองโดยสังเขป เรียนรู้เกี่ยวกับอาหารของชาวไทดำและอาหารท้องถิ่น เช่น จู้บผัก ส้มตำ ตำต้องแดง เป็นต้น

11) ใช้น้ำล้างของอาคารเปิดเป็นโบสถ์คริสต์เตียน เพื่อให้ชาวคริสต์เตียนไทดำปฏิบัติศาสนกิจร่วมกัน

ทั้งนี้ คุณโสภา คุ่มคำ ประธานกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 คนปัจจุบันได้เรียนรู้เพิ่มทักษะในการทอผ้าการวิทยาลัยเทคนิคกรุงเทพ เรียนรู้ถึงวิธีการลวดลายต่าง ๆ ลงตารางกราฟ และถ่ายทอดสู่สมาชิกในกลุ่มทอผ้าทำให้ง่ายในการประดิษฐ์ลวดลายซึ่งในอดีตใช้เพียงความจำเท่านั้น และมีการรวมเล่มลวดลายผ้าทอพื้นเมืองของชาวไทดำเพื่อให้คนรุ่นหลังได้สืบสานต่อไป อีกทั้งยังได้รับความสนับสนุนจากศูนย์ศิลปาชีพ (ศูนย์ภูพาน) ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง รับซื้อผ้าทอพื้นเมืองของชุมชนเสมอมา รวมถึงการพัฒนาลวดลายผ้าทอพื้นเมืองผลิตส่งห้องเสื้อแบรนด์ “SIRIVANNAVARI” ใน สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา โดยห้องเสื้อสิริวัณณวรีได้ครูผู้ชำนาญการทอผ้าเข้ามาสอนเทคนิคในการทอผ้า นอกเหนือจากเทคนิคเดิมที่กลุ่มทอผ้ามีอยู่แล้วเพื่อเพิ่มพูนทักษะและองค์ความรู้ ซึ่งทำให้เกิดลวดลายใหม่ ๆ เพื่อความหลากหลายของลวดลายและตรงกับความต้องการของลูกค้าซึ่งมีทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ

ในการรับผลิตผ้าทอมือทั้งประเภทผ้าฝ้ายและผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ใช้วิธีการประชุมสมาชิกในกลุ่มเพื่อกระจายงานตามความถนัดของแต่ละบุคคลซึ่งบางคนถนัดการทอผ้าไหมบางคนถนัดการทอผ้าฝ้าย รวมถึงการใช้เทคโนโลยีทางการสื่อสารแอปพลิเคชันไลน์ ในการประสานงานกับกลุ่มตัดเย็บที่เป็นชุมชนใกล้เคียงทั้งในตำบลเดียวกันและต่างตำบล โดยได้รับความช่วยเหลือด้านเครือข่ายจากอุตสาหกรรมภาค 4 เนื่องจากในชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ไม่มีกลุ่มตัดเย็บ

ภาพที่ 5.7 คุณโสภา คุ่มคำ ประธานกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาด
แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

นอกจากนี้ยังเผยแพร่องค์ความรู้การทอผ้าขึ้นนางหาญให้กับชุมชนใกล้เคียงและชุมชนที่สนใจเพื่อประกอบอาชีพทอผ้าพื้นเมืองซึ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะส่งผลกระทบต่อการสร้างคู่แข่งทางการค้ากับกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 หากแต่ประธานกลุ่มก็มีความยินดีและเต็มใจที่จะกระจายองค์ความรู้ในการทอผ้าพื้นเมืองออกไปในวงกว้างด้วยวัตถุประสงค์ที่อยากให้คนในแต่ละชุมชนสามารถสร้างรายได้พร้อมกับการอยู่ในชุมชนดั้งเดิมของตนเอง และยังเป็นการขายเครือข่ายพันธมิตรการทอผ้าอีกด้วย ทั้งนี้ผลกระทบจากราคาวัตถุดิบที่เพิ่มขึ้นในปัจจุบันทำให้ต้นทุนในการผลิตผ้าทอพื้นเมืองมีราคาสูงขึ้นสร้างความเสี่ยงที่จะกระทบถึงเงินทุนสำรองในการผลิตผ้าทอพื้นเมืองของกลุ่มและอาจทำให้การผลิตผ้าทอพื้นเมืองชะงักลง จากเหตุที่เกิดขึ้นผู้ว่าราชการจังหวัดเลยได้รับทราบถึงปัญหาดังกล่าวและรับปากกับประธานกลุ่มทอผ้าว่าจะพยายามอย่างที่สุดเพื่ออนุรักษ์การทอผ้าพื้นเมืองให้คงอยู่ในจังหวัดเลย

ผ้าทอพื้นเมืองประเภทผ้าไหมจากวิสาหกิจกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ได้รับการตรวจสอบคุณภาพจากศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถจังหวัดเลย สังกัดกรมหม่อนไหม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยมอบตรานกยูงทองให้กับผ้าไหมทอมือพื้นเมืองจากกลุ่มทอผ้า ซึ่งตรานกยูงทองเป็นตรารับรองมาตรฐานการผลิตโดยใช้ไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน เส้นไหมต้องสาวด้วยมือ ทอด้วยกี่มีอแบบพื้นบ้านชนิดพุ่งกระสวยด้วยมือ

ย้อมด้วยสีธรรมชาติหรือสีเคมีที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและผลิตภายในประเทศไทยเท่านั้น ซึ่งการย้อมด้วยสีเคมีนี้ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนเทคนิคการย้อมสีเคมี โดยระบุเบอร์สีที่ใช้ย้อมผ้าได้โดยไม่มีสารเคมีตกค้างถึงผู้บริโภค

ในทดสอบสีย้อมธรรมชาตินั้นจะทดสอบด้วยวิธีการนำตัวอย่างผ้าจุ่มลงในน้ำ 5 ครั้ง ตามปกติ นั้นการย้อมสีธรรมชาติจะมีสีตกเล็กน้อยในน้ำแรกและค่อยลดน้อยลงจนถึงน้ำที่สาม หากแต่ในระหว่างทางศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติฯ จังหวัดเลย ปรับเปลี่ยนชุดปฏิบัติงานและเกณฑ์การรับรอง ตราณกยงโดยหากผ้าสีตกในน้ำแรกให้นับว่าคุณภาพของผ้าลดลง จึงได้ให้ตราณกยงเงินรับรองคุณภาพ ซึ่งมีผลกระทบต่อ การส่งจำหน่ายไปยังต่างประเทศ ประธานกลุ่มกล่าวถึงเรื่องนี้ว่าชุดปฏิบัติการทดสอบอาจไม่เข้าใจถึงธรรมชาติของการย้อมสีธรรมชาติ แต่ทางกลุ่มก็มีได้นิ่งนอนใจยังคงพัฒนา เทคนิคการย้อมด้วยวิธีธรรมชาติซึ่งแม้จะไม่ได้รับการแนะนำจากเจ้าหน้าที่ถึงการปรับปรุงวิธีการเช่น ดั้งเดิม หากแต่เป็นหน้าที่ของครุภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน ประธานกลุ่มและสมาชิกกลุ่มซึ่งช่วยกัน พัฒนาเทคนิคการย้อมเพื่อเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งการกำหนดเกณฑ์ต่าง ๆ จากภาครัฐถือเป็น เป้าหมายของกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ดียิ่งขึ้น และในปัจจุบันกลุ่มทอผ้าพื้นเมือง บ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 สามารถบริหารจัดการกลุ่มได้ด้วยตนเองอย่างมั่นคง บริหารเงินทุนหมุนเวียน ภายในกลุ่มโดยไม่ต้องรับเงินสนับสนุนจากภาครัฐดังเช่นแต่ก่อน นับเป็นก้าวสำคัญที่แสดงให้เห็นถึง พลังความเข้มแข็งของกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ในการร่วมกันพัฒนาชุมชนอย่าง ยั่งยืน

5.1.4 บทสรุป

จากข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นความสำคัญของผ้าทอพื้นเมืองที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดเป็นอย่างมาก ซึ่งผ้าทอพื้นเมือง “ชินนางหาญ” เป็นเอกลักษณ์ผ้าทอพื้นเมืองไทดำของชุมชนที่แสดงถึงการดำรงชีวิตและความเชื่อของชาวไทดำตั้งแต่ครั้งอดีตตกทอดสู่ ปัจจุบัน ลวดลายและสีที่ปรากฏบนผ้าชินนางหาญซึ่งเป็นผ้าชิ้นที่มีความสำคัญที่สุดของชาวไทดำ ยังแฝงความหมายที่ลึกซึ้ง กล่าวคือ สีดำและสีแดงที่เป็นสีหลักของชินนางหาญแสดงถึงความอดทน และกล้าหาญ ลวดลายต่าง ๆ ยังมีความหมายที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ การมีชีวิตที่ราบรื่น ปราศจากอุปสรรค และหากมีอุปสรรคก็สามารถฝ่าฟันไปได้ อีกทั้งแสดงถึงความรักใคร่กลมเกลียวกัน ของชาวไทดำ ทำให้ในสมัยก่อนชินนางหาญจะถูกสวมใส่โดยคนระดับสูงเท่านั้น แต่ในปัจจุบันชาวไทดำโดยทั่วไปนิยมสวมใส่ในงานพิธีการที่สำคัญของชุมชน เช่น ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีโฮมไทดำ เป็นต้น

นอกจากนี้ในลวดลายที่ปรากฏบนผ้ายังสะท้อนถึงธรรมเนียมการปฏิบัติของชาวไทดำ ซึ่ง ปราชญ์ชุมชนได้เล่าถึงความหมายที่ซ่อนอยู่ของ “ลายขอ” ที่แสดงความหมายถึงช่วงเวลาที่จะออกไปทำ

ไร่นาเจอสิ่งของที่อยากได้แล้วเจ้าของไม่อยู่จะเอาของสิ่งนั้นไปก็จะตัดไม้ขาววางไว้ เจ้าของกลับมาเห็นก็จะทราบว่ามีคนมาขอไป ก็จะสบายใจดีใจที่ได้เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ ไม่พูดกล่าวร้ายแก่ผู้ที่นำของไป เป็นการขอสิ่งของเพื่อที่ตนเองจะได้ไม่ทำผิด ซึ่งนับเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษชาวไทยดำที่ส่งต่อมายังคนรุ่นถัดไปผ้าลวดลายบนผืนผ้าและวัฒนธรรมการดำรงชีวิต

ทั้งนี้ การทอผ้าถือนับได้ว่าเป็นวัฒนธรรมหลักของชาวไทยดำชุมชนบ้านนาป่าหนาด การจัดตั้งวิสาหกิจกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 สร้างการรวมกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองเพื่อสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนโน้มน้าวใจให้คนรุ่นใหม่หวงคืนชุมชนบ้านเกิดและประกอบอาชีพทอผ้าพื้นเมืองเป็นรายได้สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน การได้รับความสนับสนุนจากภาครัฐ กล่าวคือ ผู้ว่าราชการจังหวัดเลย เทศบาลตำบลเขาแก้วและพัฒนาชุมชน ที่จัดการงบประมาณในการพัฒนาชุมชนอุตสาหกรรมภาค 4 ช่วยแนะนำเครือข่ายในการแปรรูปผลิตภัณฑ์ผ้าทอพื้นเมืองของชุมชน รวมถึงศูนย์ศิลปาชีพ (ศูนย์ภูพาน) ที่รับซื้อผ้าทอพื้นเมืองจากกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 อีกทั้งการไม่หยุดนิ่งในการพัฒนาทักษะของประธานกลุ่มและถ่ายทอดองค์ความรู้ใหม่ๆ ให้กับสมาชิกทำให้กลุ่มทอผ้ามีความมั่นคงสามารถสร้างรายได้ให้กับสมาชิกกลุ่มและดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้าสู่ชุมชน ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไทยดำมีอยู่ถึง 3 แห่ง คือ หมู่บ้านวัฒนธรรมไทยดำ ศูนย์วัฒนธรรมไทยดำ และกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12

จากการลงศึกษาพื้นที่และสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมครั้งนี้พบว่า นักท่องเที่ยวที่ต้องการชื่นชมวิถีชีวิตอาหารและวัฒนธรรมของชาวไทยดำ ภาษาไทยดำ รวมถึงการละเล่น ผ้าทอและของที่ระลึก มักจะเที่ยวชมที่หมู่บ้านวัฒนธรรมไทยดำ และอาจเข้าเยี่ยมชมศูนย์วัฒนธรรมไทยดำเพื่อชมการสาธิตการทอผ้าและซื้อผ้าทอพื้นเมือง แต่หากถ้าต้องการข้อมูลที่จะละเอียดเป็นต้นฉบับของประวัติศาสตร์ชาวไทยดำรวมถึงตำนานที่มาของลวดลายบนผ้าทอพื้นเมืองชาวไทยดำและซิ่นนางหาญตลอดจนชมการทอผ้าพื้นเมืองนั้นต้องเดินทางเข้าไปถึงกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ซึ่งโดยส่วนมากนักท่องเที่ยวจะหยุดชมอยู่ที่เพียงหมู่บ้านวัฒนธรรมไทยดำเท่านั้น ทำให้นักท่องเที่ยวที่ไปเยี่ยมชมกลุ่มทอผ้าค่อนข้างน้อยนอกจากผู้ที่มีความสนใจในวัฒนธรรมและผ้าทอพื้นเมืองชาวไทยดำจริง ๆ เพียงเท่านั้น

5.2 การถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองชุมชนบ้านนาป่าหนาด

การศึกษาวิจัยเรื่อง การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้เทคนิควิธีการจัดกิจกรรมสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยผู้ศึกษาเลือกใช้กลุ่ม

ตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) ได้แก่กลุ่มช่างทอผ้าในฐานะผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา กลุ่มผู้สูงวัย กลุ่มผู้ใหญ่ กลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ ในฐานะประชากรในชุมชนและผู้สนใจสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง โดยผลการศึกษาแบ่งเป็น 2 ตอน ดังต่อไปนี้

- 1) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด
- 2) การสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด

5.2.1 การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด

การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 เริ่มต้นขึ้นจากครูภูมิปัญญาส่งต่อภูมิปัญญาการทอผ้าสู่ลูกสาวทุกคนในครอบครัวตามวิถีชีวิตของชาวไทดำ ก่อนที่จะรวบรวมสมาชิกชาวไทดำในชุมชนมารวมกลุ่มทอผ้าและถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่สมาชิกภายในกลุ่มจากรุ่นสู่รุ่นเป็นเครือข่ายความรู้ภายในชุมชน โดยแต่เดิมนั้นถ่ายทอดภูมิปัญญาเฉพาะสมาชิกในชุมชนเท่านั้นแต่ปัจจุบันได้กระจายองค์ความรู้สู่ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงเป็นเครือข่ายองค์ความรู้ระหว่างชุมชนเพื่อร่วมช่วยกันทอผ้าพื้นเมืองเพื่อสร้างรายได้ให้กับคนในแต่ละชุมชน อีกทั้งยังสร้างศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อเป็นศูนย์กลางแหล่งเรียนรู้ด้านการทอผ้าพื้นเมืองให้กับคนในชุมชนและผู้สนใจสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ได้โดยง่าย ซึ่งการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองดังกล่าว เพื่อตอบปัญหานำวิจัยกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดเป็นอย่างไร สามารถจำแนกกระบวนการได้ดังต่อไปนี้

5.2.1.1 บทบาทผู้ส่งสาร (Sender)

จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก สัมภาษณ์กลุ่มและร่วมพูดคุยกับครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน ประธานและสมาชิกกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ในฐานะผู้ส่งสาร (Sender) ที่เป็นผู้ริเริ่มหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นผู้ริเริ่มในการส่งสารไปยังบุคคลหนึ่ง กลุ่มบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้ผู้ส่งสารมีบทบาทในการชี้นำพฤติกรรมการสื่อสารภายใต้สถานการณ์หนึ่ง ๆ นั้นจะเป็นไปในรูปแบบเช่นใดและมีผลอย่างไร หรือสามารถกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า บุคคลเหล่านี้เป็นผู้กระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมตอบสนองจากผู้รับสารโดยการใช้สัญญาณและสัญลักษณ์อันแสดงถึงเป้าหมายหรือสิ่งที่ต้องการสื่อสาร ซึ่งบุคคลหรือกลุ่มบุคคลดังกล่าวเป็นผู้ส่งสารไปยังสมาชิกของชุมชน ซึ่งได้แสดงทัศนคติในบทบาทของผู้ส่งสาร โดยแยกตามรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาดังต่อไปนี้

1) การสาธิต

การสาธิตเป็นวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ผู้ถ่ายทอดแสดงพร้อมทั้งอธิบายให้ผู้รับถ่ายทอดได้ประสบการณ์ตรงในเชิงรูปธรรมอันจะทำให้เข้าใจถึงวิธีการ ขั้นตอน และสามารถปฏิบัติได้โดยผู้ร่วมสนทนาได้แสดงทัศนคติดังนี้

“เราเห็นแม่ทอผ้าทุกวัน ทำให้เราดู เราก็สังเกตแล้วก็ทำตาม เรารักในวัฒนธรรมไทดำของเราอยากจะอนุรักษ์ไว้จึงตัดสินใจช่วยแม่ทอผ้าไม่ให้ความรู้ของแม่หายไปและยังสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัว สามีก็สนับสนุน งานทอผ้าทำให้ส่งลูกสาวเรียนจบมหาวิทยาลัย”

“สอนลูกสาวให้ทอผ้าเหมือนเรา ทำให้เขาดูว่าทำยังไง บอกให้เขาทำตามเรา เขาก็ทอได้”

(โสภา คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2562)

ภาพที่ 5.8 ช่างทอผ้าขณะสาธิตการทอผ้าภายในกลุ่มทอผ้าบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

“ทอผ้าเป็นตั้งแต่อายุ 12 ตอนจบ ป.4 กลับมาจากโรงเรียนก็มาปั่นฝ้าย ทำการบ้านเสร็จก็มาปั่นฝ้ายต่อ แม่จะสอนลูกสาวทอผ้าพ่อจะสอนลูกชายทำไรทำนาปลูกข้าวโพด ผู้หญิงในบ้านทอผ้าเป็นทุกคน แม่จะบอกให้เราทำแบบนั้นแบบนี้ เราก็ดูว่าแม่ทำแบบไหนแล้วเราก็ทำตาม มีตัวอย่างให้เราดูแล้วให้ทำตาม พอทอได้ก็ไปเรียนลายซิดกับมัดหมี่กับน้ำสาวเพราะเขาทำเก่งกว่าแม่ ตอนแรกก็ทอใช้เองในบ้าน มีคนมาเห็นมาขอซื้อ เราก็ตายไป จนมีข่าวไปถึงเชียงคานว่าที่บ้านนาป่าหนาดมีผ้าสวย เขาเลยมาซื้อกันจนทอไม่ทัน”

“เรามีลูกสาวเราก็สอนลูกเรา มีหลานสาวก็สอนหลานเรา ให้เขาสังเกตว่าเราทำยังไง ทำให้เขาดูทุกขั้นตอน บอกเขาให้ทำตามแบบเรา ตอนนี้อายุทำลายยกจะมีเขาเหยียบเอาไว้มากตะกรอ ก็คิดทำเองเพื่อจะได้ประหยัดเวลาทอได้เร็ว ทำได้ก็สอนให้ในกลุ่มทำแบบนี้จะได้ทอผ้าได้เร็ว”

“เวลาทอต้องค่อย ๆ คิด ค่อย ๆ ทำ ดูแบบแล้วแกะแบบเอง ดูแล้วคิดว่าจะทำยังไง บางทีถ่ายรูปลงมาในไลน์ ก็ปริ้นท์ออกมาแล้วมาทำลาย ทอผ้าต้องใช้สมองในการคิดมาก”

“ปี 43 ศูนย์ศิลปาชีพมาให้ทอผ้าแล้วรับซื้อผ้าจากชุมชนโดยโอนเงินเข้าบัญชีของกลุ่ม แล้วทางกลุ่มนำมาให้ตามจำนวนงานของแต่ละคนที่ทอได้ เวลาราชินีเสด็จที่ศูนย์ภูพานเราก็ยกก็ไปจากบ้านไปทอให้ดู ตอนนี้อยู่เอาแต่ผ้าที่ทอเสร็จแล้วไปโชว์ ตอนนี้อยู่เบิกใหม่จากศูนย์ภูพานเพื่อนำมาทอไม่ได้เลี้ยงไหมเองเหมือนเมื่อก่อน”

(แป้น ซ้อนเปี้ยยุ่ง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“ทอผ้าทุกวัน สอนลูกหลานให้ทอด้วย ทำให้เค้าดูแล้วให้เค้าทำตาม”

(ละออง ขาวนา, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

2) การปฏิบัติจริง

การปฏิบัติจริงเป็นวิธีการถ่ายทอดที่ผู้รับการถ่ายทอดลงมือกระทำจริงในสถานการณ์ที่เป็นอยู่จริงโดยผู้ถ่ายทอดเป็นคนแนะนำ ตรวจสอบและแก้ไขเพื่อให้ได้ ซึ่งผู้ร่วมสนทนาได้แสดงทัศนะดังนี้

“สอนลูกสาวให้ทอผ้า ให้ลงมือทำเลย เราก็ดูอยู่ห่าง ๆ ให้เค้าได้เรียนรู้จากการทำจริง จะได้ว่าจะต้องแก้ไขยังไง หัดไปเรื่อย ๆ แรกจะช้าหน่อย ต่อไปก็ทอเร็วขึ้น ในกลุ่มของเราเวลามีแกะลายใหม่ เราก็จะมาทอให้สมาชิกในกลุ่มดูก่อน แล้วให้เค้าไปทอตามที่เราทอให้ดู เราก็คอยไปดูอีกทีว่าทอถูกหรือเปล่า จะได้แก้ไข”

(โสภา คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2562)

“สถาบันราชภัฏเลยเคยมาเชิญไปสอนทอผ้าขึ้นนางหาญ ไปสอน 5 วัน เค้ามารับส่งเราก็ยกก็ทอจากบ้านไปสอนเลย ไปทอให้เค้าดู ให้เค้าทำตามแล้วก็คอยแนะนำเค้า”

(แป้น ซ้อนเปี้ยยุ่ง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“ทอผ้าเป็นตั้งแต่เด็ก แม่เป็นคนสอนให้เราทำตาม ผู้หญิงไทดำสมัยก่อนทอผ้าเป็นทุกคน ทอใช้กันเองภายในบ้าน แต่ตอนนี้มาทอที่กลุ่มทอผ้าสร้างรายได้ให้ครอบครัว ลูกสาวก็ทอเป็นสอนตั้งแต่เด็ก ให้เขาทำเลย ทำตามที่เราทำ เราก็คอยดู เวลาเค้าสงสัยอะไรก็มาถามเรา”

(ละออง ขาวนา, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

3) การเรียนรู้จากสื่อด้วยตนเอง

วิธีการถ่ายทอดโดยให้เรียนรู้จากสื่อด้วยตัวเองนี้ เป็นวิธีที่เป็นประสบการณ์การเรียนรู้ภูมิปัญญาในรูปแบบของสื่อประสมที่เอื้อต่อการเรียนรู้และทำความเข้าใจด้วยตนเองมากที่สุด เช่น บทเรียนในรูปแบบโปรแกรม คอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นต้น โดยผู้เกี่ยวข้องได้แสดงความคิดเห็น ดังนี้

“เราไม่ได้บันทึกวิธีการทอผ้าเป็นวิดีโอหรือทำเป็นโปรแกรมลงคอมพิวเตอร์ ยังคงใช้การสอนแบบปากต่อปากเหมือนแต่ก่อน ในกลุ่มเรายังไม่มีใครริเริ่มทำ แต่เป็นไอเดียที่น่าสนใจ ตอนสร้างศูนย์การเรียนรู้ของกลุ่มก็ไม่ได้จัดทำเป็นแบบวิดีโอ ทำเป็นบอร์ดให้รู้จักที่มาของผ้าทอไทดำ วิธีการปลูกฝ้าย ปั่นฝ้าย แล้วก็มีสาธิตการทอเท่านั้น ถ้าใครสนใจเรียน ไม่ว่าจะคนในชุมชนหรือนอกชุมชนก็มาเรียนกันสด ๆ กับช่างทอผ้าของเราเลย”

(โสภา คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2562)

“สอนลูกหลานทอผ้าแบบปากต่อปาก ไม่เคยบันทึกไว้ ตอนไปสอนที่ราชภัฏเลยก็ไม่ได้บันทึกไว้เลย ใครมาขอให้สอนก็จะบอกให้เค้าทำที่ละขั้นตอน ให้ออกที่จริงไปเลย”

(แป้น ช้อนเปียยุ้ง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

4) การจัดแหล่งเรียนรู้

วิธีถ่ายทอดโดยจัดในรูปแบบของแหล่งเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ เป็นต้น โดยจัดเป็นแหล่งสำหรับการเรียนรู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เปิดกว้างสำหรับทุกคนเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ทุกเวลา ด้วยวิธีการนี้อาจรวมถึงการใช้วิถีสายลักษณะในรูปแบบของตำราต่าง ๆ ที่บันทึกได้ด้วย ซึ่งในหัวข้อนี้ได้มีผู้แสดงทัศนะในแง่มุมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

“ทางกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองสอนวิธีการทอผ้าพื้นเมืองให้กับคนในชุมชนที่มีความสนใจเพื่อรวมกลุ่มกันทอผ้าขายกับนักท่องเที่ยวสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัว ตอนแรกเราทอผ้ากันอยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรมไทดำตรงหมู่ 4 มีนักท่องเที่ยวมาเยอะ ต่อมาหมู่บ้านขยายตัวเพิ่มหมู่ 12 เราเลยย้ายเข้ามาเพราะช่างทอผ้าส่วนใหญ่สูงอายุคุยไม่เก่งอยากอยู่เงียบ ๆ พอย้ายมาเราก็สร้างศูนย์การเรียนรู้เกี่ยวกับการทอผ้าพื้นเมืองของไทดำภายในชุมชน หมู่บ้านวัฒนธรรมไทดำตรงทางเข้าหมู่บ้านที่ขับรถผ่านมาก็มาเรียนรู้จากเราทุกอย่าง เราช่วยหมดเพราะเราเต็มใจในการเผยแพร่วัฒนธรรมไทดำดั้งเดิม ข้อมูลที่ให้ไปคือข้อมูลจริงและได้ไปเห็นที่จริงมาแล้วกับตาตนเอง ส่วนเค้าจะไปปรับเปลี่ยนอะไรตามการตลาดก็ไม่ว่ากัน เราสร้างศูนย์การเรียนรู้การทอผ้าพื้นเมืองและวัฒนธรรมชาวไทดำขึ้นที่กลุ่มทอผ้าของเรา มีคนจากชุมชนใกล้เคียงทั้งหญิงชายมาเรียนเพื่อประกอบอาชีพเพราะคนไทดำเริ่มไม่สนใจมีชาวต่างชาติมาเรียนทอผ้าและเรียนรู้วัฒนธรรมเราในชุมชน อย่างคนญี่ปุ่น คนอิสราเอล แคนนาดา

นอร์เวย์ ก็เคยมาเรียนทอผ้ากับเรา เค้ารู้จักเราผ่านเฟซบุ๊กที่ให้ลูกสาวดูแล โดยมีอบรมก่อนทอผ้าให้รู้ถึงขั้นตอนประมาณ 1 อาทิตย์ถึงลงมือปฏิบัติ”

ภาพที่ 5.9 ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

“ตอนกลับมาอยู่บ้านใหม่ ๆ เห็นแม่ทอผ้าแต่ละผืนใช้เวลานานมาก ต้องปั่นหลอดทำลวดลาย มัดย้อม ถ้ามแม่ว่าทำอะไร แม่ก็ทำให้ดูแล้วทำตาม ทำไม่ยากอย่างนี้ จึงรู้สึกถึงคุณค่าของผ้าทอมือจึงเริ่มเก็บสะสมผ้าทอไทดำต่างจากแต่ก่อนที่รู้สึกว่ายาก พบรวมรวมได้เยอะขึ้น ก็ทำพิพิธภัณฑ์ผ้าทอไทดำขึ้นในกลุ่มทอผ้า เพื่อเป็นตัวอย่างลวดลายโบราณและแสดงถึงวัฒนธรรมการแต่งกายของไทดำ วิถีชีวิตและแนวคิดไทดำที่แสดงมากับลายผ้าให้คนในชุมชนได้เรียนรู้”

(โสภา คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2562)

“ตอนที่เริ่มทอผ้าขายใหม่ ๆ ก็ทอผ้าที่บ้าน แล้วขายดี คนสั่งเยอะ เลยรวมลูกหลานมาช่วยกันทอ ตอนทำกลุ่มทอผ้าต้องไปตัดไม้ให้เขาสร้างแล้วมุงด้วยจาก ตอนหลังมีสมาชิกเพิ่มขึ้นจึงของบประมาณจากพัฒนาชุมชน เทศบาล ผู้ว่าฯ นายอำเภอ มาช่วยกันจึงจัดตั้งสำเร็จ”

“ทางกลุ่มสร้างศูนย์การเรียนรู้ด้านการทอผ้าพื้นเมืองไทดำเพื่อการคงอยู่ของวัฒนธรรม สมัยก่อนมีเพียงเล่าให้จำเท่านั้น รวมทั้งจัดแสดงผ้าพื้นเมืองไทดำโบราณเพื่อเป็นมรดกให้

เด็กในชุมชนได้เรียนรู้ความเป็นมาของไทดำ ประเพณีต่าง ๆ ของไทดำเรายังจัดอยู่เสมอ อย่างงานตุ้มโฮม ปีใหม่ไทดำ เราจัดกันทุกบ้านเชิญญาติพี่น้องมากินข้าวกันที่บ้าน ไม่ใช่ไปรวมจัดกันที่ใดที่หนึ่ง”

(แป้น ซ้อนเปี้ยยุ่ง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“ศูนย์ศิลปาชีพก็ส่งเสริมการรวมกลุ่มทอผ้า แรก ๆ ไม่มี ทอใครทอมัน ทุกหลังคาทอเป็นหมด ปลุกหม่อน ปลุกฝ้าย ทำเองหมด แต่ตอนนี้สารเคมีเยอะทำเองไม่ไหว ไหมมีคนเลี้ยงน้อยแต่ฝ้ายยังปลูกอยู่”

“วัยรุ่นในชุมชนไม่ค่อยสนใจวัฒนธรรมดั้งเดิม ทางกลุ่มร่วมกับผู้นำชุมชนจึงคิดสร้างศูนย์การเรียนรู้เพื่อให้วัฒนธรรมของเราคงอยู่ เพราะสมัยก่อนมีเพียงเล่าให้จำต่อ ๆ กันมาเท่านั้น”

(ละออง ขาวนา, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

5) การแสดงพื้นบ้าน

วิธีถ่ายทอดโดยการใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่อ เป็นวิธีการที่ใช้การแสดงที่ชาวบ้านนิยมชมชอบเป็นสื่อในการถ่ายทอดความรู้ทางภูมิปัญญา โดยที่ผู้รับการถ่ายทอดจะได้รับความเพลิดเพลินไปพร้อม ๆ การเรียนรู้ ผู้ร่วมสนทนาได้แสดงความคิดเห็นดังนี้

“มีเพลงพื้นเมืองเรียกว่าขับแซ เป็นจังหวะ มีเดิน ขับเป็นเรื่องราวในการทอผ้าได้ต่อกันก็มี คล้าย ๆ คำผญา ร้องกันปากต่อปาก ไม่มีจดบันทึก เวลาขับเค้าจะคิดสด ๆ ตอนนั้น อธิบายให้เราเห็นภาพเหมือนเราเห็นด้วยตาตัวเอง”

(โสภา คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2562)

“วัฒนธรรมของคนไทดำสมัยก่อนจะสอนให้ลูกสาวทอผ้า แม่ทุกคนจะสอนลูกสาวทอผ้า เค้าบอกว่าสาวคนไหนทอผ้าไม่เป็นจะไม่มีคนมาสู่ขอ ตอนเย็นมานั่งปั่นฝ้ายหน้าบ้านเริ่มสอนตั้งแต่เด็ก ๆ พอโตเป็นสาวมีหนุ่มมาชอบพอ เค้าก็จะมีเป้าปักกับกันตอนเราปั่นฝ้ายตอนกลางคืน เราก็ได้พบปะพูดคุยระหว่างหนุ่มสาวกันตอนนั้น”

(แป้น ซ้อนเปี้ยยุ่ง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“ชาวไทดำในหมู่บ้านยังรักษาวัฒนธรรมไทดำไว้ เช่น การแต่งกายแบบไทดำ การทอผ้าพื้นเมืองขึ้นนางหาญ อาหารไทดำอย่างจู้บผัก มีรายการวิทยุไทดำ การขับแซ มีการละเล่นต่าง ๆ เพื่อให้เด็กรุ่นใหม่ได้เรียนรู้ความเป็นอยู่และภาษาของไทดำ ”

(ละออง ขาวนา, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

6) การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยบันทึกองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ เช่น ตำราต่าง ๆ และในรูปแบบของสื่ออื่น ๆ เช่น วิกิพีเดียในรูปแบบของวีซีดี/ดีวีดี เทปเสียงหรือแผ่นซีดีเสียง รวมถึงเว็บไซต์ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้และสืบสานภูมิปัญญาต่อไปไม่ให้สูญหาย ซึ่งผู้มีส่วนร่วมในการถ่ายทอดภูมิปัญญา รวมถึงสมาชิกในชุมชนได้แสดงทัศนะต่อเรื่องนี้ว่า

“ได้ออกไปเรียนเพิ่มเติมที่เทคนิคกรุงเทพ ด้วยความอยากพัฒนาผ้าทอให้ดีขึ้น เรียนกับอาจารย์ธรรมบุญ เรียนออกแบบกับอาจารย์ละเอียด เรียนรู้การทำกราฟลายผ้าแล้วก็มาสอนต่อในกลุ่มเรา อย่างคนรุ่นเก่าเค้าจะมองลายแล้วทอเลย ขึ้นลงเท่าไรก็ชั่งไปมองรู้อยู่เลย พอมาทำลงกราฟทำให้แกะลายง่ายขึ้น ตอนนีเห็น้องสาวช่วยทำลายลงกราฟเพื่อจะร่วมเล่ม แต่เพิ่งเริ่มทำ”

“ดีไซเนอร์จากห้องเสื้อสิริวัฒนาวรี อาจารย์ต่าย อาจารย์ไอ มาช่วยเมื่อปีที่แล้ว(พ.ศ. 2561-ผู้วิจัย) ให้เราพัฒนาต่อยอดจากเทคนิคเดิม ช่วงหลังอาจารย์ออกแบบมาแล้วส่งรูปมาทางไลน์ แล้วเราประชุมกลุ่มทอผ้ามาช่วยกันคิดคำนวณหากระบวนการเอง”

(โสภา คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2562)

จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ สามารถนำมาสรุปในประเด็นของผู้ส่งสาร ได้ว่าการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาพาหนาดหมู่ 12 ไม่ได้อาศัยเพียงการสังเกตและการบอกเล่าแบบปากต่อปากเพื่อส่งต่อเนื้อหาสาระซึ่งเป็นภูมิปัญญาชุมชนแต่เพียงเท่านั้น หากยังต้องใช้วิธีการสาธิตและการลงมือปฏิบัติให้เห็นเป็นต้นแบบ การได้ปฏิบัติของผู้สืบสานภูมิปัญญาทอผ้าพื้นเมืองก่อให้เกิดการเรียนรู้จากการลองผิดลองถูกจนเกิดความรู้และความเข้าใจจนสามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง

การมีพื้นฐานการทอผ้ามาจากคนในครอบครัวที่เป็นผู้สืบสานความรู้ รวมถึงการเพิ่มพูนทักษะความรู้ให้ทันสมัยเกิดเป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดสู่สมาชิกในกลุ่มและสมาชิกในชุมชนเกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งถ่ายทอดโดยอาศัยสื่อบุคคลเป็นแหล่งความรู้ในการสาธิต อีกทั้งสอดแทรกประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนผ่านภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองไปสู่ผู้สืบสานภูมิปัญญา ซึ่งเป็นมูลเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดการสื่อสารจากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่ง และส่งต่อกันไปเรื่อย ๆ กลายเป็นเครือข่ายองค์ความรู้ในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น

นอกจากนี้ การจัดแหล่งเรียนรู้ยังเป็นอีกหนทางหนึ่งที่ช่วยในการถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่คนในชุมชน โดยการได้เรียนรู้ขั้นตอนการผลิตการทอผ้าพื้นเมืองก่อนการปฏิบัติจริงที่ถ่ายทอดโดยสื่อบุคคลด้วยวิธีการสอนแบบปากต่อปาก อีกทั้งยังมีการแสดงพื้นบ้านที่นำเสนอถึงขั้นตอนการทอผ้าพื้นเมืองด้วยการขับแซ่ บอกเล่าวิธีการทอผ้าตั้งแต่ต้นผ่านสื่อบุคคลที่เป็นผู้ขับถ่ายทอดสู่คนในชุมชน

เสมือนได้เห็นด้วยตาของตนเอง หากแต่การจับแซ่ไม่ได้ถูกบันทึกไว้เป็นหลักฐานทั้งภาพ เสียง หรือ เนื้อร้อง เป็นการคิดร้องขึ้นในขณะนั้น ๆ เพื่อเล่าสู่ลูกหลานให้ฟังเป็นเรื่องราว

ทั้งนี้ การจัดการองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นไม่มีการจัดเก็บองค์ความรู้ในรูปแบบหนังสือ หรือวิดีโอทั้งในรูปแบบดิจิทัลหรือรูปเล่มอย่างสมบูรณ์ เพียงแต่เริ่มต้นบันทึกผลด้วยวิธีการลง กราฟที่เกิดจากการออกไปเรียนรู้วิธีการใหม่ ๆ เพิ่มเติมภายนอกชุมชน รวมถึงการพัฒนาการทอผ้าให้ ลวดลายมีความทันสมัยจากการได้รับความสนับสนุนจากห้องเสื้อชั้นนำ หากแต่กรรมวิธีในการทอผ้า พื้นเมืองนั้นยังคงเป็นเพียงการถ่ายทอดผ่านการสังเกตและการบอกเล่าแบบปากต่อปาก ทำให้การ เรียนรู้วิธีการทอผ้าพื้นเมืองจากสื่อด้วยตนเองไม่สามารถทำได้

5.2.1.2 เนื้อหาของสาร (Message)

ลักษณะเนื้อหาของสารของกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 เน้นการ กระทำให้เห็นและการลงมือทำด้วยตนเอง เพราะฉะนั้นสารที่สื่อออกไปจึงออกมาในรูปแบบ ของอวัจนภาษาอันประกอบด้วย ท่าทาง กริยา อาการ การสาธิตและการปฏิบัติซึ่งถูกส่งต่อไปยัง เยาวชนคนรุ่นใหม่ในชุมชนในรูปแบบที่แตกต่างกัน รวมทั้งวัจนภาษาซึ่งเป็นคำพูดที่แสดงออกถึงการ ถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก ที่ตอบสนองความต้องการและวัตถุประสงค์ของผู้รับสาร

5.2.1.3 ช่องทางการสื่อสาร (Channel)

ลักษณะของการสื่อสารชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ในปัจจุบัน จากการเก็บรวบรวม ข้อมูลจากการลงภาคสนาม พบว่า ชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 มีการใช้ช่องทางการสื่อสารใน หลากหลายรูปแบบ แต่เน้นไปที่การสื่อสารผ่านตัวบุคคล การสื่อสารแบบปากต่อปาก การสื่อสารผ่าน เสียงตามสาย การสื่อสารผ่านแอปพลิเคชันไลน์ รวมถึงการสื่อสารผ่านการจัดการประชุมเพื่อดำเนิน กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้า

5.2.1.4 บทบาทผู้รับสาร (Receiver)

จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ใหญ่/ผู้สูงอายุ กลุ่มคนรุ่นใหม่ในชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 เพื่อวิเคราะห์ประเด็นของความคิดเห็นที่มีต่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง มีผล การศึกษาดังนี้

“หลานกลับมาเรียนที่โรงเรียนในชุมชน พ่อแม่เขาทำงานในกรุงเทพฯ ไม่มีเวลาดูแล รับส่ง เวลาชาวชุมชนไทดำจัดงานอะไร ก็จะมาเขามาด้วยเพื่อให้เรียนรู้วัฒนธรรมเรา เรียนรู้การทอ ผ้าพื้นเมืองที่ศูนย์การเรียนรู้ของกลุ่มทอผ้า”

(สงกรานต์ ช้อนเติม, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2563)

“แต่ก่อนมีการสอนวัฒนธรรมไทดำ การแต่งกายชาวไทดำในโรงเรียนประจำชุมชน แต่ตอนนี้ไม่มีแล้ว เนื่องจากโรงเรียนขาดงบประมาณ แต่เราก็ยังอนุรักษ์วัฒนธรรมไทดำไว้ในชุมชน

ไม่ให้หายไป ที่กลุ่มทอผ้าสร้างศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อให้คนในชุมชนได้รู้จักวัฒนธรรมชุมชนของตนเอง มีตัวอย่างฝ้าย การเอาเมล็ดฝ้ายออก มีช่างทอผ้าทออยู่ตลอดเวลา อยากรู้อะไรก็ถามเค้าได้ การทอผ้าพื้นเมืองสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว”

(พิณ คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2563)

“คนในชุมชนก็รวมเงินกันซื้อที่ดินเพื่อจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมไทดำ เพื่อเป็นศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน โดยทั้งหมด 4 และ หมู่ 12 เป็นกรรมการร่วมกัน ประชุมกันในชุมชนทั้งคณะกรรมการและคนในชุมชน เวลาจัดกิจกรรมชุมชนก็จัดที่ศูนย์วัฒนธรรมไทดำ ซึ่งบ้านนาป่าหนาดเป็นหมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองในปี 2524”

(เข็มพร อ้อยนอ, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“พัฒนาชุมชนก็เคยเข้ามาดูแลแต่ปัจจุบันเทศบาลดูแลชุมชนเราอยู่ เทศบาลให้จัดตั้งกลุ่มที่ศูนย์วัฒนธรรมไทดำแล้วให้งบประมาณดูแลในแต่ละปี เพื่อเป็นแหล่งรวมภูมิปัญญาทอผ้าและวัฒนธรรมของชาวไทดำสำหรับนักท่องเที่ยวและผู้สนใจ ทำให้เรามีรายได้เพิ่มขึ้น ที่ศูนย์เรามีการสาธิตการทอผ้าให้ดู คนในชุมชนที่สนใจก็ไปดูการสาธิต รู้วิธีการทอผ้า ถ้าสนใจเรียนก็มาเรียนที่กลุ่มได้ และผู้นำชุมชนเราก็ออช่วยเหลือทุกอย่าง สนับสนุนการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการทอผ้าในชุมชน”

(แสง ขาวนา, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“ผ้าพื้นเมืองของคนไทดำ มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง สนับสนุนให้ลูกหลานทอผ้าพื้นเมืองไทดำ พามาเรียนที่กลุ่มทอผ้า เพราะถ้าเค้าทอได้จะได้มีวิชาติดตัว ทำมาหากินเลี้ยงดูตัวเองได้ ที่กลุ่มเค้าก็ทอให้ดูก่อนแล้วให้เราทำตาม หัดเค้าทอผ้าแต่เด็ก ๆ จะได้ค่อย ๆ เรียนไป ตอนนี้เด็กในชุมชนสนใจทอผ้าน้อย กลัวว่าผ้าทอไทดำจะหายไป”

(ปณิสสา วุฒิมาลัย, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“เห็นแม่ทอผ้าตั้งแต่เด็ก แรก ๆ ก็คัดค้าน หนูว่ามันเขย ไม่ทันสมัย แต่ตอนนี้มารับช่วงต่อ มาทอผ้าเพราะมาทำให้เราเห็นว่าทอผ้าสามารถดูแลครอบครัวได้ ก็สังเกตเวลาแม่ทอผ้า แม่ทำยังไง แล้วเราก็มาลองหัดทำ หนูคิดว่าจากการเรียนภายนอกชุมชนทำให้หนูรู้สึกที่วัฒนธรรมไทดำเขยเพราะไม่ได้คลุกคลีกับชุมชนไปเรียนจันทร์ถึงเสาร์”

“หัตถ์ทอผ้าตั้งแต่อยู่ประถม เด็กประถมรุ่นปัจจุบันไม่มีใครสนใจทอผ้ากัน ช่วงหัตถ์ทอผ้าใหม่ ๆ แม่จะคอยแอบมาดูว่าเราทำได้มั๊ย แม่สอนแบบทำเลยไม่ได้จับมือทอ หนูสังเกตแล้วก็ทอ แม่ไม่บอกอะไรเลย (พูดไปหัวเราะไป)”

“ถ้าในอนาคตไม่มีคนทอผ้าพื้นเมือง มีหนูทอได้คนเดียว หนูจะเป็นผู้มีคุณค่าต่อชุมชนในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของไทยเอาไว้”

(วิภา คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2563)

“แม่ทอผ้าขายตั้งแต่เรายังเด็ก แม่ไปขายที่ไหนเราก็ไปด้วย ตอนแม่ทอผ้าเราก็ไปสังเกตแล้วมาหัตถ์ทอ ทำตามแบบแม่ ก็พอทอได้ ตอนนี่ไม่ได้ทอแล้วไม่ค่อยชอบทอผ้าเองเพราะใช้เวลานานมากกว่าจะได้แต่ละผืน แต่ช่วยงานกลุ่มทอผ้าด้านอื่น ใช้วิชาที่เรียนมาช่วยเหลือกลุ่ม ภูมิใจในภูมิปัญญาของชาวไทดำ”

(วารุณี คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2563)

“ยายสอนทอผ้า ให้เราลงทอเลยแล้วบอกให้ทำยังไงบ้างเริ่มจากตรงไหน คอยดูว่าทำถูกหรือเปล่า ก็เพิ่งเริ่มหัตถ์ทอได้ไม่นาน พอทอได้ แต่จะทอได้เฉพาะเสาร์อาทิตย์ วันธรรมดาไปเรียนในเมืองแต่เช้ามีด กลับมาก็ทำการบ้านกว่าจะเสร็จก็ตึกแล้วเลยไม่ได้หัตถ์ทอผ้า คิดว่าการทอผ้าพื้นเมืองช่วยให้ความรู้ไม่หายไปยังมีคนทอได้ และเป็นเอกลักษณ์ของชาวไทดำ”

(ปณิตา ชาวนา, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2563)

จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่ม สรุปในประเด็นของผู้รับสารได้ว่า ผู้รับสารในกลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุในชุมชนรับสารจากผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชนและการบอกต่อจากสมาชิกในชุมชน โดยร่วมมือร่วมใจกันสร้างและเป็นคณะกรรมการกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองและศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้รวบรวมภูมิปัญญาการทอผ้าให้องค์ความรู้ได้ดำรงอยู่ อีกทั้งเป็นการสร้างแหล่งท่องเที่ยวชุมชนเพื่อสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน ทั้งนี้ยังได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการริเริ่มก่อตั้งศูนย์วัฒนธรรมไทดำก่อนจะขยายมาเป็นกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ในเวลาต่อมา อีกทั้งกลุ่มผู้สูงวัยและผู้ใหญ่ในชุมชนยังชักจูงให้ลูกหลานเข้าร่วมกับประเพณีท้องถิ่นและกิจกรรมการเรียนรู้การทอผ้าพื้นเมืองกลุ่มทอผ้าพื้นเมือง เพื่อให้กลุ่มเด็กและเยาวชนได้ซึมซับวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองชาวไทดำอันเป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นของตนเอง ด้านกลุ่มคนรุ่นใหม่มองว่า การเรียนรู้การผลิตผ้าทอมือในชุมชนทำให้รู้จักชุมชนว่ามีเอกลักษณ์อะไร เกิดความภูมิใจในภูมิปัญญาของชุมชนและยังสามารถสร้างรายได้เพื่อเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวได้ และยังเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชาวไทดำ

ไม่ให้ลบล้างกัน อีกทั้งยังนำความรู้จากการเรียนมาช่วยเหลือกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

จากกระบวนการสื่อสารดังกล่าวข้างต้นสามารถสรุปในประเด็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองมีวิธีการอย่างไร กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองมีบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่คนในชุมชนอย่างไร อีกทั้งมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาหรือไม่ อย่างไร นั้น ได้ว่า ชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองด้วยวิธีการบอกเล่าแบบปากต่อปากประกอบกับการสังเกต การสาธิตและการลงมือทำให้เห็นเป็นต้นแบบ โดยในอดีตเป็นการถ่ายทอดจากแม่และยายสู่ลูกสาวหลานสาวภายในครอบครัวเพื่อทอผ้าใช้ภายในครัวเรือนเท่านั้น ในเวลาต่อมาเกิดการรวมกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองทำให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าขยายตัวจากครอบครัวไปสู่คนในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันจนเกิดเป็นองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าพื้นเมือง ซึ่งกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองได้มีการจัดแหล่งเรียนรู้ภายในกลุ่มทอผ้าช่วยให้คนในชุมชนและภายนอกชุมชนที่สนใจการทอผ้าพื้นเมืองสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ได้โดยมีช่างทอผ้าผู้ชำนาญคอยให้คำอธิบาย หากแต่ การถ่ายทอดองค์ความรู้ยังใช้วิธีการเช่นเดิมดังที่ปฏิบัติมา ไม่ได้มีการจัดการองค์ความรู้ในรูปแบบหนังสือหรือในสื่อรูปแบบอื่น โดยการนำของปราชญ์ชุมชนทำให้เกิดการเริ่มต้นบันทึกลดทอนลายกราฟซึ่งเกิดจากการออกไปเรียนรู้ภายนอกชุมชน อีกทั้งยังได้รับการสนับสนุนการภาครัฐ อาทิ ศูนย์ศิลปาชีพ(ศูนย์ภูพาน) ที่มีส่วนช่วยในการพัฒนาเทคนิคการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนและรับซื้อผ้าทอพื้นเมืองของชุมชนอย่างต่อเนื่อง รวมถึงผู้ว่าราชการจังหวัดเลย เทศบาลตำบลเขาแก้ว ที่ให้ความช่วยเหลือแนะนำแนวทางในการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชุมชน รวมทั้งอุตสาหกรรมภาค 4 ที่ช่วยเหลือด้านเครือข่ายชุมชนทำให้ผ้าทอพื้นเมืองของชุมชนสามารถแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์เสื้อผ้าสำเร็จรูป กระเป๋า ย่าม เป็นต้น ทั้งนี้การร่วมกันสนับสนุนกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 เป็นการร่วมกันพัฒนาชุมชนให้คนในชุมชนมีแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองที่มีการย้อมจากสีธรรมชาติไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นวิชาชีพติดตัวสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้โดยไม่ต้องออกไปทำงานนอกชุมชน อีกทั้งยังเป็นแหล่งเผยแพร่องค์ความรู้การทอผ้าพื้นเมืองสู่คนภายในและภายนอกชุมชน รวมถึงทำให้คนรุ่นใหม่ภายในชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเอกลักษณ์ของชุมชน เกิดความภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นและร่วมช่วยกันสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นมิให้สูญหายไป

5.2.2 การสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด

การสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 นำทางด้วยการรู้คุณค่าและความหมายผ้าทอพื้นเมืองอันเป็นเอกลักษณ์ชุมชนนำมาซึ่งการฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิมและลดทอนเก่าแก่ที่หายไป เช่น ผ้าไหมสาวมือเส้นละเอียดมากมีลักษณะนุ่มคล้ายผ้า

แพร่ซึ่งไม่มีคนทอแล้ว รวมถึงลายที่เกี่ยวกับมงกุฏและดวงอาทิตย์ที่สื่อความหมายของชีวิตที่อยู่บนผ้า เบี้ยว(ผ้าโพกหัวของผู้หญิงชาวไทดำ) อีกทั้งลายนาคยกดอกและลายนาคมัดหมี่ที่อยู่ในผืนเดียวกัน เป็นต้น รวมถึงการรับช่วงต่อขององค์ความรู้ของเยาวชนคนรุ่นใหม่ภายในชุมชน เป็นแนวทางของคนในชุมชนที่ร่วมช่วยกันรู้รักษาผ้าทอพื้นเมืองไทดำให้ดำรงอยู่ นับว่าเป็นการบริหารจัดการสื่อวัตถุพื้นบ้านของคนภายในชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรม โดยสามารถจำแนกกระบวนการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองได้ดังต่อไปนี้

5.2.2.1 การรู้คุณค่าและความหมายของผ้าทอพื้นเมืองไทดำ

การสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 เพื่อมิให้ภูมิปัญญาดังกล่าวตกอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อสูญหายนั้น ในการสัมภาษณ์และพูดคุยเชิงลึกกับครุภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน และผู้สืบทอดการทอผ้า โดยมีจุดเริ่มต้นจากการเดินทางไปสู่บ้านเกิดดั้งเดิมของบรรพบุรุษที่เมืองซอลลา ประเทศเวียดนามของปราชญ์ชุมชนและได้พบกับผ้าทอพื้นเมืองโบราณที่ไม่เคยเห็นจึงเริ่มเก็บสะสมตั้งแต่ลวดลายแสดงถึงความเชื่อและวิถีชีวิตของชาวไทดำ รวมกับผ้าทอพื้นเมืองที่ทอโดยบรรพบุรุษภายในชุมชนอันรวมถึงผ้าไหมทอผ้าเนื้อละเอียดอ่อนนุ่มซึ่งใช้ความสามารถในการทอผ้าเป็นอย่างมาก การรู้คุณค่าของผ้าทอพื้นเมืองไทดำของปราชญ์ชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ผ้าทอพื้นเมืองภายในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนได้เรียนรู้วิถีชีวิตความเชื่อของชาวไทดำในอดีตอีกทั้งยังเป็นแหล่งสะสมต้นแบบลวดลายผ้าทอพื้นเมืองไว้ให้ลูกหลานชาวไทดำเพื่อรอการฟื้นฟูองค์ความรู้ที่หายไปและรับช่วงต่อองค์ความรู้เพื่อรักษาภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองไทดำที่สอดแทรกความเชื่อและวิถีชีวิตชาวไทดำผ่านลวดลายที่ปรากฏบนผ้าทอพื้นเมืองไว้คู่กับชุมชน ซึ่งประกอบด้วยรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1) การฟื้นฟูองค์ความรู้ที่หายไป

การฟื้นฟูองค์ความรู้เดิมที่หายไปนั้น เป็นการนำกลับมาของภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวไทดำในการผลิตผ้าทอมือพื้นเมืองในด้านลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าดั้งเดิม เช่น ลายมัดหมี่ในผ้าพื้นเมืองโบราณที่หาผู้ทอเป็นยากหรือไม่มีผู้ใดทอได้ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้สืบสานภูมิปัญญาต่อไป โดยในหัวข้อนี้ผู้ร่วมสนทนาได้แสดงทัศนะดังนี้

“คุณยายของพี่ท่านพึ่งเสียไปเมื่อปี 2562 อายุ 106 ปี ท่านทอผ้าเก่งมาก ผ้าทอของท่านมีคุณค่ากับลูกหลานไทดำมาก พี่เก็บผ้าที่ท่านทอไว้หลายผืนเพื่อเป็นตัวอย่างลวดลาย และในพิพิธภัณฑ์ผ้าทอไทดำของกลุ่มทอผ้าก็สะสมผ้าทอพื้นเมืองโบราณ หายาก เพื่อเป็นตัวอย่างลวดลายโบราณและแสดงถึงวัฒนธรรมการแต่งกายของไทดำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้วิถีชีวิตของชาวไทดำในอดีตว่าเป็นอย่างไร และเป็นตัวอย่างลายเพื่อนำกลับมาฟื้นฟูใหม่อีกครั้งเมื่อมีโอกาส”

“จุดเริ่มต้นการสะสมผ้าพื้นเมือง เริ่มจากอยากรู้ อยากเห็น ที่จริงของต้นกำเนิดไทดำ เราเดินทางไปดูเลย ที่เมืองซอลลา ไปเวียดนาม ไปที่ชุมชนไทดำ ไปตามหาญาติพี่น้องทางนั้น เจอผ้า

โบราณสวย ๆ เราไม่เคยเห็น โอ้โหเลย มีคุณค่ากับเรามาก เราก็ซื้อมา สวมไปเรื่อย ๆ เก็บไว้ให้ลูก ไว้เป็นต้นแบบงาน จนกลายเป็นพิพิธภัณฑสถานผ้าในตอนนี้ ไว้ให้คนในชุมชนรุ่นต่อไปได้เรียนรู้ รักษาไว้ไม่ให้หายไป”

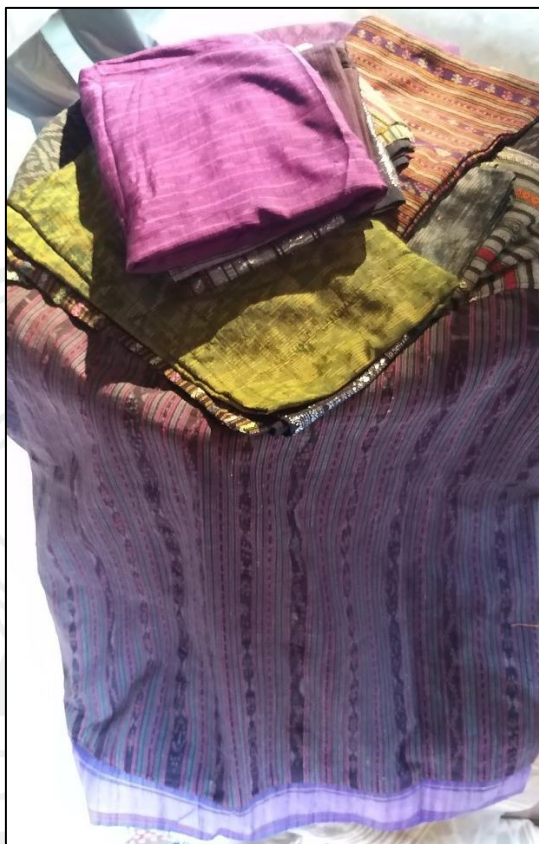
(โสภา คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2562)

“ที่กลุ่มทอผ้าเราเก็บผ้าทอพื้นเมืองโบราณทั้งที่ผลิตภายในชุมชนเราเอง และจากชุมชนไทดำที่ประเทศเวียดนามเพื่อเป็นตัวอย่างทั้งลักษณะของผืนผ้าและลวดลายเก่าแก่ เพราะเราสอนกันปากต่อปากไม่มีการจดบันทึกไว้จึงต้องเก็บตัวอย่างไว้เพื่อศึกษาและรอนำกลับมาทำใหม่อย่างผ้าไหมทอมือโบราณที่มีความนุ่ม ใส่สบาย ซึ่งใช้ความละเอียดในการทำมากต้องใจเย็น เราก็คิดอยากจะนำกลับมาทำใหม่อีกครั้ง เพื่อให้ลูกหลานได้เรียนรู้”

(แป้น ซ้อนเปี้ยยุ่ง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“ซินนางหาญที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาด ไม่เคยหายไปไหนเลย เราทอมาตลอดตั้งแต่ตั้งกลุ่มจนปัจจุบัน แต่คนภายนอกอาจจะไม่รู้เลยคิดว่าหายไปแล้วนำมาฟื้นฟูใหม่ จริง ๆ แล้วเราทำมาตลอดไม่เคยหยุดทำเลย ยังมีผ้าทอโบราณอีกเยอะที่กลุ่มจะนำมาทำใหม่ เราเก็บตัวอย่างไว้ในพิพิธภัณฑสถาน”

(ละออง ชาวนา, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

ภาพที่ 5.10 ตัวอย่างผ้าทอพื้นเมืองโบราณภายในพิพิธภัณฑ์ผ้าทอพื้นเมืองไทดำ
แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

2) การรับช่วงต่อขององค์ความรู้

การรับช่วงต่อขององค์ความรู้การทอผ้าพื้นเมืองชาวไทดำของชุมชนบ้านนาป่าหนาด หมู่ 12 ของเยาวชนภายในชุมชนและภายนอกชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร ซึ่งผู้เกี่ยวข้องได้ให้ข้อคิดเห็นในแต่ละมุมมองดังต่อไปนี้

“แม่สอนให้ทอผ้าตั้งแต่ยังเด็ก พอโตขึ้นรู้สึกว่ามันเขย ไม่ทันสมัย เลยทิ้งไปช่วงหนึ่งไปทำงานกรุงเทพฯ พอออกจากงานกลับมาอยู่บ้านก็คิดว่าเราจะทำอะไรดี นึกถึงตอนเด็กเห็นแม่ทอผ้าทั้งผ้าซิ่น ผ้าปูที่นอน ผ้าไหม ผ้าฝ้าย แม่ทอเองหมด เราเห็นคุณค่าในสิ่งที่แม่ทำ เลยตัดสินใจรับช่วงต่อจากแม่ ช่วยแม่ทอผ้า ช่วยแม่ทำกลุ่มทอผ้าของชุมชนเรา ลูก ๆ เห็นแม่ทอผ้าก็สนใจ ก็จับมาหัดทอทำให้เค้าดู ให้เค้าสังเกตแล้วให้เค้าทอแบบเรา”

“เรารวมตัวกันสร้างกลุ่มทอผ้า สร้างศูนย์เรียนรู้ สร้างพิพิธภัณฑ์ผ้า เพื่อเป็นศูนย์กลางความรู้ให้ลูกหลานได้สืบสานวัฒนธรรมผ้าทอไทดำไม่ให้หายไป ซึ่งได้รับการสนับสนุนความ

จากภาครัฐ ทั้งอุตสาหกรรมภาค ผู้ว่า เทศบาล กรมส่งเสริมสิ่งแวดล้อม มาให้ความรู้เรา ซึ่งเราสามารถอยู่ได้ด้วยตัวเอง ไม่ได้รับเงินสนับสนุนจากภาครัฐ ในตอนนี้เยาวชนเฉพาะครอบครัวคนที่ทอผ้าเท่านั้นจึงสามารถดึงลูกหลานให้ทำด้วย ลูกสาว 2 คนก็ทอผ้าได้ทั้งคู่ คนโตตัวเองเริ่มไม่สนใจแต่ก็มีคนจากหมู่บ้านใกล้เคียงมาเรียนรู้การทอผ้าพื้นเมืองไทดำ เราก็สอนเพื่อเผยแพร่การทอผ้าไทดำ ซึ่งการเรียนทอผ้าไม่ได้มีแต่ผู้หญิงเท่านั้นที่มาเรียน ผู้ชายเค้าก็มาเรียนทอผ้ากัน กลับไปสร้างอาชีพในชุมชนตนเอง และยังติดต่อกันเสมอ เวลาเรามีงานทอผ้าเราก็ส่งไปช่วยกันทอ”

“เคยไปสอนภาษากับวัฒนธรรมไทดำที่โรงเรียนในชุมชนให้นักเรียนใส่ชุดไทดำแต่ไม่ได้สอนทอผ้า ถ้าอยากเรียนทอผ้ามาเรียนกับเราที่ศูนย์ได้เพราะมีอุปกรณ์ครบ ช่วงหลังไม่มีงบประมาณลงมาเลยไม่ได้ไปสอนแล้ว อีกอย่างนี้ เด็ก ๆ ที่โรงเรียนก็ไม่ได้เป็นชาวไทดำทั้งหมด เค้าอาจจะไม่อยากจะเรียนรู้วัฒนธรรมเรา”

“ปัจจุบันทางกลุ่มทอผ้าทำโฮมสเตย์ เพื่อให้ผู้ที่สนใจมาเรียนรู้วัฒนธรรมไทดำและผู้สนใจมาเข้าพัก มาทานอาหารแบบไทดำ มาเรียนรู้การทอผ้าพื้นเมืองไทดำ เพื่อเป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมไทดำของเราอีกทาง ก็มีชาวญี่ปุ่นและชาวฝรั่งเศสเริ่มมาเข้าพัก เราเพิ่งเริ่มทำเมื่อต้นปี 2563 นี้เอง”

(โสภา คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2562)

“ตอนนี้เด็กสนใจในวัฒนธรรมไทดำน้อยลง เพราะคนในชุมชนส่งลูกหลานไปเรียนหนังสือนอกชุมชน เลยไม่ผูกพันกับวัฒนธรรมในชุมชนเท่าไร แต่การละเล่นต่าง ๆ เป็นกิจกรรมที่เด็ก ๆ ยังเข้าร่วมอยู่ แต่ในระดับวัยรุ่นนั้นยาก วัยรุ่นไม่ค่อยสนใจวัฒนธรรมดั้งเดิม”

“ปัญหานี้ทางภาครัฐเค้าเข้ามาดูแลเฉพาะศูนย์วัฒนธรรมกับพิพิธภัณฑ์หมู่บ้านไทดำไม่ได้เข้ามาถึงตรงนี้ แต่ก่อนก็มาตรงนี้เดี๋ยวนี้เขาไม่ได้มาแล้ว”

“ปัจจุบันคนที่ดูแลเอาอย่างอื่นมาผสมเนื่องจากไม่ได้เป็นไทดำแท้ การเปลี่ยนแปลงทำให้ความหมายเพี้ยนเปลี่ยนไป เด็กในชุมชนรับความรู้จากวัฒนธรรมภายนอก ซึ่งเราเห็นด้วยกับการรับวัฒนธรรมอื่นเพราะปัจจุบันจำเป็นต้องรู้จัก อย่างอินเทอร์เน็ต เฟซบุ๊ก ไลน์ แต่ยังคงระลึกถึงวัฒนธรรมไทดำ คนรุ่นพ่อรุ่นแม่รับได้ในส่วนที่ทำได้”

(โสภา คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2563)

“วัฒนธรรมไทดำผู้หญิงทอผ้าเป็นทุกคน กลางคืนขึ้นฝ้าย กลางวันทอผ้า ใครทอผ้าไม่เป็นจะไม่มีคนมาชอบ แต่สมัยนี้เขาไม่นิยมกัน ไปทำงานในเมืองกันหมด เด็ก ๆ ในชุมชนส่วนใหญ่ก็ไปเรียนในเมืองกันแต่ลูกหลานในบ้านเราทอผ้าเป็นหมด เวลาว่างงานชาวไทดำก็จะพาเด็ก ๆ มาด้วยเพื่อให้รู้จักวัฒนธรรมเรา ให้เด็ก ๆ มาหันปั่นฝ้าย มาเห็นการทอผ้า และทางกลุ่มทอผ้าก็จัดสอนให้กับ

คนที่สนใจทั้งในชุมชนเราและจากชุมชนใกล้เคียงมาเรียนทอผ้ากันสร้างรายได้เลี้ยงตัวเองและครอบครัว”

(แป้น ซ้อนเปี้ยยุ่ง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“มีหลายชุมชนมาดูงานกับกลุ่มของเราแล้วเค้าก็ทำตามแบบเราเยอะ เราไม่ห่วงเพราะจะได้ช่วยกันทอผ้าพื้นเมืองไม่ให้หายไป”

“เราสอนวิธีการทอผ้าที่ต้องใช้ความละเอียด ใช้จิตวิญญาณในการทอ ถ้ามีงานเร่งทางกลุ่มจะไม่รับเพราะจะไม่มีคุณภาพ และจะต้องคำนวณให้ดีเพราะผ้าแต่ละผืนมีการหดตัวไม่เท่ากัน”

(ละออง ขาวนา, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ สามารถนำมาสรุปเพื่อตอบคำถามการมีแนวทางฟื้นฟูองค์ความรู้ที่หายไปหรือไม่อย่างไร ได้ว่า การสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ซึ่งเป็นการบริหารจัดการสื่อวัตถุพื้นบ้านภายในชุมชนไทดำด้วยเจ้าของวัฒนธรรม การรู้คุณค่าแห่งภูมิปัญญานำมาซึ่งการฟื้นฟูองค์ความรู้เดิมที่หายไป ซึ่งในอดีตองค์ความรู้ในการทอผ้าอาศัยเพียงการบอกเล่าแต่เพียงอย่างเดียว การรู้คุณค่าผ้าทอพื้นเมืองไทดำนำไปสู่การเก็บสะสมผ้าทอพื้นเมืองต้นแบบไว้เพื่อเป็นตัวอย่างในการศึกษาตลอดจนถ่ายทอดผ่านวิถีชีวิตตลอดจนกรรมวิธีการทอผ้าพื้นเมืองทั้งการสะสมจากผ้าพื้นเมืองในชุมชนที่ผลิตโดยช่างทอผ้าที่มีความชำนาญและผ้าพื้นเมืองชาวไทดำจากประเทศเวียดนาม โดยมีเป้าหมายในการฟื้นฟูองค์ความรู้เดิมเพื่อสืบสานภูมิปัญญาของชาวไทดำส่งต่อไปยังลูกหลาน รวมทั้งเผยแพร่ชื่อนางหาญที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดให้รู้จักมากยิ่งขึ้น การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ผ้าทอไทดำภายในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนของกลามทอผ้าพื้นเมืองทำให้เกิดแหล่งรวมของผ้าทอพื้นเมืองโบราณไว้ให้ลูกหลานชาวไทดำได้เรียนรู้และเป็นแหล่งค้นคว้าภูมิปัญญาดั้งเดิมที่หาได้ยาก

ในด้านการรับช่วงต่อขององค์ความรู้นั้น ครูภูมิปัญญา ประชาญ์ชุมชน และผู้สืบทอดการทอผ้าพยายามส่งต่อองค์ความรู้ให้ลูกหลานชาวไทดำภายในเป็นผู้รับช่วงต่อ หากแต่ลูกหลานชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดในปัจจุบันมีความสนใจในการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองลดน้อยลงต่างจากอดีตที่การทอผ้าพื้นเมืองมีวิถีผูกพันการวัฒนธรรมของหญิงชาวไทดำ การที่ลูกหลานชาวไทดำออกไปเรียนนอกชุมชนและความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศดึงดูดความสนใจของลูกหลานชาวไทดำออกห่างจากวัฒนธรรมชุมชนจึงได้เน้นนำและแสดงให้เห็นคุณค่าของผ้าทอพื้นเมืองรวมถึงการสร้างรายได้จากการทอผ้าพื้นเมืองในการเลี้ยงดูตนเองและครอบครัว อีกทั้งยังได้ทำงานภายในชุมชน เพื่อสร้างแรงผลักดันให้ลูกหลานหันกลับมาอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นและรับช่วง

ต่อภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชาวไทดำที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง อีกทั้งยังกระจายองค์ความรู้สู่ภายนอกชุมชนเพื่อร่วมช่วยกันอนุรักษ์การทอผ้าพื้นเมืองไม่ให้สูญหายและยังสามารถสร้างอาชีพให้กับคนภายนอกชุมชนอีกด้วย

5.2.2.2 การรู้รักษาภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด

จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ใหญ่/ผู้สูงอายุ กลุ่มคนรุ่นใหม่ในชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 เพื่อวิเคราะห์ในประเด็นของความคิดเห็นที่มีต่อการรู้คุณค่าของผ้าทอพื้นเมืองโดยพื้นพวงค์ความรู้ที่หายไปและรับช่วงต่อองค์ความรู้ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่รู้รักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองอย่างยั่งยืน มีผลการศึกษาดังนี้

“เทศบาลก็เข้ามาช่วยพาเราไปดูงานบ้างเพื่อนำมาพัฒนาชุมชนต่อทั้งทางด้านทอผ้าและการรักษาวัฒนธรรมให้อยู่ในชุมชนให้ลูกหลานของเรา เพราะชุมชนเราเป็นชุมชน 3 วัฒนธรรม มีทั้งพุทธ คริสต์ ไทดำ แต่ก่อนมีไทดำอย่างเดียวจนบ๊อบรรพบุรุษระยะหลังมาคริสต์เข้ามา เราก็อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ส่วนพุทธมาทางลูกเขยลูกสะใภ้ คนรุ่นใหม่ของไทยดำก็ใส่บาตร”

(สงกรานต์ ซ้อนเต็ม, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“ส่วนมากเด็ก ๆ ในชุมชนไปเรียนในเมืองกัน ไปเรียนแต่เข้ามิดกลับมาเรียน เลยไม่ผูกพันกับวัฒนธรรมไทดำและการทอผ้าพื้นเมือง ทำให้เป็นกังวลว่าจะไม่มีใครรับช่วงการทอผ้าพื้นเมืองต่อ แต่ก็พยายามพาเค้าไปร่วมกิจกรรมวัฒนธรรมชาวไทดำ พาไปดูเค้าทอผ้ากัน พาไปดูผ้าโบราณที่กลุ่มทอผ้า ให้เด็ก ๆ ได้เห็นวิธีการทอผ้า มาหัดตัวฝ้าย หัดปั่นฝ้าย มารู้จักวัฒนธรรมไทดำมากขึ้น ค่อย ๆ ปลูกฝังไป”

(พิณ คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“เรารักษาการแต่งกายด้วยผ้าทอพื้นเมืองไม่ให้หายไปจากชุมชน พิพิธภัณฑสถานผ้าทอไทดำที่ศูนย์การเรียนรู้ของกลุ่มทอผ้าช่วยให้เด็ก ๆ ในชุมชนได้เข้ามาเรียนรู้ รู้จักวิถีชีวิตไทดำผ่านผ้าทอโบราณ รวมถึงภาษาไทดำที่เราใช้พูดกันในชีวิตประจำวันเพื่อให้เด็กในชุมชนได้ซึมซับและกระตุ้นให้คนรุ่นใหม่สนใจวัฒนธรรมดั้งเดิม แต่ในคนรุ่นใหม่ภาษาเริ่มเปลี่ยนไปเหลือแต่เพียงสำเนียงไทดำแต่เป็นคำไทยทั้งหมด”

(เข็มพร อ้อยนอ, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“ส่วนมากก็จัดกิจกรรมกลุ่มทอผ้าเพื่อให้เด็ก ๆ ในชุมชนได้เรียนรู้ ได้มาหัดปั่นฝ้าย มาดูเค้าทอผ้า เพื่อกระตุ้นให้เค้ากลับมาสนใจการทอผ้าพื้นเมืองและวัฒนธรรมไทดำ ตอนนี้วิถีชีวิต

เปลี่ยนไปเขาสนใจน้อยลง แต่ในชุมชนก็ยังคงรักษาวัฒนธรรมไทดำไว้ ผ้าทอโบราณที่เก็บไว้ในกลุ่มทอผ้าช่วยให้มีตัวอย่างลายเก่า ๆ เพื่อนำกลับมาทำใหม่”

(แสง ชาวนา, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“ส่งเสริมให้ลูกหลานและคนในชุมชนมาเรียนรู้ อนุรักษ์วัฒนธรรมไทดำ การแต่งตัวแบบไทดำ การทอผ้าพื้นเมืองไทดำ เพื่อจะได้ช่วยกันสืบสานความรู้และวิถีชีวิตของท้องถิ่นไว้”

(ปณิสา วุฒิมาลัย, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2563)

“เคยออกไปทำงานนอกชุมชน เห็นสภาพสังคมที่อยู่รอบ ๆ ตัว คือเค้าไม่จริงใจกัน หนูรู้สึกไม่ดี หนูไม่ชอบ เลยกลับมาทำงานในชุมชน มาช่วยแม่ทอผ้า รับช่วงต่อจากแม่ ทอผ้าสร้างรายได้ซึ่งได้เยอะกว่าตอนทำงานประจำและได้อยู่ในชุมชนของเรา รู้สึกภูมิใจในการทอผ้า ภูมิใจในวัฒนธรรมไทดำ ผ้าทอเก่า ๆ ที่แสดงในพิพิธภัณฑ์ช่วยให้เรารู้รากเหง้าของเรา และยังเป็นผ้าทอตัวอย่างในการนำกลับมาทำใหม่”

“หนูไม่แน่ใจว่าคนรุ่นถัดจากหนูเค้าจะสนใจการทอผ้ามั๊ย ขนาดพี่สาวหนูยังทอได้นิดหน่อยเอง แต่ก็พยายามปลูกฝังให้เด็กน้อยในชุมชนรักวัฒนธรรมของเรา รักการทอผ้าพื้นเมืองซึ่งเป็นภูมิปัญญาของเรา”

“ใช้ความรู้ด้านชีววิทยาที่เรียนมาพัฒนาการย้อมผ้า จะทำการย้อมผ้าจากแบคทีเรียที่ช่วยประหยัดการใช้น้ำได้ สีจากเคมี สีจากโคลน สีจากเปลือกไม้ สีจากแร่ธาตุ ใช้น้ำในการล้างเยอะ ซึ่งถ้าเอาสีมาจากแบคทีเรียมาย้อมแบบปกติ จะใช้ปริมาณน้ำในการล้างลดน้อยลง แต่ตอนนี้ยังอยู่ในช่วงวิจัยและทดลอง”

“ถ้าหนูมีครอบครัว มีลูก หนูก็อยากให้ลูกทอผ้านะ เพราะสร้างรายได้ดีมาก และยังเป็นการสืบสานวัฒนธรรมของชาวไทดำของชุมชน คนรุ่นใหม่อยากรู้อะไรเร็ว ๆ เราต้องปรับเปลี่ยนการสอนทอผ้าให้ตรงกับความต้องการของเค้า แต่หนูยังไม่รู้ว่าจะทำยังไง และเราต้องพัฒนาลวดลายให้ทันสมัยขึ้น แต่ไม่ลืมที่จะฟื้นฟูลายเก่า ๆ ที่หายไป ออกแบบและแปรรูปผ้าทอพื้นเมือง เช่น กระเป๋า ยาม แต่ก่อนยามไม่มีซิปพอดิตชิปก็ขายดีขึ้น ต้องพัฒนาสินค้าให้ตรงกับความต้องการของตลาด”

(วิภา คุ่มคำ, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2563)

“อยากสร้างแบรนด์ของชุมชนให้โตขึ้น ยั่งยืนขึ้น นำผ้าทอพื้นเมืองมาพัฒนาประยุกต์ให้ทันสมัยขึ้นแต่ยังคงเอกลักษณ์ความเป็นไทดำ ผ้าทอโบราณที่อยู่ในพิพิธภัณฑ์ช่วยให้รู้จัก

ตัวตนของชาวไทดำยิ่งขึ้น และยังเป็นตัวอย่างสายเก่า ๆ ที่หายาก ให้เราได้ฟื้นฟูสายเก่า ๆ ขึ้นมาทำใหม่ ส่งผ้าทอพื้นเมืองไทดำไปขายต่างประเทศให้มากขึ้น”

“ตอนนี้ทางกลุ่มทอผ้าสร้างที่พักแบบโฮมสเตย์ขึ้นภายในกลุ่ม ให้นักท่องเที่ยวและผู้สนใจเข้าพักในชุมชนของเรา เรียนรู้วิถีชีวิตชาวไทดำ เช่น การทอผ้าพื้นเมืองเบื้องต้น การทำอาหาร ชีวิตความเป็นอยู่ในแบบคนไทดำ ซึ่งสร้างรายได้เข้าสู่ชุมชนและยังช่วยเผยแพร่วัฒนธรรมของเราด้วย”

“มีลูกค้าจากต่างประเทศที่เคยมาที่ชุมชนแล้วครั้งหนึ่งก็กลับมาเที่ยวในชุมชนอีกแล้วยังแนะนำลูกค้าใหม่ให้ด้วย ซึ่งเราติดต่อกันผ่าน ไลน์ อีเมล”

(วารุณี คุ้มคำ, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2563)

“ปัจจุบันคนรุ่นใหม่ในชุมชนรู้วัฒนธรรมไทดำน้อยลง รู้ภาษาไทดำน้อยลง ทอผ้าน้อยลง เค้าน่าจะไม่รู้ว่าการทอผ้าสามารถสร้างรายได้ที่ดีสามารถดูแลครอบครัวได้ มีรายได้จากการประกอบอาชีพในชุมชน ถ้าเค้ารู้เค้าอาจจะสนใจเหมือนหนูที่เห็นแม่ทำ”

“ต้องทำให้คนรุ่นต่อไปเห็นว่าการทอผ้าสามารถสร้างรายได้เลี้ยงดูตนเองได้และยังได้อยู่ในชุมชน”

(ปณิตา ขาวนา, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2563)

จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์สามารถนำมาสรุปเกี่ยวกับประเด็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชาวไทดำชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ได้ว่า ในกลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุในชุมชนส่งเสริมให้ลูกหลานของตนเองและสมาชิกในชุมชนเกิดการเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองเพื่อร่วมกันสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองชาวไทดำของชุมชน เพื่อกระตุ้นให้เด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ในชุมชนเกิดความผูกพันกับวัฒนธรรมชุมชนจนพัฒนาไปสู่การสืบสานการทอผ้าพื้นเมือง ด้านเยาวชนคนรุ่นใหม่มองว่า ภูมิใจในวัฒนธรรมไทดำของชุมชน อีกทั้งการทอผ้าพื้นเมืองสามารถสร้างอาชีพและรายได้ดูแลตนเองและครอบครัวได้ มีความคิดในการรับช่วงต่อการทอผ้าพื้นเมืองชาวไทดำและส่งต่อไปยังลูกหลานของตนเองในอนาคต

การฟื้นฟูลวดลายโบราณยังเป็นที่สนใจของเยาวชนคนรุ่นใหม่ และยังมีความคิดที่จะพัฒนาลวดลายดั้งเดิมให้มีความทันสมัย รวมถึงพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์และแปรรูปให้เหมาะสมกับความต้องการของตลาด ใช้ความรู้ที่เรียนมาพัฒนาเทคนิคการย้อมสีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและลดปริมาณการใช้น้ำเพื่อประหยัดทรัพยากรทางธรรมชาติ อีกทั้งนำความรู้ด้านภาษาอังกฤษมาช่วยประสานงานด้านการตลาดต่างประเทศ ทั้งตลาดผ้าทอพื้นเมืองและบริการจัดการโฮมสเตย์ หากแต่กลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ยังมีความกังวลถึงคนรุ่นถัดไปว่าจะมีใครมารับช่วงต่อเพื่อสืบสานภูมิปัญญา

การทอผ้าพื้นเมืองหรือไม่ ทั้งนี้กลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่มีแนวทางที่จะแสดงให้เห็นว่าการทอผ้าพื้นเมืองไม่เขย ไม่ล้ำสมัย สร้างรายได้ดี และยังสามารถอยู่ในชุมชน เพื่อเป็นต้นแบบให้เด็ก ๆ รุ่นใหม่ในชุมชนได้เห็นถึงพลังแห่งภูมิปัญญาของชุมชน

จากกระบวนการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ที่กล่าวมาข้างต้นสามารถนำมาสรุปในประเด็นการปลูกฝังให้เยาวชนเกิดความผูกพันกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองอย่างไร และมีแนวทางในการฟื้นฟูองค์ความรู้ที่หายไปหรือไม่อย่างไรนั้น ได้ว่ากระบวนการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนนั้นเริ่มต้นจากการรู้จักคุณค่าของผ้าทอพื้นเมือง นำโดยปราชญ์ชุมชนที่เดินทางไปยังบ้านต้นกำเนิด ณ ประเทศ ทำให้ได้เห็นผ้าทอพื้นเมืองโบราณที่มีลวดลายแสดงถึงวิถีชีวิตและความเชื่อของคนไทดำ จึงได้ขอซื้อเพื่อการสะสมคุณค่าของสื่อวัตถุพื้นบ้านและถ่ายทอดความหมายที่แทรกมากับลวดลายผ้าสู่คนในชุมชน การสร้างพิพิธภัณฑ์ผ้าทอไทดำเพื่อให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการรับรู้คุณค่าและความหมายของผ้าทอพื้นเมือง ส่งผลให้คนรุ่นใหม่ในชุมชนรู้จักผ้าทอพื้นเมืองอย่างยั่งยืนและร่วมกันสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ด้วยการมีความคิดที่จะฟื้นฟูองค์ความรู้เดิมที่หายไปให้กับมาอีกครั้งเพื่อการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ในชุมชนให้รู้จักคุณค่าของภูมิปัญญาและต่อยอดผลิตภัณธ์ผ้าทอของชุมชนให้เหมาะสมกับการตลาด อีกทั้งการรับช่วงต่อขององค์ความรู้ในการเป็นช่างทอผ้าพื้นเมืองไทดำรุ่นต่อไปอย่างภาคภูมิใจ และยังส่งต่อองค์ความรู้ให้กับลูกหลานที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หากแต่ยังต้องค้นหาวิธีการที่เหมาะสมเนื่องจากความสนใจในเทคโนโลยีสารสนเทศของเด็กและเยาวชนในชุมชนมีมากขึ้น ทำให้ออกห่างจากวัฒนธรรมชุมชน การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้การทอผ้าพื้นเมืองที่เกิดขึ้นภายในศูนย์การเรียนรู้ต้องอาศัยคนรุ่นใหม่ในชุมชนเป็นคนออกแบบให้ตรงกับความต้องการของเด็กและเยาวชนในชุมชนให้เหมาะสมกับยุคสมัย เนื่องจากคนในชุมชนจะรู้ความต้องการของคนในชุมชนด้วยกันเป็นอย่างดี ทั้งนี้ เพื่อให้เด็กและเยาวชนในชุมชนได้หันกลับมาเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น รู้คุณค่าและความหมายแห่งภูมิปัญญา และร่วมรักษาในฐานะเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดอย่างยั่งยืน

บทที่ 6

สรุปและอภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง “การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาด อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ศึกษาแนวทางในการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญา ตลอดจนศึกษาการรับรู้ ทศนคติ ความรู้ความเข้าใจและพฤติกรรมที่มีต่อการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวว่าเป็นอย่างไร

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประชากรที่ใช้ในการศึกษากลุ่มแรก คือบุคคลที่ทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารและผู้รับสาร ได้แก่ ครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน สมาชิกกลุ่มทอผ้าพื้นเมือง ผู้สืบสานภูมิปัญญาการทอผ้า ใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า กลุ่มที่สอง ใช้การเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบมีเป้าหมายเช่นเดียวกัน เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นที่มีต่อการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองว่าเป็นอย่างไร โดยการสัมภาษณ์แบบกลุ่มได้แก่ กลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ 5 คน และกลุ่มเด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ 3 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพใช้วิธีการสอบถามหรือการสัมภาษณ์ โดยแบบสัมภาษณ์มีลักษณะเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยมีการออกแบบโครงสร้างของข้อคำถามที่สามารถนำไปใช้ในกระบวนการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง หรือ การสัมภาษณ์แบบชี้แนะ (Guided Interview) อันเป็นแบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถามที่มีความชัดเจนตายตัว โดยเป็นแต่เพียงการกำหนดแนวข้อคำถามแบบเปิดกว้าง หรือเป็นการใช้แบบสัมภาษณ์ปลายเปิด ซึ่งเป็นกระบวนการวิจัยที่มีผลทำให้ข้อคำถามมีความยืดหยุ่นและเปิดกว้าง หลังจากได้ข้อมูลแล้วผู้วิจัยได้ดำเนินกระบวนการในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) โดยการพรรณนาข้อมูลตามปรากฏการณ์ร่วมด้วยเพื่อแสวงหาหรือให้ได้มาซึ่งข้อค้นพบ จากกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ อันเป็นแนวทางประการสำคัญที่สามารถนำไปสู่การจัดทำข้อเสนอแนะในการกำหนดสาระสำคัญของการถ่ายทอดภูมิปัญญาและสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ต่อไป

6.1 สรุปผลการวิจัย

ชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ประสบความสำเร็จในการใช้สื่อบุคคล อันได้แก่ ครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชนและผู้นำชุมชนที่มีความเข้มแข็งและยืนหยัดที่จะพัฒนาคนและเสริมสร้างความรู้ให้แก่คนในชุมชน และยังสามารถดูแลรักษาวัฒนธรรมไทดำซึ่งเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นรวมถึงการทอผ้าพื้นเมืองที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของผู้หญิงชาวไทให้ดำรงอยู่และสืบต่อไปได้ ซึ่งชุมชนจะสามารถเป็นชุมชนที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ด้วยคนในชุมชนที่ร่วมมือกันรักษาและหวงแหนภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมไว้ให้อย่างถูกวิธี

6.1.1 ผลการวิเคราะห์การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

6.1.1.1 บริบทชุมชน

ชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เป็นชุมชนชาวไทดำเพียงชุมชนเดียวของจังหวัดเลย โดยอพยพมาจากแคว้นสิบสองจุไทยซึ่งอยู่ในประเทศเวียดนามในปัจจุบัน มีลักษณะเป็นสังคมเกษตรในรูปแบบเกษตรอินทรีย์ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และยังรักษาวิถีการดำรงชีวิตแบบไทดำไว้ในชุมชนอย่างเหนียวแน่นทั้งรักษาการใช้ภาษาไทดำ อาหารท้องถิ่นแบบไทดำ การแต่งกายด้วยผ้าทอมือไทดำซึ่งการทอผ้าพื้นเมืองซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวไทดำ รวมทั้งประเพณีและพิธีไทดำที่สืบทอดกันมายาวนาน เช่น พิธีกินดอง พิธีป่าดตง พิธีเสนเรือน เป็นต้น โดยหญิงไทดำนุ่งผ้าซิ่นนางหาญในงานพิธีการของชุมชนทั้งงานประเพณีและพิธีของชาวไทดำ ซึ่งผ้าซิ่นนางหาญเป็นผ้าทอพื้นเมืองของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดที่มีความสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ลวดลายบนพื้นผ้าแสดงถึงวิถีชีวิตที่เป็นมาในอดีตรวมทั้งความเชื่อของชาวไทดำที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน

ศูนย์วัฒนธรรมไทดำบ้านนาป่าหนาดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่บริหารงานโดยสมาชิกในชุมชน ด้วยการร่วมกันจัดตั้งคณะกรรมการบริหารซึ่งเป็นกรรมการร่วมกันทั้งหมด 4 และหมู่ 12 การจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในชุมชนได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ อาทิเช่น ผู้ว่าราชการจังหวัดเลย เทศบาลตำบล พัฒนาชุมชน เมื่อประชากรในชุมชนเพิ่มมากขึ้นการจัดการแบ่งเขตการปกครองโดยภาครัฐได้เข้ามาจัดสรรโดยแบ่งบ้านนาป่าหนาดเป็นสองหมู่คือหมู่ 4 และหมู่ 12 ซึ่งจากเดิมที่มีเพียงหมู่ 4 แต่เพียงหมู่เดียว โดยช่างทอผ้าสูงวัยในชุมชนได้ย้ายกลับมาทอผ้าที่บ้านที่หมู่ 12 และได้รวมกลุ่มกันจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ขึ้นอีกกลุ่มหนึ่งโดยได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากภาครัฐ

การร่วมใจกันจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ด้วยวัตถุประสงค์ในการสร้างอาชีพให้กับคนในชุมชน อีกทั้งยังสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนโดยไม่ต้องออกไปทำงานนอกชุมชน จัดตั้งคณะกรรมการบริหารกลุ่มและมีการประชุมเพื่อลงมติในกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มทอผ้า ทั้งนี้กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองได้รับการสนับสนุนจากศูนย์ศิลปาชีพ (ศูนย์ภูพาน) ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ซึ่งกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองได้สร้างศูนย์การเรียนรู้ชุมชนซึ่งภายในศูนย์ประกอบด้วยลานทอผ้าจัดแสดงประวัติการทอผ้าพื้นเมืองและชมการทอผ้าพื้นเมืองโดยช่างผู้ชำนาญ จุดจำหน่ายผ้าทอพื้นเมืองและสินค้าแปรรูปจากผ้าพื้นเมือง ทั้งยังสร้างพิพิธภัณฑ์ผ้าไทดำเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ผ้าทอพื้นเมืองไทดำโบราณซึ่งเป็นสมบัติของช่างทอผู้สูงอายุในชุมชนและรวบรวมมาจากชาวไทดำประเทศเวียดนามเพื่อให้ทุกคนในชุมชนและผู้สนใจภายนอกได้รู้จักวัฒนธรรมท้องถิ่น นอกจากนี้ยังเผยแพร่องค์ความรู้การทอผ้าขึ้นนางหาญให้กับคนภายนอกชุมชน และได้รับความช่วยเหลือด้านเครือข่ายจากอุตสาหกรรมภาค 4 ในการประสานงานกลุ่มตัดเย็บจากชุมชนใกล้เคียง ชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ได้พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชนเชิงนวัตวิถี สร้างที่พักแบบโฮมสเตย์ต้อนรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชนและวัฒนธรรมไทดำอันรวมถึงการทอผ้าพื้นเมืองอันเป็นเอกลักษณ์ชุมชน ทั้งยังเป็นการเผยแพร่ภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองไทดำด้วยความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน อันแสดงถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในชุมชนที่ร่วมกันพัฒนาชุมชนไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

6.1.1.2 ผลการวิเคราะห์การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็นการศึกษาผู้ส่งสาร การศึกษาเนื้อหาสาระ การศึกษาช่องทางการสื่อสารและการศึกษาผู้รับสาร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ด้านผู้ส่งสาร พบว่า การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองใช้การบอกเล่าแบบปากต่อปากร่วมกับการสาธิตและการลงมือทำให้อุ โดยมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาและปราชญ์ชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่คนในชุมชนโดยใช้วิธีการส่งสารด้วยการปฏิบัติจริง อธิบายการทำด้วยการบอกเล่า ประกอบกับการจัดแหล่งเรียนรู้ชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้เรียนรู้ได้ตลอดเวลา และมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านการขับแซ่ซึ่งเป็นการแสดงพื้นบ้าน จึงเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการสื่อสารจากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่ง และส่งต่อกันไปเรื่อย ๆ กลายเป็นเครือข่ายองค์ความรู้ในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งนี้ผู้ส่งสารไม่ได้มีการสื่อสารผ่านสื่อการสอนในรูปแบบโปรแกรมคอมพิวเตอร์และไม่ได้สื่อสารผ่านตำราหรือในรูปแบบสื่อดิจิทัลอื่น ๆ

ด้านเนื้อหาสาระ พบว่า ประชาชนชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 มีลักษณะเนื้อหาสาระที่เน้นการทำให้เห็นหรือการลงมือทำด้วยตนเอง สารที่สื่อออกไปจึงออกมาในรูปแบบของอวัจนภาษา ทั้ง ท่าทาง กริยา อากาการ การสาธิตและการปฏิบัติ ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับความเข้าใจของผู้ส่งสารและรูปแบบของการนำเสนอสารนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นคำพูด ตัวหนังสือ หรือรูปภาพ เครื่องหมาย หรือกริยาท่าทางต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงหรือถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก ความต้องการและวัตถุประสงค์ของผู้รับสาร

ด้านช่องทางการสื่อสาร พบว่า ชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 มีการใช้ช่องทางการสื่อสารในหลากหลายรูปแบบ แต่เน้นไปที่การสื่อสารผ่านตัวบุคคล การสื่อสารแบบปากต่อปาก และการสื่อสารผ่านเสียงตามสายภายในชุมชนโดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้แจ้งข่าวหรือประกาศต่าง ๆ การสื่อสารผ่านไลน์แอฟพลิเคชั่น รวมถึงการสื่อสารผ่านการจัดการประชุมเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้า ตลอดจนกิจกรรมอื่น ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น ตามแต่ละโอกาส

ด้านผู้รับสาร พบว่า ผู้รับสารในชุมชนรับสารจากครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน ผู้นำชุมชนและการบอกต่อจากสมาชิกในชุมชน โดยร่วมกันอนุรักษ์วิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมให้อยู่ภายในชุมชนและยังโน้มน้าวลูกหลานร่วมกันเรียนรู้วิถีชีวิตดั้งเดิมให้ผสมกลมกลืนกับยุคสมัย ร่วมกันสร้างศูนย์เรียนรู้ชุมชนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นและการทอผ้าพื้นเมืองซึ่งเป็นวิชาติดตัวที่สามารถช่วยสร้างรายได้เพื่อช่วยเหลือครอบครัวได้ ด้านกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่มองว่า การเรียนรู้การทอผ้าพื้นเมืองในชุมชนทำให้รู้จักและเรียนรู้ถึงวัฒนธรรมชุมชนว่ามีเอกลักษณ์อะไร เกิดความภาคภูมิใจในชุมชนของตนเอง และนำความรู้ที่เรียนมาร่วมกันพัฒนากลุ่มทอผ้าพื้นเมืองให้ดียิ่งขึ้น

6.1.1.3 ผลการวิเคราะห์การสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12

การรู้คุณค่าและความหมายของผ้าทอพื้นเมืองไทดำ พบว่า การรับรู้คุณค่าผ้าทอพื้นเมืองไทดำที่ปราชญ์ชุมชนได้สะสมผ้าทอพื้นเมืองโบราณที่พบเจอในการเดินทางไปยังต้นกำเนิดไทดำ ประเทศเวียดนามซึ่งมีลวดลายที่แสดงถึงวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวไทดำที่มีผ้าทอพื้นเมืองเป็นสื่อกลางส่งต่อถึงลูกหลานชาวไทดำ ร่วมกับผ้าทอพื้นเมืองภายในชุมชนที่ทอขึ้นจากครูภูมิปัญญาและบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ จนสามารถตั้งพิพิธภัณฑ์ผ้าไทดำเพื่อเก็บผ้าทอพื้นเมืองไว้ในชุมชนเพื่อให้ลูกหลานได้เรียนรู้และมีตัวอย่างลวดลายจากผ้าพื้นเมืองโบราณที่หาได้ยาก โดยเล่าเรื่องราววิถีชีวิตและความเชื่อชาวไทดำในอดีตผ่านลวดลายบนผ้า นำมาซึ่งการฟื้นฟูองค์ความรู้ที่หายไปกลับมาอีกครั้ง เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้และรู้คุณค่าผ้าทอพื้นเมืองซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอันส่งต่อจากบรรพบุรุษ

สู่คนรุ่นใหม่ในชุมชน ทำให้คนรุ่นใหม่รับช่วงต่อองค์ความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง ทั้งนี้ การจัดกิจกรรมเพื่อกระตุ้นการเรียนรู้การสืบสานภูมิปัญญาในเด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ที่ทำให้ความสนใจการทอผ้าพื้นเมืองลดลงรวมถึงผู้สนใจทั้งภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งกิจกรรมในการเรียนรู้การทอผ้าพื้นเมืองช่วยให้คนในชุมชนรู้จักถึงคุณค่าของผ้าทอพื้นเมืองไทดำและใช้ผ้าทอพื้นเมืองไทดำเมืองโบราณอันเป็นเนื้อหาของสารที่มีเป้าหมายส่งต่อองค์ความรู้ที่แฝงมากับผ้าทอพื้นเมืองไปยังผู้รับสารภายในชุมชน ด้วยการสื่อสารผ่านตัวบุคคล การสื่อสารแบบปากต่อปาก และการสื่อสารผ่านการจัดการประชุมเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้า เพื่อกระตุ้นให้เด็กและเยาวชนหันกลับมาสนใจการทอผ้าพื้นเมืองอันเป็นเอกลักษณ์ชุมชน

การรู้จักภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชน พบว่า ในปัจจุบันเด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ในชุมชนมีความสนใจการทอผ้าพื้นเมืองลดลงกว่าแต่ก่อนมากจึงเริ่มต้นโน้มนำเด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ในครอบครัวมาเรียนรู้การทอผ้าผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ชุมชนที่จัดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ เพื่อปลูกฝังวัฒนธรรมท้องถิ่นให้กับคนรุ่นใหม่ เพื่อกระตุ้นให้คนในชุมชนมาสนใจการทอผ้าพื้นเมืองที่มีเป็นชาติติดตัวที่สามารถช่วยสร้างรายได้เพื่อช่วยเหลือครอบครัวได้ ด้านกลุ่มคนรุ่นใหม่มองว่า ปัจจุบันเด็กให้ความสนใจที่จะสืบสานและรับช่วงต่อภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองลดน้อยลงกว่าแต่ก่อน เนื่องจากส่วนใหญ่ใช้เวลาในการเรียนภายนอกชุมชนและมองว่าผ้าทอพื้นเมืองไม่ทันสมัย ส่วนการเรียนรู้การผลิตผ้าทอมือในชุมชนทำให้รู้จักชุมชนว่ามีเอกลักษณ์อะไร เกิดความภูมิใจชุมชนของตนเอง รวมทั้งกลุ่มคนรุ่นใหม่มีความคิดที่จะสืบสานและรับช่วงต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นในอนาคตให้อยู่คู่กับชุมชนต่อไป

6.2 การอภิปรายผล

การวิจัยเรื่องการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านป่าหนาด อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย สามารถอภิปรายผลการวิจัยในหัวข้อกระบวนการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านป่าหนาดหมู่ 12 เป็นอย่างไรออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

6.2.1 กระบวนการสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านป่าหนาดหมู่ 12

โดยนำมาอภิปรายในประเด็นดังนี้

- 1) การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดระดับบุคคล

การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดระดับบุคคล แรกเริ่มของจัดตั้งกลุ่มทอผ้าเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้จากครูภูมิปัญญาและปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้ด้านการทอผ้าพื้นเมืองมาจากครอบครัวอยู่แล้วสู่คนในชุมชนด้วยการมีเป้าหมายในการเพิ่มความสามารถของคนในชุมชนเพื่อสร้างรายได้ดูแลครอบครัวโดยหันกลับมาทำงานภายในชุมชนพร้อมกับช่วยกันพัฒนาชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการทัศน์การพัฒนาชุมชนกระแสทางเลือกโดยกระบวนการนี้จะลด ลักษณะ “ที่เป็นสากล” (Universalistic) ของแนวคิดการพัฒนาให้น้อยลง แต่จะเพิ่มสัดส่วนของลักษณะ “ที่เป็นท้องถิ่น” (Localistic) ให้มากขึ้นนั่นหมายความว่าบางสังคมอาจจะถือเอาความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมาย ในขณะที่บางสังคมอาจจะกำหนดเอาการมีชีวิตแบบพอเพียงเป็นเป้าหมายก็ได้ ดังนั้นเมื่อเป้าหมายในการพัฒนามีความแตกต่างกันจึงทำให้วิธีการที่แต่ละสังคมจะบรรลุเป้าหมายของตนจึงมีความแตกต่างกันไปด้วย

ซึ่งการถ่ายทอดองค์ความรู้การทอผ้าพื้นเมืองจากครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชาวบ้านสู่คนในชุมชนของกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 นั้นนับว่าเป็นการใช้สื่อบุคคลเข้ามามีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองและชุมชน โดยได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐ เช่น ศูนย์ศิลปาชีพ(ศูนย์ภูพาน) อุตสาหกรรมภาค 4 ผู้ว่าราชการจังหวัดเลย เป็นต้น ซึ่งครูภูมิปัญญาและปราชญ์ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการจัดการประชุมรับฟังความคิดเห็นจากคนในชุมชนในการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการทอผ้าพื้นเมืองของคนในชุมชน ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดสื่อบุคคลกับการพัฒนาชุมชนที่กล่าวว่า สื่อบุคคลมีความสำคัญในการเป็นผู้กระตุ้นความคิดให้กับคนในชุมชน เพื่อให้เกิดพลังในการเปลี่ยนแปลง ในการพัฒนากระแสทางเลือก สื่อบุคคล เป็นผู้ทำหน้าที่กระตุ้นความคิดให้กับคนในชุมชนเพื่อให้ชุมชนตระหนักรู้ถึงการร่วมช่วยพัฒนาความคิดในชุมชน นอกจากนี้ สื่อบุคคล ยังสร้างกลไกต่าง ๆ เพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับประชาชน โดยการกระตุ้นให้เกิดการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ แบบคู่ขนานระหว่างรัฐ องค์กรพัฒนาภาคเอกชนกับภาคประชาชน ซึ่งแนวคิดนี้มีความสำคัญเป็นอย่างมากสำหรับการพัฒนาของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนแนวใหม่

ทั้งนี้ ครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชาวบ้านมีองค์ความรู้การทอผ้าจากครอบครัวผ่านการเรียนรู้จากแม่และยายได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนด้วยวิธีการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้แบบตัวต่อตัวระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร โดยการบอกกล่าว การสาธิตและการลงมือทำ ซึ่งไปในทางเดียวกัน ซึ่งไปในทางเดียวกันกับแนวคิดของ อบเชย แก้วสุข (นริศรา วัฒนสิน, 2557)ที่

กล่าวถึงความหมายของการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาว่า เป็นการบอกวิชาความรู้ภูมิปัญญาให้แก่ผู้เรียน หรือแก่กลุ่มเป้าหมายด้วยวิธีการบอกหรือการทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง โดยผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดไม่ได้ร่ำเรียนจากสถาบันใด ๆ แต่ใช้สามัญสำนึกแบบสังคมประกิต คือ การสอนและการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการเลียนแบบและการจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัว ซึ่งใช้การถ่ายทอดโดย การสาธิต คือ การทำให้ดูเป็นตัวอย่างและอธิบายให้เห็นทุกขั้นตอน ทำให้ผู้เรียนหรือผู้รับการถ่ายทอดเข้าใจก่อนแล้วจึงค่อยให้ปฏิบัติตาม การให้ลงมือปฏิบัติจริง คือ การให้ผู้เรียนหรือผู้รับการถ่ายทอดได้ลงมือปฏิบัติตามสิ่งที่ได้รับฟัง อธิบายและสาธิตก่อนหน้า ผู้เรียนต้องได้รับการปฏิบัติซ้ำ ๆ จนเกิดเป็นความชำนาญ

ซึ่งวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 นั้นยังไปในทางเดียวกันกับงานวิจัยของอรณิชา ทศตา และคณะ (2560) ที่กล่าวถึงเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ มีวิธีการถ่ายทอดได้หลายทางโดยใช้เทคนิคการสาธิต การปฏิบัติจริง การบอกเล่า เพื่อให้ปฏิบัติตามโดยการทำให้ดูพร้อมทั้งการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน วิธีการเรียนรู้ส่วนใหญ่เกิดจากการลงมือทำ การลองผิด ลองถูก ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้เป็นพลวัตร จนเกิดการสั่งสมและพัฒนาความรู้การทอผ้าไหมอยู่ตลอดเวลา

และด้วยวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้วยการเรียนรู้แบบตัวต่อตัว ถ่ายทอดองค์ความรู้จากแม่และยายสู่คนในครอบครัวและสู่ชุมชนด้วยการรวมกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมความรู้ภายในชุมชน ยังไปในทิศทางเดียวกันกับงานวิจัยของปัญญรัตน์ วันทอง (2558) ที่กล่าวถึงกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมของชุมชนบ้านประทุนว่า มีวิธีการถ่ายทอดโดยการอาศัยบุคคลเป็นแหล่งความรู้ในการสาธิต เน้นการปฏิบัติและลงมือทำ ซึ่งบ้านถือเป็นแหล่งถ่ายทอดที่สำคัญ ในการถ่ายทอดใช้การเรียนรู้แบบมุขปาฐะ คือ การเรียนรู้จากบรรพบุรุษถ่ายทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง แหล่งความรู้ที่สำคัญคือ ครอบครัว ใช้วิธีสอนด้วยการปฏิบัติจริง อธิบายการทำด้วยการบอกเล่า มีการรวมกลุ่มกันเพื่อทอผ้าไหมเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหมซึ่งกันและกัน ซึ่งยังสอดคล้องกับงานวิจัยของอรณิชา ทศตา และคณะ (2560) ที่กล่าวถึงเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ มีวิธีการถ่ายทอดได้หลายทางโดยใช้เทคนิคการสาธิต การปฏิบัติจริง การบอกเล่า เพื่อให้ปฏิบัติตามโดยการทำให้ดูพร้อมทั้งการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน วิธีการเรียนรู้ส่วนใหญ่เกิดจากการลงมือ

ทำ การลองผิด ลองถูก ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้เป็นพลวัตร จนเกิดการสั่งสมและพัฒนาความรู้การทอผ้าใหม่ อยู่ตลอดเวลา ซึ่งแต่ละวิธีขึ้นอยู่กับองค์ความรู้และกลุ่มเป้าหมายที่จะรับการถ่ายทอด

2) การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดระดับชุมชน

การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดระดับชุมชน โดยการนำของผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญา และปราชญ์ชุมชน ได้ชักชวนสมาชิกชุมชนรวมกลุ่มกันเพื่อดำเนินกิจกรรมบางอย่างเพื่อให้ความช่วยเหลือและร่วมกันปรึกษาหารือกันระหว่างสมาชิกกลุ่ม ซึ่งสอดคล้องกับการสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน กล่าวคือ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) เป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บนกระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนากระแสนทางเลือก โดยเป็นการสื่อสารที่เน้นการพูดคุย การสนทนา การปรึกษาหารือ การโต้ตอบของผู้คน หรืออาจเรียกว่า ไดอาล็อก(Dialogue) หรือการสื่อสารสนทนา เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้คน ประชาชน ชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมหรือการพัฒนาชุมชนสังคมอย่างสมานฉันท์ โดยการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมีความสำคัญต่อทั้งระดับบุคคล กลุ่มบุคคล และระดับชุมชน โดยความสำคัญระดับกลุ่มบุคคล เป็นการสื่อสารเชื่อมโยงกลุ่มคนเข้าด้วยกัน เพื่อเกิดการมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนข่าวสาร ความคิด ตลอดจนประเด็นปัญหาและแนวทางแก้ไข อีกทั้งส่งผลให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีของคนในกลุ่มชุมชนที่ยังมีการสื่อสารกันก็ยิ่งทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน รวมถึงการเกิดความภาคภูมิใจของกลุ่มสมาชิกที่กลายเป็นผู้ผลิตหรือสื่อสารได้ด้วยตนเองและภูมิใจในการมีส่วนร่วมในประเด็นปัญหาของชุมชน

ด้วยการนำของครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน ผู้นำชุมชน ชักชวนคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการช่วยกันพัฒนาและสร้างอาชีพในชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้ชุมชนบ้านนาป่าหนาดร่วมกันตั้งกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองซึ่งจะจัดประชุมเพื่อรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน รวมถึงความร่วมมือระหว่างคนในชุมชนกับหน่วยงานราชการระดับท้องถิ่นไปจนถึงหน่วยงานระดับจังหวัดในการได้รับความช่วยเหลือกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองทางด้านต่าง ๆ ซึ่งครูภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน ผู้นำชุมชน ถือเป็นสื่อบุคคลที่มีความสำคัญยิ่งในการเป็นตัวกลางระหว่างคนในชุมชนกับภาครัฐที่เข้ามามีบทบาทช่วยเหลือคนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับสื่อบุคคลกับการพัฒนาชุมชนที่กล่าวถึงความหมายของสื่อบุคคลในกระบวนการทัศน์กระแสนทางเลือก (Alternative Paradigm) ที่เน้นการพัฒนาจากฐานรากหรือการพัฒนาจากชุมชนที่ขยายมุมมองของสื่อบุคคลเพิ่มเติมว่า คือ “บุคคลที่ทำหน้าที่ในการสร้างความเข้าใจร่วมกัน” ซึ่งหมายความว่า สื่อบุคคลไม่ได้เพียงทำหน้าที่

ถ่ายทอดข่าวสารจากส่วนกลางแต่เพียงเท่านั้น หากแต่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางประสานความเข้าใจระหว่างรัฐกับชุมชน ซึ่งสื่อบุคคลนี้อาจต้องมีความเข้าใจรู้จักชุมชนเป็นอย่างดีและมีแนวโน้มที่จะเป็นคนของชุมชน การสื่อสารไม่ได้เน้นในการโน้มน้าวใจแต่ให้ความสำคัญต่อการสร้างความเข้าใจร่วมกันของชุมชน กระตุ้นให้ชุมชนร่วมกันคิดร่วมกันบริหารจัดการปัญหาต่าง ๆ

ทั้งนี้ครุภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน นับเป็นสื่อบุคคลภายในชุมชนที่ได้รับความไว้วางใจจากคนในชุมชนในการเป็นผู้นำกลุ่มทอผ้าพื้นเมือง รวมถึงผู้ใหญ่บ้านในฐานะผู้นำชุมชนร่วมช่วยกันพัฒนาชุมชนไปสู่ความยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับการจัดสื่อบุคคลตามเกณฑ์พื้นที่ชุมชน ที่กล่าวถึงเกณฑ์พื้นที่ชุมชนโดยได้จำแนกเป็นสื่อบุคคลภายในชุมชน อันประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน อสม. ปราชญ์ชุมชน พระ หมอพื้นบ้าน และสื่อบุคคลภายนอกชุมชน ซึ่งมักเป็นเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภายนอกชุมชน ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน นักการตลาด พ่อค้า จากเกณฑ์ดังกล่าวซึ่งจำแนกคนในและนอกชุมชนแล้วยังชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างกันระหว่างสื่อบุคคลที่อยู่ในและนอกชุมชน ซึ่งพิจารณาจากความรู้สึกของผู้รับสารในชุมชนเป็นสำคัญ กล่าวคือ สื่อบุคคลภายนอกชุมชนจะมีความน่าเชื่อถือสูง (Credibility) เพราะมีความรู้ความสามารถแต่อาจจะไม่ได้รับความไว้วางใจเพราะเป็นคนนอกชุมชน ส่วนสื่อบุคคลภายในชุมชนจะมีความน่าไว้วางใจ (Trustworthiness) เพราะเป็นคนที่อยู่ในชุมชนเห็นกันมาช้านาน ทำให้เกิดความตระหนักว่า บุคคลดังกล่าวมีเจตนาดีต่อชุมชน แต่มีความน่าเชื่อถือต่ำ เพราะอาจมีความรู้ความสามารถค่อนข้างน้อย จากเหตุนี้ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาสื่อบุคคลภายในชุมชน โดยเฉพาะการพัฒนาความรู้และการสื่อสารให้มีความชำนาญมากขึ้น

การรวมกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 ทำให้คนในชุมชนได้ร่วมเรียนรู้วัฒนธรรมและการทอผ้าพื้นเมืองของชาวไทดำอันเป็นเอกลักษณ์ชุมชนที่เป็นเพียงแห่งเดียวในประเทศที่ภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองสืบทอดมาจากต้นฉบับไทดำเมืองซอลลา ประเทศเวียดนาม สร้างความภูมิใจในภูมิปัญญาของคนในชุมชนและสร้างความสามัคคีในชุมชนรวมถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการทอผ้า และมีการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชนใกล้เคียงนับเป็นการสร้างเครือข่ายการทอผ้าพื้นเมืองภายในท้องถิ่นเพื่อร่วมกับสืบสานภูมิปัญญาให้สูญหายไป ซึ่งมีความเห็นไปในทางเดียวกันกับสามารถ จันทรสุรีย์ (2536: 156 – 159) ที่เสนอแนวทางการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น และให้ดำรงอยู่ โดยกล่าวถึงการกระตุ้นความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการแสดงออกถึงการยอมรับต่อภูมิปัญญาในท้องถิ่นนั้น ไม่ดูแคลนในความรู้ภูมิปัญญา ยอมรับถึงศักยภาพของคนในท้องถิ่น ให้คนในท้องถิ่นได้เกิดการยอมรับในภูมิปัญญาของตนเองอย่างมีอิสระและ

มีศักดิ์ศรี และยังสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการดำเนินงานจากหน่วยงานและชุมชนต่าง ๆ ให้การศึกษา แลกเปลี่ยนประสบการณ์และการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อนำประสบการณ์จากท้องถิ่นอื่นไปประยุกต์ ปรับปรุงให้เข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนและขยายเครือข่ายความร่วมมือในการสืบทอดและดำรง อยู่ของภูมิปัญญาและความเป็นท้องถิ่นนั้น ๆ

3) ปัจจัยเกื้อหนุนที่ช่วยในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง

ปัจจัยเกื้อหนุนที่ช่วยในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง โดยมีทั้งปัจจัย ภายนอกและปัจจัยภายใน ซึ่งสามารถนามาอภิปรายได้ ดังนี้

(1) ปัจจัยภายนอกที่ช่วยเกื้อหนุนในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าเริ่มจากการ เลียนแบบ การทำตามเมื่อเห็นว่าการทอผ้าสามารถเปลี่ยนแปลงไปเป็นรายได้สามารถพัฒนาคุณภาพ ชีวิตให้ดีขึ้น และการกลับเข้ามาทำงานทอผ้าพื้นเมืองภายในชุมชนของคนรุ่นใหม่ทำให้ชุมชนซึ่งแต่ เดิมเหลือเพียงผู้สูงอายุและเด็กซึ่งพ่อแม่ต้องทำงานนอกชุมชนได้กลับมาอยู่ใกล้ชิดกับครอบครัว เกิด พลังของคนรุ่นใหม่ภายในชุมชนที่ร่วมกันสร้างความเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาชุมชนไปในทางที่ดีขึ้น และยังร่วมสืบสานภูมิปัญญาของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของการพัฒนาโดย กาญจนา แก้ว เทพ (2558) ที่กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมักเกิดจากสภาพที่ไม่น่าพึงพอใจและนำไปสู่ การวางแผนเพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เป็นที่ไปตามต้องการ

ทั้งนี้ ปัจจัยภายนอกดังกล่าวยังมีแนวทางไปในทางเดียวกันกับงานวิจัยแนวทางการ สืบทอดวัฒนธรรมและอาชีพการทอผ้าทอไทยวนของศูนย์วิสาหกิจชุมชนทอผ้า บ้านโนนกลุ่ม อำเภอสี คิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ของเพ็ญดาว สภาทองและคณะ (2559) โดยมีความสนใจการสืบทอดภูมิ ปัญญาอาชีพการทอผ้าที่มีปัจจัยสำคัญคือ การมุ่งเน้นการสืบทอดให้กับคนรุ่นหลัง เพื่อสืบทอดอาชีพ การทอผ้าให้คงอยู่ให้เห็นคุณค่าสิ่งที่มี และยังเป็นการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองรวมถึงเป็นการผลักดัน ให้เกิดอาชีพที่สุจริต และรักในท้องถิ่นของตนเอง

(2) ปัจจัยภายใน ได้แก่ ทศนคติ ความรู้ความเข้าใจตลอดจนพฤติกรรมขอประชาชน ชุมชนบ้านนาป่าหนาด ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการยอมรับภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองซึ่งย้อมด้วยสี ธรรมชาติเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างรายได้และทำงานภายในชุมชน สอดคล้องกับแนวคิด กระบวนทัศน์การพัฒนาชุมชนกระแสนทางเลือก โดยได้เสนอทางเลือกสำหรับการพัฒนาในหลากหลาย มิติ ด้านแรก คือ การก้าวไปสู่การให้ความสำคัญของผู้คน เน้นบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของตนเอง และยังเน้นการเสริมพลัง (Empowerment) ให้ผู้คนเป็น

ผู้พัฒนาด้วยตนเอง ด้านที่สอง คือ การมอง “ชุมชน” เป็นบ่อเกิดของการพัฒนา ให้ความสนใจในการใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเป็นรากฐานในการแก้ไขปัญหาชุมชน ด้านที่สาม เป็นการขยายประเด็นไปสู่สิ่งแวดล้อม เนื่องจากการพัฒนาในยุคอดีตได้ทำลายไปมาก ซึ่งการขยายไปสู่สิ่งแวดล้อมทำให้ได้รับการขนานนามว่าเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) เพราะเป็นการมองทั้งคน ชุมชน และบริบทหรือสิ่งแวดล้อมไปควบคู่กัน ซึ่งการพัฒนาแบบยั่งยืน มุ่งเน้นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของปัจจุบัน โดยไม่กระทบต่อความต้องการของคนในอนาคต จึงต้องใช้ทรัพยากรอย่างระมัดระวัง การใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ประหยัดพลังงาน และเน้นการมีส่วนร่วม

6.2.2 กระบวนการสื่อสารเพื่อการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนบ้านนา ป่าหนาดหมู่ 12

โดยนำมาอภิปรายในประเด็นดังนี้

1) การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดระดับบุคคล

การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดระดับบุคคลเริ่มจากที่เด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่เห็นมารดาเป็นต้นแบบในการทอผ้าในครอบครัวเพื่อเป็นอาชีพเลี้ยงดูบุตรหลาน ต่อมาเกิดการสังเกตถึงวิธีการทอผ้า นำไปสู่การหัดทอผ้า และการชักจูงบุตรหลานเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การละเล่นพื้นเมือง การสาธิตการทอผ้าที่จัดขึ้นภายในชุมชน ให้บุตรหลานหัดปั่นฝ้ายในเวลาว่าง เพื่อให้บุตรหลานได้เรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนของตนเอง สอดคล้องกับแนวทางการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกของ กาญจนา แก้วเทพ (2551) ที่กล่าวถึงการบริหารจัดการการสื่อสาร คือ การมองสื่อพื้นบ้าน (รวมถึงสื่อวัตถุ) เป็นการสื่อสารประเภทหนึ่ง โดยมองสื่อพื้นบ้านเป็นกระบวนการสื่อสารคือผู้ส่งสาร เนื้อหา ช่องทาง และผู้รับสาร เช่น การเรียนรู้การทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนไทดำบ้านนาป่าหนาด วิเคราะห์เห็นว่า ผู้ส่งสารก็คือมารดา การส่งสาร คือ การทอผ้าพื้นเมืองลวดลายดั้งเดิม บอกเล่าถึงวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวไทดำ ส่วนผู้รับสารก็คือบุตรหลาน อีกทั้งการให้ความสำคัญต่อผู้รับสารเป็นหลัก โดยเน้นการสืบทอดจะเริ่มให้เยาวชนเข้ามาสืบทอด โดยการสืบทอดจะเลือกเนื้อหาที่เหมาะสมกับคนรุ่นใหม่ เลือกเนื้อหาง่าย ๆ เพื่อให้เยาวชนสนใจ รวมถึงการให้เยาวชนได้ซักถามและปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้จากตัวผู้รับสารเอง อีกทั้งยังสอดคล้องกับหัวข้อการบริหารจัดการกระบวนการทำงาน โดยการใช้เครื่องมือ “ต้นไม้แห่งคุณค่า” เพื่อแสดงให้เห็นว่าสื่อวัตถุพื้นบ้านเปรียบได้กับต้นไม้ คือ ในแนวตั้ง มีดอกใบผล ลำต้น และราก ซึ่งส่วนรากมักเป็นส่วนที่มองไม่เห็นแต่มีความสำคัญ เช่น ความเชื่อต่าง ๆ ของชาวไทดำ ลำต้น คือ กระบวนการทำงานการผลิตผ้าทอพื้นเมือง การตีฝ้าย การปั่นฝ้าย การตีฝ้าย การกรอฝ้าย การมัดย้อม และดอกใบ คือ สิ่งที่มีมองเห็น ได้แก่ ผ้าทอพื้นเมืองที่ทอ

สำเร็จแล้ว การวิเคราะห์ดังกล่าวจะช่วยให้เข้าใจสื่อวัตถุให้ชัดเจนมากขึ้น และนำมาประยุกต์ในการทำกิจกรรม

ซึ่งการถ่ายทอดองค์ความรู้ภายในครอบครัวจากแม่และยายสู่ลูกหลาน สืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นเพื่อการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองนั้นไปในทิศทางเดียวกัน งานวิจัยของ มาริสสา อินทรเกิด และคณะ (2561) ที่กล่าวถึงการอนุรักษ์และการสืบสานของ ผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน มีผู้ที่มีความรู้และ ฝีมือในการทอผ้าเพื่อสืบทอดรุ่นต่อรุ่น โดยใช้เทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจากบรรพบุรุษ รุ่นสู่รุ่นจากแม่มายังลูก แม่จะสอนลูกหลานให้รู้จักการทอผ้าไว้ใช้เอง ชาวบ้านที่เป็นผู้หญิงในชุมชนนี้ทอผ้าได้ทุกครัวเรือน การถ่ายทอดความรู้ผ่านการสาธิต และการบอกเล่า รวมทั้งการลงมือปฏิบัติของคนภายในครัวเรือนในแต่ละบ้านที่มีลูกสาว แม่จะเป็นผู้สอนลูกให้ทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงตามลวดลายโบราณที่มีการสืบทอดกันมาแต่รุ่นบรรพบุรุษ

2) การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดระดับชุมชน

การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดระดับชุมชนมีจุดเริ่มต้นจากการร่วมกันก่อตั้งศูนย์การเรียนรู้และพิพิธภัณฑสถานผ้าทอพื้นเมืองของกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาด เพื่อสืบสานรูปแบบลวดลายการทอแบบดั้งเดิมให้ลูกหลานชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดและชุมชนใกล้เคียงได้รับช่วงต่อภูมิปัญญาเพื่อชุมชนพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเข้ามาสนับสนุน อาทิ อุทยานวัฒนธรรมภาคผู้ว่าราชการจังหวัด เทศบาลตำบลเขาแก้ว ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการบริหารจัดการสื่อวัตถุโดย กัจจกร หลุยยะพงศ์ และคณะ (2553) ที่กล่าวถึง แนวทาง “การมีส่วนร่วม” ซึ่งเป็นแนวทางที่ยึดโยงกับภูมิปัญญาเดิมของไทยเราที่เน้นการให้บุคคลต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสื่อวัตถุผนวกกับแนวคิดเรื่อง “สิทธิเจ้าของวัฒนธรรม” ที่ระบุว่า ในกระบวนการขั้นตอนการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการวัฒนธรรมนั้น ต้องถือให้เป็นสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรมซึ่งเป็นทั้งผู้ก่อตั้ง เป็นผู้กำลังใช้และเป็นผู้ที่จะต้องรับผลต่าง ๆ เป็นผู้ตัดสินใจทำให้เกิดการระดมผู้เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสื่อวัตถุ เพราะหากมีคนที่เกี่ยวข้องเข้ามาบริหารจัดการแล้วก็จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของสื่อวัตถุและส่งผลกระทบต่อความยั่งยืน โดยแนวทางการมีส่วนร่วมในปัจจุบันเริ่มขยายสู่การแสวงหาการมีส่วนร่วมจากภายนอกชุมชน เพราะ ภายนอกชุมชนนอกจากจะมี ทุนด้านเงินแล้ว ยังมีความรู้ในการทำงานด้วยโดยการมีส่วนร่วมนั้นมีหลายหลายรูปแบบ เช่น 1) รูปแบบแรก การมีส่วนร่วมในระดับนโยบาย ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมที่จะวางแผนนโยบายการทำงาน โดยมักเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการ ผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน 2) รูปแบบที่สอง คือการมีส่วนร่วมระดับกิจกรรม คือ การดำเนินกิจกรรม และ 3) รูปแบบที่สาม คือ การเป็นผู้ร่วมสนับสนุนการดำเนินการ ซึ่งอาจมีทั้งการให้เงินทุน การฝึกอบรม การแข่งขัน ฯลฯ เป็นต้น

ซึ่งไปในทางเดียวกันกับงานวิจัยของ เพียงดาว สภาทอง และคณะ (2559) ที่กล่าวถึง ศูนย์วิสาทกิจชุมชนทอผ้าบ้านโนนกลุ่ม ที่ยังสืบทอดศิลปวัฒนธรรม และอาชีพการทอผ้าทอไทยวน โดยการเปิดให้บุคคลภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานที่ศูนย์การเรียนรู้ได้ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐบาล หรือภาคเอกชน ซึ่งการสืบทอดภูมิปัญญาอาชีพการทอผ้าที่มีปัจจัยสำคัญคือ การมุ่งเน้นการสืบทอดให้กับคนรุ่นหลัง เพื่อสืบทอดอาชีพการทอผ้าให้คงอยู่ให้เห็นคุณค่าสิ่งที่มี และยังเป็นการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองรวมถึงเป็นการผลักดันให้เกิดอาชีพที่สุจริต และรักษาในท้องถิ่นของตนเอง

3) ปัจจัยเกื้อหนุนที่ช่วยในการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง

ปัจจัยเกื้อหนุนที่ช่วยในการสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง โดยมีทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ซึ่งสามารถนำมาอภิปรายได้ ดังนี้

(1) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเดินทางหาจุดเริ่มต้นของการทอผ้าพื้นเมืองชาวไทดำ ในประเทศเวียดนามของปราชญ์ชุมชนและการรู้คุณค่าของภูมิปัญญาผ้าทอพื้นเมืองไทดำ นำเข้าสู่การเริ่มต้นสะสมผ้าทอพื้นเมืองที่หายาก โดยสะสมทั้งผ้าที่ทอขึ้นภายในชุมชนและทอขึ้นจากชุมชนไทดำ ในประเทศเวียดนาม เพื่อการอนุรักษ์ลวดลายต้นแบบมิให้สูญหายไปกับกาลเวลาเพื่อส่งต่อถึงบุตรหลานในครอบครัว ก่อนที่ขยายเป็นพิพิธภัณฑ์ผ้าทอพื้นเมืองภายในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนในเวลาต่อมา ทั้งยังฟื้นฟูลวดลายและวิธีการทอดั้งเดิมนำกลับมาทำใหม่ เพื่อให้เด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ในชุมชนได้เรียนรู้และรับรู้คุณค่าของผ้าทอพื้นเมือง ส่งผลถึงรับช่วงต่อองค์ความรู้เพื่อการสืบสานการทอผ้าพื้นเมือง อันสอดคล้องกับการตรวจวัดสถานภาพของสื่อพื้นบ้านซึ่งเป็นขั้นตอนแรกของการบริหารจัดการสื่อสื่อดิจิทัล ซึ่ง กาญจนา แก้วเทพ (2553) ได้กล่าวถึงกลยุทธ์ในการทำงานว่า หากสถานภาพของสื่อพื้นบ้านสูญหายไปแล้ว กลยุทธ์ในการทำงานคือการรื้อฟื้น พื้นฟู และหากสถานภาพของสื่อพื้นบ้านกำลังจะสูญหาย กลยุทธ์ในการทำงานคือการอนุรักษ์ และยังสอดคล้องกับแนวคิดทุนวัฒนธรรมของบูดีเยอร์ (1983) กล่าวว่าทุนวัฒนธรรมที่ปรากฏ อยู่มี 3 รูปแบบกล่าวคือ 1) ใน embodies state เป็นสิ่งที่ฝังอยู่ในตัวคนและกลุ่มคนมาอย่างยาวนาน ได้แก่ ความคิด จินตนาการ ความคิดริเริ่มและความเชื่อ 2) ใน objectified state เป็นสิ่งที่เป็รูปรธรรม ในรูปแบบของสินค้า วัฒนธรรม เช่น รูปภาพ หนังสือ สิ่งก่อสร้าง สถานที่ที่เป็นมรดกโลก 3) institutionalization state หรือความเป็นสถาบันซึ่งสามารถทำให้เกิดความเป็นรูปรธรรม เช่น กติกา การยอมรับที่หลาย ๆ คนเห็นร่วมกัน เช่น การยอมรับในสถาบันพระมหากษัตริย์ วัด และโรงเรียน

(2) ปัจจัยภายในอันเกิดจากคนรุ่นใหม่รับรู้คุณค่าและเกิดความภูมิใจในภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองของบรรพบุรุษที่เล่าถึงวัฒนธรรมความเชื่อความเป็นมาของชาวไทดำ เพื่อสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองและรับช่วงต่อภูมิปัญญาเพื่อถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไปและก้าวขึ้นมาเป็นช่างทอผ้าพื้นเมืองเป็นอาชีพค้ายังพัฒนาผ้าพื้นเมืองเป็นผลิตภัณฑ์หลากหลาย อาทิเช่น ชุดผ้ารองจาน กระเป๋า ยาม อีกทั้งยังร่วมกันใช้ความรู้ที่เรียนมาใช้พัฒนาเทคนิคการทอผ้าและการบริหารจัดการกลุ่มทอผ้า

พื้นเมืองให้ดำรงอยู่ได้ด้วยความมั่นคง ซึ่งเป็นการรู้รักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน โดยไม่ต้องพึ่งพิงเงินสนับสนุนจากภาครัฐ ซึ่งสอดคล้องกับการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก โดย กาญจนา แก้วเทพ ที่กล่าวถึงการบริหารจัดการวัฒนธรรมหรือสื่อพื้นบ้านไว้ว่า การบริหารจัดการวัฒนธรรมหรือสื่อพื้นบ้าน จำแนกได้เป็น 4 ด้าน คือ ด้านแรก การมองวัฒนธรรมเป็นกระบวนการคือ มิได้มองแต่วัฒนธรรมหรือสื่อพื้นบ้านเป็นแค่ฉาก แต่ดูไปถึงหลังฉาก ในที่นี้คือผ้าทอพื้นเมืองไทดำ “ซินนางหาญ” ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงที่มาของลวดลายต่าง ๆ ที่เกิดจากวิถีชีวิตของชาวไทดำในอดีต และความเชื่อที่เกี่ยวข้อง อันทำให้เห็นว่าผ้าทอพื้นเมืองไทดำ “ซินนางหาญ” มิใช่เพียงแต่ผ้าชิ้น แต่เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับบริบทต่าง ๆ ของชุมชนชาวไทดำ ด้านที่สอง การคำนึงสิทธิเจ้าของวัฒนธรรมพิจารณาว่า ใครคือเจ้าของวัฒนธรรมและคำตอบก็คือคนภายในชุมชน การปรับเปลี่ยนจึงต้องขึ้นอยู่กับคนในชุมชนนั่นเอง ด้านที่สาม การคำนึงถึงวัฒนธรรมเป็นสมบัติร่วมของคนในชุมชน ซึ่งหมายความว่า คนในชุมชนทุกคน ไม่ว่าจะเป็นปราชญ์ เยาวชน แม่บ้าน ล้วนแล้วแต่ต้องเข้ามามีบทบาทเป็นเจ้าของวัฒนธรรม เหตุนี้ การออกแบบการวิจัยหรือการพัฒนาวัฒนธรรมจึงควรให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วม ด้านที่สี่ การมองบทบาทหน้าที่ของวัฒนธรรมเป็นพลวัตคือ มีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่งจากอดีตถึงปัจจุบัน

ซึ่งการรู้คุณค่าและรู้รักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนรุ่นใหม่ โดยร่วมกันสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง นำความรู้มาพัฒนาและต่อยอดสินค้าจากผ้าทอพื้นเมืองจนกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12 สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องได้รับการสนับสนุนด้านเงินทุนหมุนเวียนจากภาครัฐ ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย โดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมชุมชนมีความหมายในการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นโดยอาศัยความรู้และภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตและการพัฒนาชีวิตรวมถึงการปฏิเสธอำนาจของรัฐและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่จะเข้ามาครอบงำทางความคิด ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชุมชน โดยมีแนวคิดดังนี้ 1)การพัฒนาชุมชนในสังคมไทยเน้นการพัฒนาแบบกลุ่มซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมของคนไทยซึ่งไม่คำนึงถึงการแข่งขันระหว่างปัจเจกชน 2)ปลูกจิตสำนึกแบบชุมชนในด้านความรัก ความสามัคคี ความภาคภูมิใจในท้องถิ่น 3)มีกระบวนการผลิตซ้ำจิตสำนึกชุมชนโดยผ่านปัญญาชนของท้องถิ่น นักวิชาการในเมือง นักพัฒนาและผู้อาวุโสในชุมชน เพื่อสืบทอดจิตสำนึกของชุมชนต่อไป 4)มีกลุ่มชาวบ้านในรูปของการจัดองค์กร เช่น สหกรณ์ สมาพันธ์ เพื่อให้มีอำนาจต่อรองกับองค์กรภายนอก 5)มีการประสานวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เพื่อสร้างเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน 6)มีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกับธรรมชาติโดยช่วยกันอนุรักษ์ปกป้องธรรมชาติเพื่อคงความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน

ทั้งนี้ การที่คนรุ่นใหม่นำเอาความรู้จากภายนอกชุมชนมาพัฒนาต่อยอดผ้าทอพื้นเมืองภายในชุมชนโดยได้รับการยอมรับจากครุภูมิปัญญา ปราชญ์ชุมชน ผู้นำชุมชนและสมาชิก

กลุ่มทอดผ้าขึ้นไปในทางเดียวกันกับแนวคิดทุนวัฒนธรรมของ อมรา พงศาพิชญ์ ที่กล่าวว่า สังคมไทย เป็นสังคมที่เปิดกว้าง ยอมรับวัฒนธรรมและสิ่งใหม่จากภายนอกและสามารถ นำทั้งสิ่งใหม่มา ผสมผสานกับสิ่งเก่าที่มีอยู่แล้วปรับให้เข้ากับวิถีชีวิตไทยได้ตลอดเวลาทำให้มีความหลากหลายทาง วัฒนธรรม

6.3 ข้อเสนอแนะทั่วไป

1) ควรฟื้นฟูการแสดงพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้า เช่น การขับแซ่ที่กล่าวถึงวิธีการทอผ้า และทำการบันทึกภาพและเสียง รวมถึงบันทึกเนื้อร้องเป็นลายลักษณ์ เพื่อใช้การแสดงเป็นรูปแบบใน การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ในชุมชน ให้ได้รับความรู้พร้อมความเพลิดเพลิน สนุกสนานและสามารถเข้าถึงภูมิปัญญาชุมชนได้โดยง่าย

2) ควรสนับสนุนให้ชุมชนจัดบันทึกองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ เช่น ตำรา หรือในรูปแบบสื่อ อื่น ๆ เช่น ดีวีดีหรือสื่อดิจิทัล เพื่อความสะดวกในการเก็บและเผยแพร่องค์ความรู้อันเป็นเอกลักษณ์ ของชุมชนทั้งต่อคนรุ่นใหม่ในชุมชนและผู้สนใจภายนอก

3) ควรสนับสนุนให้โรงเรียนภายในชุมชนนำความรู้การทอผ้าพื้นเมือง “ซินนางหาญ” และ ภาษาไทดำที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนถ่ายทอดสู่เด็กและเยาวชนเพื่อรับรู้คุณค่าเกิดความภาคภูมิใจใน ภูมิปัญญาชุมชนและรักษาภูมิปัญญานั้นไว้โดยการร่วมสืบสานเอกลักษณ์ชุมชนและภูมิปัญญา ท้องถิ่น ซึ่งนับเป็นแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนภายในชุมชน

4) การเผยแพร่ผลงานของกลุ่มทอดผ้าพื้นเมือง อาทิเช่น ผ้าทอพื้นเมืองต่าง ๆ หรือการแปรรูป ผ้าทอพื้นเมืองเป็นสินค้าอื่น เช่น กระเป๋า เสื้อผ้า ชุดผ้ารองจาน รวมถึงบ้านพักแบบโฮมสเตย์ของกลุ่ม ผ่านสื่อดิจิทัลในรูปแบบต่าง ๆ ให้มากขึ้นและสม่ำเสมอ เพื่อเพิ่มช่องทางในการเผยแพร่องค์ความรู้ ชุมชนให้เป็นที่รู้จักในวงกว้างทั้งในและต่างประเทศ

5) เพื่อการได้ข้อมูลที่เจาะลึกมากยิ่งขึ้นผู้วิจัยควรใช้วิธีการวิจัยโดยการฝังตัวในชุมชน ประกอบกับการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมอันจะทำให้ทราบถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใน ภายในชุมชน รวมถึงได้เรียนรู้และศึกษาผ้าทอพื้นเมืองไทดำที่แสดงออกผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ชุมชน

บรรณานุกรม

- กมลรัฐ อินทรทัศน์. (2558). *แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2556). *แนวทางการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักพัฒนาเกษตรกร.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2543). *สื่อเพื่อชุมชน : การประมวลองค์ความรู้*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2551). *แนวทางหนึ่งของการศึกษาสื่อบุคคล : กรณีศึกษาโครงการร่วมกันปั้นแตงนึ่งสื่อสารสุขภาพ ใน การจัดการความรู้เบื้องต้นเรื่องการสื่อสารชุมชน*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2553). *การบริหารจัดการวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมด้วยนวัตกรรมการวิจัย*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2558). *แนวคิด ทฤษฎีและหลักการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ใน ประมวลสาระชุดวิชาการสื่อสารเพื่อการส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- กัจจกร หลุยยะพงศ์. (2560). *การสื่อสารกับชุมชนศึกษา: จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- กัจจกร หลุยยะพงศ์ และคณะ. (2553). *การบริหารจัดการสื่อวัตถุพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมด้วยนวัตกรรมการวิจัย*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- กุลสิรา กฤตวรกาญจน์. (2551). *การสื่อสารเพื่อการพัฒนากับการพัฒนา ชนบทไทย*. *วารสารการสื่อสารมวลชน*, 1(2), 44-68.
- เกศินี จุฑาวิจิตร. (2548). *การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น* (พิมพ์ครั้งที่ 3). นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- จิตติกานต์ จินารักษ์. (2551). *กระบวนการถ่ายทอดการบรรเลงระนาดเอกของครูประสิทธิ์ ถาวร กรณีศึกษาชุดเพลงพาทย์ระนาดเอก*. บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหิดล.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2540). *วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2547). *วัฒนธรรมไทยกับการเปลี่ยนแปลงสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- นริศรา วัฒนสิน. (2557). *การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทอผ้าเกาะยอ จังหวัดสงขลา และการทอผ้านาหมื่นศรี จังหวัดตรัง* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.
- บุญเลิศ ศุภติลก. (2558). *แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการพัฒนา*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เบญจมา ยอดดาเนิน-แอ็ดติง. (2553). *ประเด็นจริยธรรมการวิจัยในคนทางสังคมศาสตร์*. *วารสารเกษตรศาสตร์*, 31, 290-301.
- ประภากร แก้ววรรณ. (2552). *การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น*. อุดรธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.
- ปัญญารัตน์ วันทอง. (2558). *กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาทอผ้าไหมของชุมชนบ้านประทุม* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- ปัญญिता ชัยสนธิและคณะ. (2554). *การสร้างเสริมสุขภาพเพื่อความอยู่ดีมีสุขของชุมชนโดยความร่วมมือกับองค์กรท้องถิ่น อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์*. อุดรดิตถ์: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์.
- พนม คลี่ฉายา. (2549). *เอกสารประกอบการบรรยายวิชา 2803675 การประยุกต์สื่อเพื่อการพัฒนา*. อัดสำเนา.
- เพ็ญดาว สภาทอง และคณะ. (2559). *แนวทางการสืบทอดวัฒนธรรมและอาชีพการทอผ้าทอไทยวนของศูนย์วิสาหกิจชุมชนทอผ้าบ้านโนนกลุ่ม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา*. *วารสารศึกษาศาสตร์ปริทัศน์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*, 31(3), 77-83.
- ภัทรธิรา ผลงาม. (2560). *การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนไทดำในจังหวัดเลย*. *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ*, 18(1), 84-93.
- มาริสสา อินทรเกิด และคณะ. (2561). *การอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นดินแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์*. *วารสารธุรกิจปริทัศน์ คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ*, 10(1), 141-154.
- รัฐนันท์ พงศ์วิริทธิ์, และกัญญากาญจน์ ไชเออร์ส. (2557). *การจัดการองค์ความรู้ของหัตถกรรมสิ่งทอจากภูมิปัญญาชนเผ่าชาติพันธุ์ล้านนา : ชุมชนเผ่าปกากะญอ อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่*. *Journal of Community Devevelopment Research (Humanities and Sciences)*, 7(2).
- รัตนา แสงสว่าง. (2549). *ชุดโครงการวิจัยพัฒนาท้องถิ่นสู่ชีวิต : การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสานตอนบน*. มปท: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.

รุ่ง ศรีอัษฎาพร. (2558). *บุคลิกภาพและความสามารถในการสื่อสารจากวัยเด็กสู่วัยทำงาน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วัฒน์ จุฑะวิภาต. (2555). *ผ้าทอกับชีวิตคนไทย*. มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต,

สามารถ จันทรสุรย์. (2536). *ภูมิปัญญากับการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

สินธะวา คามดิษฐ์. (2550). *วิธีวิจัยพื้นฐานด้านการท่องเที่ยว*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

สุรสิทธิ์ วิทยารัฐ. (2549). *การสื่อสารเพื่อการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม.

เสถียร เขยประทับ. (2525). *การสื่อสารและการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสรี พงษ์พิศ. (2536). *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนา (เล่ม 1)*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิปัญญา.

อมรา พงศาพิชญ์. (2537). *วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรณิชา ทศตา และคณะ. (2560). การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในการทอผ้าไหม อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ. *วารสารวิทยาลัยนครราชสีมา*, 11(1), 117-128.

อารีวรรณ หัสติน. (2559). ภูมิปัญญาและการสืบทอดผ้าทอไทยพวนบ้านใหม่ จังหวัดนครนายก. *กระแสวิเคราะห์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี*, *วารสารกระแสวิเคราะห์วัฒนธรรม*, 11(1), 73-88.

อำภา บัวระภา. (2555-2556). ภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย. *วารสารหน้าจั่วสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม*, (27), 127-140.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2539). *คำชี้แจงในภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา

Creswell, J. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, California: SAGE.

Markham, A. (2008). *The Internet in qualitative research*. In L. Givens (Ed.). *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage

Rogers, E. M. (1971). *Communication of Innovations: A Cross-Culture Approach*. New York: The Free Press.

Rogers, E. M. (1983). *Diffusion of Innovation* (3rd ed.). New York: The Free Press.

Servaes, J. (2003). *Approaches to Development; Studies on Communication for Development*. Paris: UNESCO.

Singhal, A. & Stapitanond, P. (1996). The role of communication in development : Lessons learned from a critique of the dominant, dependency, and alternative paradigms. *The Journal of Development Communication*, 7(2), 11-15.

ภาควิชา

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร
คณะศึกษาศาสตร์

ภาคผนวก ก

แนวคำถามการสัมภาษณ์เชิงลึกและสัมภาษณ์แบบกลุ่ม

แนวคำถามกลุ่มสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview)

1. การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้ามีวิธีการอย่างไร
2. กลุ่มผลิตผ้าทอพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาด มีบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าหรือวัฒนธรรมชุมชนอื่น ๆ ให้แก่คนในชุมชนหรือไม่ อย่างไร
3. หน่วยงานภายนอกเข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าและการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้า หรือไม่ อย่างไร
4. ปลูกฝั่งให้เยาวชนในชุมชนเกิดความผูกพันกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง อย่างไร
5. มีแนวทางในการฟื้นฟูองค์ความรู้ที่หายไปหรือไม่ อย่างไร

แนวคำถามการสัมภาษณ์แบบกลุ่ม (กลุ่มผู้ใหญ่ กลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มคนรุ่นใหม่ในชุมชน)

1. ในอดีตชุมชนมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าหรือไม่ มีวิธีการในการถ่ายทอดอย่างไร
2. คนในชุมชนมีวิธีการอย่างไรในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชนไปยังกลุ่มเด็กและเยาวชน
3. คนในชุมชนใช้ช่องทางใดบ้างในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า
4. ชุมชนมีการประยุกต์เทคโนโลยีการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าให้กับประชาชนในชุมชนบ้างหรือไม่ อย่างไร
5. คนภายในชุมชนมีวิธีการติดต่อสื่อสารกันแบบใด ผ่านช่องทางใด และได้ผลเป็นอย่างไร
6. มีการติดต่อสื่อสารกับคนภายนอกชุมชนแบบใด ผ่านช่องทางใด และได้ผลเป็นอย่างไร

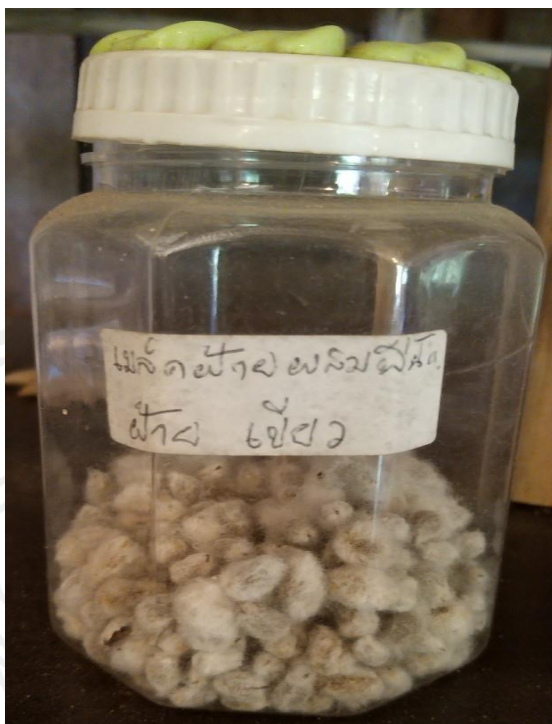
ภาคผนวก ข
รูปภาพเกี่ยวกับผ้าไทดำ

คุณโสภา คุ่มคำ ให้การต้อนรับผู้วิจัยและทีมงาน ด้านหน้ากลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาป่าหนาดหมู่ 12

เครื่องรีดเมล็ดฝ้าย

เมล็ดฝ้ายสีเขี้ยวตามธรรมชาติ

ภายในศูนย์การเรียนรู้

ลานทอผ้าภายในศูนย์การเรียนรู้

ผ้าทอลายประยุกต์

พิพิธภัณฑ์ไทดำ

การแต่งกายของหญิงไทดำนุ่งซิ่นนางหาญ สวมเสื้อผ่าหน้ากระดุมผีเสื้อและเสื้อฮีที่แสดงในพิพิธภัณฑ์

เสื้อฮี ที่แสดงภายในพิพิธภัณฑ์

ผ้าเปียว ผ้าโพกหัวของหญิงไทดำ แสดงภายในพิพิธภัณฑ์

คุณวิภา คุ่มคำ สาธิตการปักผ้าเปี้ยวของหญิงชาวไทดำ

อาคารแสดงสินค้าไทดำภายในกลุ่มทอผ้าพื้นเมือง

ผ้าทอพื้นเมืองไทดำที่จำหน่ายภายในอาคารแสดงสินค้า

ผ้าทอจากกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านป่าหนาดหมู่ 12 แสดงให้เห็นถึง หัวซิ่น ตัวซิ่น และตีนซิ่น

ผ้ารองงาน สินค้าที่ต่อยอดจากผ้าทอพื้นเมืองไทดำ

กระเป๋าย่าม อีกหนึ่งการแปรรูปผ้าทอพื้นเมืองของชุมชน

ภายในโฮมเสตย์กลุ่มทอผ้าพื้นเมือง

ประวัติผู้เขียน

- ชื่อ-นามสกุล** นายภคพล รอบคอบ
- ประวัติการศึกษา** ศิลปศาสตรบัณฑิต
มหาวิทยาลัยรามคำแหง
ปีที่สำเร็จการศึกษา พ.ศ. 2539
- ประสบการณ์การทำงาน** -คอลัมน์ "Sing it Right" นิตยสาร Music Inspire
-สอนวิชาขับร้อง
-นักร้องประจำวงดนตรีวาทีนี่
-ผลิตรายการเพลงเงินล้าน ออกอากาศทางสถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทยทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค
-ผู้ช่วยเลขานุการและคณะกรรมการ โครงการการแข่งขันขับร้อง 5 ภูมิภาค โดยโรงเรียนดนตรีวาทีนี่ ร่วมกับ บริษัท สิงห์ คอร์เปอร์เรชั่น จำกัด